

**SİVEREK GELENEKSEL YERLEŞİMİNİ
BİÇİMLENDİREN MEKÂNSAL ÖGELER**

Yüksek Lisans Tezi

Mazlum KALAK

Eskişehir 2018

**SİVEREK GELENEKSEL YERLEŞİMİNİ BİÇİMLENDİREN MEKÂNSAL
ÖGELER**

Mazlum KALAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Rana KARASÖZEN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

Aralık 2018

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mazlum KALAK'ın "Siverek Geleneksel Yerleşimini Biçimlendiren Mekansal Ögeler" başlıklı tezi 26/12/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Mimarlık Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Unvanı Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı)

: Doç. Dr. Rana KARASÖZEN

Üye

: Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK

Üye

: Doç. Dr. Güler KOCA

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Ersin YÜCEL

ÖZET

SİVEREK GELENEKSEL YERLEŞİMİNİ BİÇİMLENDİREN MEKÂNSAL ÖGELER

Mazlum KALAK

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Koruma Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Aralık 2018

Danışman: Doç. Dr. Rana KARASÖZEN

Geleneksel konutlar, toplumların kültürünün yansıması olup kullanıcısının çevresel faktörler ile gereksinimleri çerçevesinde şekillendirdiği yaşam alanlarıdır. Geleneksel konutlar belli bir düzen içerisinde bir araya gelerek geleneksel kent dokusunun önemli bölümlerini meydana getirmişlerdir. Kent dokusu içinde yer alan kamusal ve özel mekânlar özgün bir hiyerarşik düzen içerisinde oluşmuştur. Bu bağlamda dünyanın önemli yerleşim alanlarının yer aldığı Mezopotamya coğrafyasında yer alan, bölgeye özgü geleneksel yaşamın özgün değerlerini taşıyan Siverek ilçesi çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Siverek kentinin geleneksel yerleşiminin nasıl biçimlendiğini anlamak; kamusal alanlar, özel alanlar ve bu alanlar çerçevesinde oluşan mekânsal öğeleri tespit etmektir. Çalışma kapsamında kültür, davranış ve mekân etkileşimleri, mekânsal hiyerarşi (kamusal-özel mekân kavramları); kamusal mekân olan kent ile özel mekân olarak konutun biçimlenişini etkileyen faktörler incelenmiştir. Siverek kentinin tarihi, coğrafi ve kültürel özellikleri, geleneksel kent dokusunun değişimi ve gelişimini etkileyen faktörler ve Siverek kentinin kamusal-özel mekânları bağlamında oluşan mekânsal öğeler ve arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Harita Genel Müdürlüğü'nden alınan haritalar ve hava fotoğraflarının üzerinden gerekli analizler yapılmış, geleneksel dokunun değişimi haritalara işlenmiştir. Geleneksel dokudaki kamusal mekân ve yapıların yerleri işaretlenmiştir. Özel alan olan konut bölgelerinin genel yerleşim özellikleri ile konutların geçit-aralık, avlu, eyvan, oda, mutfak, ahır, dam, hela mekânları incelenmiştir. Ayrıca kamusal mekân olan sokak ile özel mekân olan konut ilişkisi bağlamında kentin önemli mimari öğelerinden olan çıkmaz sokaklar, kabaltılar (kantarma), cumbalar, pencereler ve kapılar incelenmiştir. Çalışma sonucunda geleneksel kent dokusunda bulunan mekânsal öğelerin oluşturduğu mekânsal hiyerarşiler ortaya konmuş ve bu değerlerin önemi ve korunması ile geleceğe aktarılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Geleneksel Siverek mimarlığı, Geleneksel konut, Geleneksel doku, Kamusal mekân, Özel mekân, Avlulu konutlar.

ABSTRACT

THE SPATIAL ELEMENTS THAT FORM THE SİVEREK TRADITIONAL SETTLEMENT

Mazlum KALAK, Architecture Program, Architectural Conservation Department

Anadolu University, Graduate School of Sciences, December 2018

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Rana KARASÖZEN

Traditional dwelling structures are reflection of the culture of the societies and they are living spaces which were shaped by the need of their users in accordance with the environmental factors. Traditional dwelling structures were clustered in a logical order and it has become a consistent pattern of the traditional urban fabric. The public and private spaces in urban pattern has a sequence in a hierarchical order. In this context Siverek city has been selected as study area because of it contains unique traditional settlement which reflect the unique values of the traditional life style of the Mesopotamian region which contain most important urban settlements throughout the history.

Understanding of the dynamics which have shaped the traditional settlement of the Siverek is mean that to define the public spaces and private spaces of it and to understand spatial conditions and space sequence around them. The scope of the study is that to investigate the factors which effect the shape of the private space in accordance with the its relation with the public space and city and this issue investigated in the light of the culture, user behaviour and their relation with urban architectural space with the sort of the hierarchy of the space typologies (public-private space concepts). In this context, the factors that affect the change and development of the traditional urban fabric of the Siverek has been investigated in relation with the history, geographic conditions and cultural dynamics of it and the relationships between public and private spaces has been given in the text. Moreover, additional spaces which has been born in the relationship between public and private space has been documented in the study.

Several analyses have been done on the maps and satellite images of the area which were taken from the General Map directory of the Turkey and the change in the space has been pointed on the output maps. The general settlement characteristics of the dwelling structures which has been defined as private space has been investigated and additionally, some architectural components of the them such as hole, breaking, room, iwan, kitchen, roof, toilets, yard and stable has been documented. Moreover, the street which has been defined as public space component has been investigated and its relation with the private space has been investigated and in this context some of the unique component of the city such as dead end streets, checkreins, alcove, windows and doors has been investigated and documented. The results of the study showed the importance of the protection and sustaining of the traditional values which has been detected in the end of the defining the hierarchy of the space in the term of the different space typologies by the context of the traditional urban fabric investigations.

Keywords: Traditional Siverek Architecture, Traditional Dwellings, Traditional Urban Fabric, Public Space, Private Space, Dwellings with Yards.

TEŞEKKÜR SAYFASI

Bu çalışma boyunca, tezin başlangıcı, gelişimi ve sonucuna ulaşmaya kadar eleştireliyle tezin şekillenmesinde önemli katkılarda bulunan ve bu süreçte hiçbir desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Rana KARASÖZEN'e teşekkürlerimi sunarım. Tezin teknik kısmında yardımları ve desteklerinden dolayı değerli arkadaşlarım Araş. Gör. Özge Ceylin YILDIRIM ve Öğr. Gör. Ece GÜLER'e teşekkür ederim.

Tez jürisine katılımları ve yaptıkları katkılar dolayısıyla Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK ve Doç. Dr. Güler KOCA'ya teşekkür ederim.

Yaşamım boyunca bana her konuda desteklerini sunan sevgili aileme ve özellikle alan çalışmasında yardımını esirgemeyen annem Kadriye Kalak'a sonsuz teşekkürler sunarım.

Mazlum KALAK

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Mazlum KALAK

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR SAYFASI	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
GÖRSELLER DİZİNİ	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
1.GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	1
1.2. Çalışmanın Kapsamı.....	1
1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	2
2. KÜLTÜR, DAVRANIŞ VE MEKÂN ETKİLEŞİMLERİ.....	4
2.1. İnsan- Çevre İlişkisi	5
2.2. Kültür Kavramı ve İnsan-Kültür İlişkisi.....	7
2.3. Kültür- Mekân İlişkisi	9
2.4. Davranış ve Mekân İlişkisi	11
2.4.1. Mahremiyet	11
2.4.2. Kişisel Mekân (Personal Space)	12
2.4.3. Alansal davranış (Territoriality).....	14
3. KÜLTÜR VE DAVRANIŞIN ETKİSİ İLE MEKÂN ÖRGÜTLENMESİ	16
3.1. Kamusal Mekân	17
3.1.1. Meydanlar	20
3.1.2. Sokak ve caddeler	22
3.1.3. Çıkmaz sokak.....	23
3.2. Yarı Kamusal –Yarı Özel Mekân	26
3.3. Özel Mekân	27

3.4. Eşik Kavramı.....	29
4. KAMUSAL MEKÂN OLARAK KENT İLE ÖZEL MEKÂN OLARAK KONUTUN BİÇİMLENİŞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	31
4.1. Kamusal Mekânın Temel Alanı Olarak Kent ve Biçimleniş Türleri	31
4.2. Özel Mekânın Temel Elemanı Olarak Konut.....	37
4.2.1 Konut biçimlenişini etkileyen faktörler.....	38
4.2.2. Avlulu konutlar.....	42
5. SİVEREK KENTLEŞME SÜRECİ VE GELENEKSEL YERLEŞİMİNİ BİÇİMLENDİREN ETKENLER.....	49
5.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Geleneksel Yapılaşmanın Oluşumu ve Değişimi .	49
5.2. Coğrafi Konumu ve İklimsel Özellikleri	67
5.3. Ekonomik Yapı.....	72
5.4. Sosyo-Kültürel Yapı.....	77
6. SİVEREK GELENEKSEL DOKUSUNUN KAMUSAL VE ÖZEL MEKÂN BAĞLAMINDA İNCELENMESİ.....	81
6.1. Kamusal Mekânların İncelenmesi	81
6.1.1. Meydanlar ve düzler.....	82
6.1.2 Sokaklar.....	86
6.1.3.Çıkılmaz sokaklar	89
6.2. Kamusal Mekân Niteliğindeki Yapılar (Cami, hamam, han, kahvehane ...)	93
6.3. Sokak- Konut İlişkisi ve Eşikler.....	101
6.3.1. Kapılar	104
6.3.2. Pencereleler	106
6.3.3.Kabaltılar (Kantarma).....	108
6.3.4. Cumbalar.....	111
6.4. Özel Mekânların İncelenmesi.....	113
6.4.1. Geleneksel Siverek konutu ve bileşenleri (Avlu, eyvan, ahır, oda ,dam, hela).....	114
6.4.1.1. Geçit-Aralık	114
6.4.1.2. Avlu.....	115
6.4.1.3. Eyvan	117
6.4.1.4. Oda.....	118
6.4.1.5. Dam	120

6.4.1.6. <i>Servis Mekânları</i>	122
7. DEĞERLENDİRME	125
8. SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	133
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 4. 1. Konut Biçiminin Belirleyicileri (Gür Ş. Ö., 2000 ve Rapoport, 1969).....	39
Tablo 4. 2. Konut Türleri (Üstün, 2014)	43
Tablo 4. 3. Dünyada Bulunan Avlulu Konut Dokusu Örnekleri(Google Earth'ten faydalanarak hazırlanmıştır.)	44
Tablo 5. 1. Farklı yıllara ait kenti ve çevresindeki yeşil bandı gösteren sayısal haritalar (Harita Genel Komutanlığı Arşivi)	61
Tablo 5. 2. 1873-1874'te Siverek ilçesinde bulunan ticari yapılar ve sayıları (Kankal, 2001, s.58).....	74
Tablo 5. 3. 19. yüzyıl Siverek'teki ticari faaliyetler (Kankal, 2001'den faydalanarak düzenlenmiştir.)	75
Tablo 6. 1. Siverek'te önemli etkinliklerin gerçekleştiği alanlar(Siverek Belediyesi Arşivi)	85
Tablo 7. 1. Geleneksel Siverek Yerleşimini Biçimlendiren Mekânsal Ögeler	128

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2. 1. Çevre Bileşenleri (Karasözen ve Çakın'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.) ...	5
Şekil 2. 2. Çevrenin Algılanması (Rapoport'tan yararlanılarak yapılmıştır, 1977)	6
Şekil 2. 3. Eylem Oluşum Süreci (Rapoport'tan yararlanılarak yapılmıştır, 1977)	8
Şekil 2. 4. Kültür ve Çevre ilişkisi (Altman & Chemers'ten yararlanılarak hazırlanmıştır, 1984).....	10
Şekil 2. 5. Mekânsal Alanlar (Hall'den yararlanarak yapılmıştır, 1966)	13
Şekil 3. 1. Mekân Hiyerarşileri (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	17
Şekil 3. 2. Kent oluşum süreci- Kamusal Mekân İlişkisi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	19
Şekil 3. 3. R. Mayer'e göre çıkmaz sokak oluşumu.....	24
Şekil 3. 4. Kamusaldan özele geçiş (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	27
Şekil 3. 5. Farklı Kültürlerdeki Eşik Mekanları(Rapoport (1969)'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.)	30
Şekil 4. 1. Madrid Ciudad Lineer Kent Planı (http-2)	32
Şekil 4. 2. Lineer Kent Biçimi (Aru, 1998)	33
Şekil 4. 3. Konsantrik ve Işınsal Kent Formu (Aru, 1998).....	33
Şekil 4. 4. Konsantrik ve Işınsal Kent Gelişim Formları (Aydemir, 2004).....	34
Şekil 4. 5. Semer ve Yay Kent Tipi	35
Şekil 4. 6. Özel Tipteki Kent Formları (Aru, 1998)	36
Şekil 4. 7. Siyah beyaz Barcelona ızgara kent formu (http-3).....	37
Şekil 4. 8. Bölgelere Göre Malzeme Kullanımı (Tanyeli U. ve Kazmaoğlu M.'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)	41
Şekil 4. 9. Prine'de bulunan prostaslı plan şeması solda, Pergamon'da bulunan peristilli avlu plan şeması sağdadır (Zeyrek, 2005).	45

Şekil 4. 10. Dört farklı bölgeye ait benzer prensipler ile tasarlanan avlu örnekleri (Rapoport, 1969'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.)	47
Şekil 4. 11. Mekân düzeni açısından bölgesel farklılıklar (Kazmaoğlu & Tanyeli, 1979)	48
Şekil 5. 1. Siverek tarihinin kronolojik sıralanması(Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	49
Şekil 5. 2. Hassek Höyük Çizimi, Planı ve Kazı çalışmaları. (Özgültekin vd., 2003, s. 35).....	50
Şekil 5. 3. 1954 Yılına Ait Uydu Görüntüsü(Harita Genel Komutanlığı Arşivi).....	53
Şekil 5. 4. 1954 Yılına Ait Yerleşim Lekesi.....	54
Şekil 5. 5. 1958 yılına ait uydu görüntüsü(Hava Genel Komutanlığı Arşivi, Düzenleyen: Mazlum Kalak)	55
Şekil 5. 6. Organik Şekilde Gelişen Geleneksel Doku(solda) ve İmar Adaları İçerisinde Gelişen Geleneksel Doku(sağda).	56
Şekil 5. 7. 1984 yılına ait uydu görüntüsü(Hava Genel Komutanlığı Arşivi, Düzenleyen: Mazlum Kalak)	57
Şekil 5. 8. 1984 yılına ait yerleşim lekesi(Düzenleyen: Mazlum Kalak)	58
Şekil 5. 9. Betonarme yapıların sınır oluşturduğu geleneksel yapı adaları (Koruma amaçlı imar planından faydalanılarak hazırlanmıştır.)	59
Şekil 5. 10. 1994 yılına ait uydu görüntüsü(Hava Genel Komutanlığı Arşivi, Düzenleyen: Mazlum Kalak)	60
Şekil 5. 11. 1994 yılına ait yerleşim lekesi.....	60
Şekil 5. 12. 2018 yılına ait uydu görüntüsü(Düzenleyen: Mazlum Kalak)	63
Şekil 5. 13. 2018 yılına ait yerleşim lekesi.....	63
Şekil 5. 14. Koruma alanları ve tescilli yapılar (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	65
Şekil 5. 15. Mevcut geleneksel doku (solda) ve dokudaki imar planı (sağda)	66
Şekil 5. 16. Siverek ilçesinin Coğrafi konumu	68
Şekil 5. 17. Siverek ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası	69
Şekil 5. 18. Siverek Kentinin Işınsal (radiocentric) Gelişimini Gösteren Şematik çizim	70
Şekil 5. 19. İklimin de etkisiyle şekillenen sokak ve avlu (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	71
Şekil 5. 20. Şeri'ye sicillerinde yer alan ticari doku (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	73

Şekil 5. 21. İslam kentlerinde konut-yerleşke ilişkisini gösteren diyagram (Rapoport, 1969'dan faydalanarak hazırlanmıştır.).....	78
Şekil 5. 22. İçer dönük yaşamı anlatan konut planlaması şematik çizimi(Düzenleyen: Mazlum Kalak)	79
Şekil 6. 1. Yolların kesişimi ile oluşan mahalle meydanlarının şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	82
Şekil 6. 2. Siverek merkezinde ve mahallelerinde bulunan meydan işlevindeki açık alanlar(Düzenleyen: Mazlum Kalak)	84
Şekil 6. 3. Geleneksel kent strüktüründe meydan ve meydancıkların ilişkisini anlatan şematik çizim(Düzenleyen: Mazlum Kalak)	85
Şekil 6. 4. Siverek'te cadde ve sokaklarının güncel durumu (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	88
Şekil 6. 5. 1953 yılına ait hava fotoğrafı üzerine günümüz yol ağının gösterimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	89
Şekil 6. 6. Siverek geleneksel dokusu(sağda) ve organik yol aksı ile çıkmaz sokakları(solda) gösteren çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	90
Şekil 6. 7. Cami-i Kebir Mahallesinde bulunan Nigar Düzü Alanı ve Alanda bulunan yollar arası ilişkiyi gösteren hali hazır plan üzerine işlenmiş çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	91
Şekil 6. 8. Çalışma alanındaki çıkmaz sokakların ve ilişkilerinin gösterimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	92
Şekil 6. 10. 1953 yılına ait hava fotoğrafına işlenmiş geleneksel dokuda yer alan cami yapıları (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	94
Şekil 6. 10. 1953 yılına ait hava fotoğrafına işlenmiş merkezde yer alan hamam yapıları (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	96
Şekil 6. 11. 1953 yılına ait hava fotoğrafına işlenmiş han yapıları (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	99
Şekil 6. 12. Kamusal yapı ve mekânların kentteki yoğunlukların gösteren şematik çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	101
Şekil 6. 13. Sokak konut ilişkileri (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	103

Şekil 6. 14. Siverek geleneksel konutlarında sokak kapı ilişkisini gösteren şematik çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	104
Şekil 6. 15. Siverek geleneksel konutlarında sokak giriş ilişkisini gösteren plan çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	105
Şekil 6. 16. Geleneksel Siverek evlerinde mahremiyeti sağlamak için tasarlanan 'L' şeklindeki girişin şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	106
Şekil 6. 17. Siverek geleneksel konutlarında mahremiyeti korumak amaçlı açılan pencerelerin çalışma prensibi(Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	107
Şekil 6. 18. İki katlı geleneksel konutlarda pencere açma prensibi(Düzenleyen: Mazlum Kalak)	107
Şekil 6. 19. Özel ve kamusal mekânların kesişim noktası olan kabaltıların çalışma prensibi (Düzenleyen Mazlum Kalak).....	108
Şekil 6. 20. Bucaklar ve Alhaslar kantarmalarının kent içerisindeki konumları (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	110
Şekil 6. 21. Sokak, cumba, karşı komşu ilişkisini anlatan şematik çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	112
Şekil 6. 22. Cumba sokak arasındaki ilişkiyi anlatan şematik çizim(solda), Siverek'te bulunan Humanlar ve Terziler Evi (sağda) (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	113
Şekil 6. 23. Geleneksel Siverek konutlarında konut eşik ilişkisi şematik çizimi(Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	115
Şekil 7. 1. Geleneksel dokuda kamusal-özel hiyerarşisinin şematik anlatımı.....	125
Şekil 7. 2. Geleneksel konut içerisindeki hiyerarşik ilişkinin şematik çizimi.....	126
Şekil 7. 3. Meydandan odaya varıncaya kadar gerçekleşen kademelenmeler (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	126

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 5. 1. 1899 yılına ait Kalenin doğusundan geçen ve üzerinden köprüler ile geçiş sağlanan Esmer Çayı(Siverek Belediyesi Arşivinden).....	51
Görsel 5. 2. 1916 yılına ait kale etrafında gelişmeye başlayan kent görüntüsü(Siverek Belediyesi Arşivi)	52
Görsel 5. 3. 1899(solda) ve 1960(sağda) yıllarına ait açılan Hürriyet Caddesi'nin kentte etkisini gösteren görseller(Siverek belediyesi Arşivi).....	55
Görsel 5. 5. 1926 sonrası kentin organik dokusu (Siverek Belediyesi Arşivi)	64
Görsel 5. 5. Geleneksel dokuyu yutmaya başlayan betonarme yapılar (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	66
Görsel 5. 6. Siverek geleneksel konutlarında günlük yaşamın büyük bölümünün geçtiği avlu örneği	79
Görsel 6. 1. Geleneksel Siverek sokakları	87
Görsel 6. 2. 1 nolu çıkmaz sokak (solda), 2 nolu çıkmaz sokak (ortada), 3 nolu çıkmaz sokak (sağda)	93
Görsel 6. 3. Çarşının kalbi niteliğinde olan meydan,çeşme ve Meydan Kahvehanesi (solda), Mekânsal olarak varlığını günümüze kadar sürdüren çeşme ve açık alan (sağda).....	97
Görsel 6. 4. Günümüzde kaymakamlık olarak kullanılan tarihi Siverek Hükümet Konağı	100
Görsel 6. 5. Siverek geleneksel konutlarında sokak konut ilişkisini gösteren görseller	104
Görsel 6. 6. İki katlı geleneksel konutlarda görsel ilişki (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	107
Görsel 6. 7. Bucaklar Kantarması (solda), Alhaslar Kantarması (sağda)	111
Görsel 6. 8. Geleneksel Siverek konutlarında eşik örnekleri.	114
Görsel 6. 9. Geleneksel Siverek konutlarında avlu örnekleri, avlunun şematik çizimi ve avlu elemanlarından 'curn' örnekleri (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	116
Görsel 6. 10. Geleneksel Siverek konutlarında eyvan örnekleri ve Eyvanın şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak).....	118

Görsel 6. 11. Geleneksel Siverek konutlarında oda örnekleri ve odanın şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	120
Görsel 6. 12. Geleneksel toprak damlı evlerde damda geçen yaşamı anlatan görsel (Dalkılıç & Bekleyen, 2011, s. 430)	121
Görsel 6. 13. Birbirlerine bitişik olan geleneksel toprak damlı Siverek konutları.....	122
Görsel 6. 14. Geleneksel Siverek konutlarında mutfak örnekleri ve mutfağın şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)	123

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

cm	: Santimetre
HGK	: Harita Genel Komutanlığı
m	: Metre
Ş.B.Ş.B	: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi

1.GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı

İnsan, çevresi ile sürekli etkileşim içerisinde olan bir varlıktır. Bu etkileşimin güçlü bir girdisi olan kültür unsuru ise kişi tarafından algılanan çevrenin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. İnsan, kültür ve algılanan çevrenin birleşmesi ile ortaya çıkan mekân kavramı, bahsedilen olguların vücut bulmuş hali olarak tanımlanabilir. İçerisinde kendisine özgü öğeler barındıran her mekân, kişi ya da kişilerce algılanan ortamın kültür ile sentezi sonucu bir kimliğe bürünür. Bu mekânlar, yalnız bir kişinin sahiplendiği bir özel alan olabilmesinin yanı sıra topluluklar ya da toplumlarca sahiplenilmiş bir kamusal alan niteliği de taşıyabilmektedir. Bunlarla birlikte kişi veya kişilerin sahip olduğu davranış biçimleri de mekânı karakterize etmektedir. Mahremiyet, kişisel mekân ve alansal mekân kavramları bu davranış biçimlerinin altlığını oluşturan kavramlardır. Kültür ve davranış biçimleri ile harmanlanarak tarihsel süreç içerisinde kendine özgü geleneksel dokusunu oluşturan Siverek kenti bu bağlamda analiz edilmesi ve literatüre katkıda bulunulması gereken nitelikli bir organik dokuya sahiptir. Söz konusu dokuda kamusal ve özel mekânlar arasında incelenmeye değer bağıntılar bulunmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı Siverek kentinin geleneksel yerleşiminin nasıl biçimlendiğini anlamak; kamusal alanlar, özel alanlar ve bu alanlar çerçevesinde oluşan mekânsal öğeleri tespit etmektir. Geleneksel dokunun ve özgün mevcut yapıların özgün öğelerini tespit etmek ve mimari önemlerini belirlemektir. Söz konusu özgün öğelerin ve değerlerin mimarlık tarihi açısından geleceğe mutlaka aktarılması gereken olgular olduğunu ortaya koymaktır.

İnsan, çevre, kültür, davranış, mahremiyet, kişisel mekân, alansal davranış kavramlarının ve coğrafi, iklimsel, ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerin kamusal-özel alanlar bağlamında biçimlenen mekânsal öğelere olan etkisini incelemektir.

Siverek kentinde bulunan nitelikli mekânsal öğelerin önemini ortaya koymak ve geleceğe aktarılmasına katkıda bulunmaktır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Edinilen amaca ulaşabilmek adına çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi ilk bölümde anlatılmaktadır. İkinci bölümde kültür, davranış ve mekân etkileşimleri başlığı açılmıştır. Çevre ve insan tarafından algılanan çevre tanımlanmış, insan-çevre, insan-kültür ve kültür-mekân etkileşimleri hakkında bilgi verilmektedir. Mekânın

biçimlenmesinde bir diğer etkin rol oynayan davranış biçimleri kavramına yer verilmiştir. Mahremiyet, kişisel mekân ve alansal davranış başlıkları altında bu kavramlar açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde insan davranışları ile kültürün etkisiyle oluşan mekân ele alınmış; mekân hiyerarşileri açıklanmıştır. Özel mekân, kamusal mekân, kavramlarına yer verilmiş ve hiyerarşi ile bağlantısına dikkat çekilmiştir. Dördüncü bölümde kamusal mekânın temel alanı olan kent ve özel mekânın temel mekânı olan konut ile kent ve konutun biçimlenişi açıklanmıştır. Aynı zamanda kent ve konut biçimlenişe etki eden faktörler ele alınmıştır.

Beşinci bölümde çalışma alanı olan, geleneksel dokusu incelenmeye değer bulunan Siverek kentine genel bir bakış yapılmış; konumu ve sınırları, tarihsel süreci ve iklimsel özellikleri, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı açıklanmış ve açıklanan bu değerlerin geleneksel yerleşime nasıl bir etkide bulunduğu ele alınmıştır. 1950, 1980, 1990, 2000 ve sonrasındaki yıllarda geleneksel kent dokusunun değişimi incelenmiştir.

Kuramsal incelemeler ve alan çalışmalarının sonucunda geleneksel dokudaki kamusal-özel alanlar bağlamında biçimlenen mekânsal öğeler açıklanmıştır. Bu bağlamda kamusal alan olarak nitelendirilen sokak dokusu bağlantıları (küçeler), meydanlar ve düzler, İslam toplumlarında kamusal yapıları oluşturan en önemli yapı olması bağlamında camiler, kültürün ve İslam'ın bir parçası olan hamamlar, ticaretin kalbi olan hanlar, kahvehaneler incelenmiştir. Özel alan olarak nitelendirilen konutlar; geçit-aralık, avlu, eyvan, oda, mutfak, ahır, dam, hela incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda konutu oluşturan birimler arasındaki hiyerarşik düzen analiz edilmiştir. Ayrıca sokak-konut ilişkisi bağlamında kentin önemli mimari öğelerinden olan çıkmaz sokaklar, kabaltılar (kantarma), cumbalar, pencereler ve kapılar incelenmiştir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın yürütülmesinde çeşitli yöntemler benimsenmiştir. Tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümünde geniş kapsamlı literatür çalışması yapılmış ve kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Beşinci bölüm olan Siverek ilçesini tanımak amacıyla yine literatür taramasına yer verilmiştir. Bu bölümde yer alan geleneksel kent dokusunun değişim sürecini açıklamak adına HGK(Harita Genel Komutanlığı)'dan temin edilen 1953, 1954, 1958, 1984, 1994 yıllarına ait hava fotoğrafları ve 1961, 1986, 2005 yıllarına ait sayısal haritalardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda kentin geleneksel dokusunun analizinin tarihsel aralığı HGK'dan elde edilen veriler kapsamında belirlenmiştir.

Altıncı bölümde kentin kamusal-özel mekân bağlamında biçimlenen mekansal öğelerin analizi yapılmıştır. Kentte bulunan kamusal yapılar, 1953(ulaşılan en özgün geleneksel kentsel doku görüntüsü tarihi) yılına ait hava fotoğrafına işlenmiştir. Kentte bulunan ve büyük bir kısmı günümüze ulaşmayan kamusal yapılar Ekrem Akman'ın Siverek'e ait şer'îye sicillerinin transkriptinin analizi olan '19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek (Şehir, Mekân ve İnsan)' adlı doktora tezinden ve yerel kişilerin sözlü yardımlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Geleneksel dokunun harita ve çizimlerine ulaşmak adına Harita Genel Komutanlığı ve Milli Kütüphane 'den haritalar elde edilmiş; Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ve Siverek Belediyesi'nden çalışma alanının çizimlerine ulaşılmış ve Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden gerekli veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler ile çalışma alanı olan geleneksel dokunun sınırları belirlenmiş ve belirlenen alanda yoğunlaşmıştır.

Bu bölümde alan çalışması yapılmıştır. Çalışma alanında bulunan konutlarda yaşayan kişilerin mahremiyete önem vermesi ve mahremini paylaşmama isteği, çalışmayı güçleştirmiştir. Bu sebeple sınırlı sayıda konuta erişim sağlanabilmiştir.

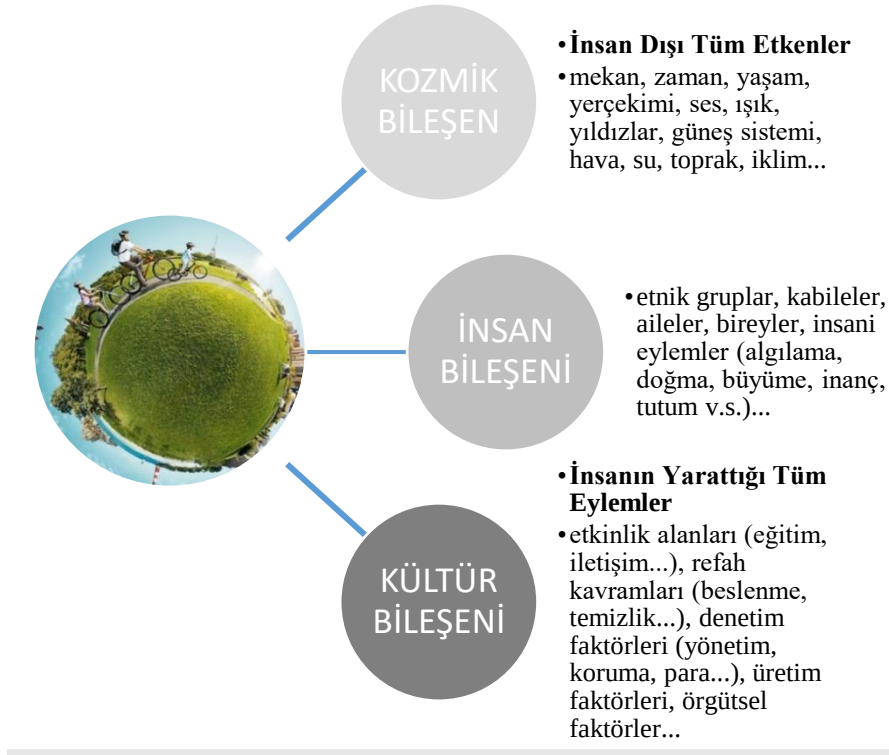
Siverek kentinin geleneksel konutları hakkında genel bilgi toplamak amacıyla 55 adet konuta girilmiştir. Konutların mekânsal biçimlenişi ve öğeleri hakkında ön inceleme yapılmıştır. Daha sonra çalışma alanı daraltılarak, geleneksel dokudaki ilk oluşum olan Cami-i Kebir Mahallesi'nde Nigar Düzü alanı olarak belirlenmiştir. Bu alanın seçilmesinin sebebi özgün dokusunu koruması ve bu alanda girilen evlerin birbirlerine yakın olması olmuştur. Bu sayede hem doku ölçeğinde hem konut ölçeğinde mekânların analizleri yapılmıştır. Alanda bulunan 14 adet konuta girilmiş, krokiler çizilmiş, fotoğraflama yapılmış, sözlü görüşmeler ve gözlemlere yer verilmiştir. Kamusal-özel alanlar bağlamında biçimlenen mekânsal öğeler üzerinde detaylı analiz çalışması yapılmış ve hiyerarşik ilişkileri ortaya konmuştur.

2. KÜLTÜR, DAVRANIŞ VE MEKÂN ETKİLEŞİMLERİ

İnsan, biyolojik olarak diğer canlılardan büyük bir farkla ayrılmamakla birlikte sahip olduğu bilişsel, ruhsal, sosyal ve kültürel yapısıyla farklılık göstermektedir. İnsan özelliklerinin ve karakter yapılarının ortaya çıkmasında sadece genetik yapıyla açıklamak doğru bir yaklaşım değildir. İnsanı yeterince anlamak için yaşadığı çevreyle birlikte değerlendirmek gerekir (Akın G. , 2017, s. 11,12). Çevre, insanın diğer canlı ve cansız varlıklarla etkileşim içine girdikleri sosyal, fiziki(doğal-yapay), biyolojik, ekonomik ve kültürel ortamdır (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 1992, s. 13). Rapoport çevreyi en geniş kapsamda; onu oluşturan mekânsal organizasyon dışında, algı, değerler ve birçok sosyo-kültürel değişkenden etkilenen kavram olarak tanımlamaktadır. Ona göre yalnızca fiziksel bir olguyu değil, bilişselliği de içermektedir. (Rapoport, 1977, s. 21). Dönmezler ise çevre kavramı hakkında “Çevre deyince bundan bireyin ilkahtan ölümüne kadar cevap verdiği uyaranların tümünü anlamak gerekir. Hava ve besinlerden sosyal ve duygusal iklime, aileden topluma ve kişinin temasta bulunduklarının inanç ve davranışlarına kadar her şey çevreye girer. Böylece çevre etkileri doğumdan önce kişi üzerinde kendisini göstermeye başlar.” ifadelerine yer vermektedir (Dönmezler, 1982, s. 57) . Çevrenin insan üzerindeki etkilerine, algılanmasına ve insanı bütünüyle kapsamasına değinerek çevreyi tanımlar. Kısaca çevre, hem fiziksel hem de algısal bir olgudur. İnsan ile sürekli etkileşim halindedir.

Çevre bileşenleri ile ele alındığı takdirde bir bütün teşkil eder. Ittelson, çevreyi ekolojik bir sistem olarak ele alarak; algısal, anlamsal, estetik, uyumsal, bütünleme, kolaylık sağlama ve bu öğeler arasındaki genel ekolojik ilişkiler olarak 7 bileşenle açıklamaktadır. Lawton ise bireysel, çevresel, kişisel, kişi dışındaki çevre ve sosyal çevre olarak sınıflandırmaktadır (Turgut, 1990, s. 28,29). Çakın ise bu bileşenleri, kozmik, insan ve kültür olarak ele almaktadır. İnsanda bu bileşenlerin başında gelmektedir.

Şekil 2.1’de de görüldüğü üzere çevreyi oluşturan bileşenler çok çeşitlidir. İnsan dışı etkenler, insan ve insanın meydana getirdiği kültür, farkına varılamayacak biçimde sürekli etkileşim halinde bulunarak yaşanılan ortamı yani çevreyi meydana getirmektedir. Bu olağan olay ise tarih öncesi çağlardan beri yerleşim bölgelerinde kendisini göstermiştir. Böylelikle kırsal ve kentsel çevreler karakterize edilmiştir. Çalışmanın devamında da üzerinde durulan çevreyi oluşturan bu üç adet unsur, geleneksel kent dokusu olan Siverek ilçesinin analiz edilmesinde önemli ölçütler olacaktır.

Şekil 2. 1. Çevre Bileşenleri (Karasözen ve Çakın'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.)

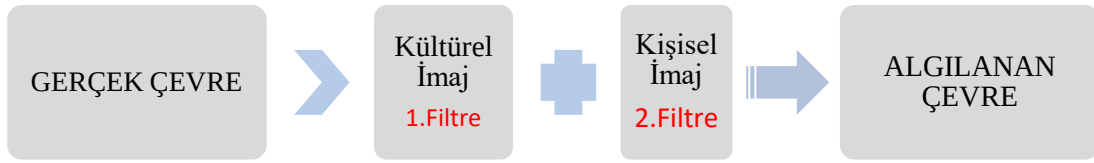
2.1. İnsan- Çevre İlişkisi

Çevre, kişinin yaşam ve gelişimini etkileyen dış durum ve etmenlerin birleşimidir. İnsanları ve diğer yaşayanları etkileyen bir kısmı içsel ve doğuştan gelen, bir kısmı dışsal olan pek çok durum vardır. Bu durumların birbiriyle etkileşimi çevreyi oluşturur (Uluğ, 1992, s. 17). İnsanların çevreden etkilendiğini, aynı zamanda çevrenin de onu var eden etmenlerden etkilendiğini söyleyebiliriz. İnsanlar sadece çevrenin merkezini oluşturmazlar, bunun yanı sıra çevreyle bütünleşmiş bir organizma halindedir. Bu bağlamda insanı, çevresiyle kurduğu iletişimi ile birlikte ele almak gerekmektedir.

Winston Churchill 'in “Biz binalarımızı şekillendiririz, onlar da bizi” sözü sadece bina bazında değil bütün çevreye uyarlanabilir. İnsanı çevreden bağımsız düşünmek mümkün değildir, insan ve çevre sürekli bir etkileşim halindedir. Oluşturulan çevrenin nasıl olduğu, çevrenin ne yönde değişmekte olduğunu, oluşturan kişilerinde ne yönde değişmekte ve gelişmekte olduğunu gösterir (İmamoğlu, 1992, s. 191). Çevreye nasıl yaklaşılsa çevrenin vereceği tepki o şiddette olmaktadır. Bu nedenle çevreyle kurulacak

ilişki çok önemlidir. Çevre, geçmişten taşıdığı izlerle yaşamın sürekliliğini anlatır, bu anlamda çevre yaşamı kaydeder (İmamoğlu, 1992, s. 192).

İnsan ve çevre arasında güçlü bir etkileşim olmakla birlikte farklı insanlar üzerinde farklı etkiler bırakabilmektedir. Çünkü her insanın bilişsel ve duyuşsal süreci farklı ve bunun sonucunda çevreyi algılayışı da farklıdır. Rapoport filtre modeli olarak açıkladığı kavramda, kişiden kişiye değişen karakter yapısı ve kültürel faktörlerin etkisi ile gerçek çevre ile algılanan çevre arasında fark oluştuğunu anlatmaktadır (Rapoport, 1977, s. 38), (Şekil 2.2).

Şekil 2. 2. Çevrenin Algılanması (Rapoport'tan yararlanılarak yapılmıştır, 1977)

Benzer kültürleri paylaşan kişilerin oluşturduğu toplumlarda da bu durum farklı değildir. Toplumların kimliklerini yansıttıkları çevreler, farklı kültürle ya da öznel girdilerle yoğrulmuş toplumlarda algılama anlamında değişmektedir. Bu durum oluşturulan fiziksel çevrede de net bir şekilde hissedilmektedir.

İnsan-çevre etkileşimi farklı alanlarda farklı şekillerde meydana gelir. Birbirinden farklı ölçeklerde (konut, sokak, mahalle, kent) tanımlanabilecek bu sınırlarda farklı alansal davranışlar¹ gözlenmektedir. Her birey yaşadığı çevrenin kullanıcısı olarak, temel gereksinimler ve beklentiler ışığında çevreyi algılar ve anlamlandırır. Çevrenin nasıl algılandığı ve yorumlandığı çevrenin kullanım şekline göre değişiklikler göstermektedir (Rapoport, 1977, s. 298-305) .

İnsan-çevre etkileşimi ile ilgili yapılan çalışmalarda, insan davranışının çevrenin fiziksel özelliklerinin yanı sıra psikolojik ve sosyolojik özelliklilerinden etkilendiği belirtilmektedir. Bu ilişkiyi anlamlandırabilmek amacıyla çevre bileşenlerinin ortaya konması gerekmekte ve insanı saran çevrenin algısal, işlemsel ve fiziksel bileşenlerini ele almak gerekmektedir (Rapoport, 1977, s. 108-111) .

¹ Alansal davranış için bkz. s.13

2.2. Kültür Kavramı ve İnsan-Kültür İlişkisi

“Kültür” kelimesi, birbiriyle kesişen çok sayıda çağrışımlara sahiptir. Soyut bir kavram olan kültürün farklı bilim dallarında çeşitli anlamlar yüklenmesinden dolayı literatürde birçok tanımını bulmak mümkündür. Etimolojik olarak kültür *Cultura*’dan gelmektedir. 17.yüzyılda tarım kelimesi *culture* kelimesinin *agri*  n eki getirilerek *agriculture* olarak üretilmiştir, buradan anlaşılabacağı üzere *Cultura* ekip biçmek, ekin, sürmek gibi anlamlara gelmektedir (Sharr, 2012, s. 5).

İnsanlığın gelişimi ile orantılı olarak kültür tanımı da artarak gelişmiştir. Zamanla parçalara ayrılan kültür kavramı, her disiplin sistemi için özelleşmiştir (Uygur, 1996, s. 131-152). Bu kavramı objektif bir şekilde Karl Marx “*Doğanın yarattıklarına karşılık insanoğlunun yarattığı her şeydir.*” şeklinde özetlemiştir. Farklı toplumlarda farklı tanımlar barındıran, tarihsel süreçte eklenilerek değişen ve dönüşen kültür ve kültürel değerler, toplum tarafından benimsenmiş, topluma empoze olmuş bir kavramdır. Daha genel tanımıyla “kültür” yaşamın bütün hali olarak antropolojik ve sosyolojik olarak betimlenebilir. Kültür kuramcıları tarafından toplumsal düzeninin, doğrudan ya da dolaylı yoldan kültürü etkilediğini s ylemekteler (Sharr, 2012, s. 4,5).

“*Kültür, varlığımızın yapısını (ilişkilerini) belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin birliğidir.*” diyen Sapir, kültürün sosyal ve inançsal değerlerinden bahsederek maddi ve manevi öğelerden meydana geldiğini vurgulamaktadır. White’a göre ise, “*Kültür, maddi öğelerin, davranışların, düşünce ve duyguların, simgelerden oluşan simgelere (sembol) dayalı örgütlenmesidir.*” (Güvenç, 2016, s. 128). Kültürün en geniş tanımlamalarından birini yapan Scupin; paylaşılan yaşam biçimi olduğunu belirtmektedir. En temel iki bileşeni “maddi” ve “maddi olmayan” kültür olarak ikiye ayrılmaktadır. Maddi kültür, insanlığın fiziksel ürünlerinden oluşmaktadır. Bunlar, üretilen ve üretilmiş olan tüm fiziksel ürünlerdir; araç-gereçler, sokaklar, binalar, üretim araçları gibi nesneler örneklerindendir. Maddi olmayan kültür ise; kolektif davranışlar, değer yargılar, ahlak kuralları, sosyal normlar gibi toplum içindeki eylem ve düşünce sistemlerini yansıtmaktan, değerler, inançlar ve normlar bütünüdür (Scupin, 2016, s. 45-55).

İnsanların kültür, dünya görüşü ve değerler ile şekillenen yaşam tarzı; insanların seçimlerini nasıl yaptığını ve nasıl eylemler sergilediğinin yansımasıdır. Kültür

kavramında yaşam şekli önemli yer tutmaktadır çünkü insanların biliş şemaları, değerleri ve dünya görüşü yaşam şekillerini etkiler (Rapoport, 1977, s. 20 & Çakın, 1998, s. 9), (Şekil 2.3). İnsanlar, sahip oldukları değerleri fiziksel çevrelerinin biçimlenmesine yansıtır. Rapoport, şehirlerin organizasyonlarında yaşam tarzının önemli bir etken olduğunu söylemektedir (Rapoport, 1977).

Şekil 2. 3. Eylem Oluşum Süreci (Rapoport'tan yararlanılarak yapılmıştır, 1977)

Altman & Chemers kültürü 4 farklı kategoride açıklamaktadır.

Birincisi, bir grubun ya da toplumun inanç ve algıları, değerleri ve normları, gelenek ve davranışlarını ifade etmektedir. Kültürün başka bir parçası da, davranış ve davranış kuralları üzerine bir takım kural ve inançlardır. Dolayısıyla, uygun davranışın bilişleri, algıları, değerleri ve biçimleri, kültür kavramında ima edilen bir özellik kümesini oluşturur.

İkincisi, duyguların ve davranışların bir grup insan arasında uzlaşmayı oluşturmak için kullanılmasıdır. Yani, bir kültürün var olması için, insanların birbirleriyle anlaşmayı sözlü veya sözsüz olarak kabul etmesi, ortak görüş ve davranış sergilemeleri gerekmektedir. Bu, her açıdan hemfikir olmak anlamına gelmez, ancak ortak bir fikir birliği paylaşmak demektir. Böylece fikir birliği, kültür kavramının merkezi olma özelliğini taşımaktadır.

Üçüncüsü, paylaşılan inanç, değer ve davranış tarzlarının başkalarına, özellikle de çocuklara iletilmesi ve kültürün yeni üyelerinin toplumsallaştırılması ve eğitilmesinin, bir nesilden diğerine fikir birliği sağlanmasına yardım etmesi anlamına gelmektedir.

Dördüncüsü, bir toplumun değerleri, inançları ve pratikleri "zihinsel" ve "davranışsal" süreçlerden daha fazlasını içerir; kültür kendini nesnelerde ve fiziksel ortamda gösterir. Ev tasarımları, topluluk düzenleri ve kamu binaları genellikle bir kültürün değerleri ve inançlarını açıkça yansıtmaktadır (Altman & Chemers, 1984, s. 3,4).

Aynı zamanda kültür, bir toplumun kimliğinin nasıl oluştuğu ve olgunlaştığı konusunda etkilidir. Kültürel normlar ve gelenekler, bir toplumun; iş hayatı, eğitim

sistemleri ve yönetimi gibi birçok yönünün oluşturulmasında rol oynamaktadır. Kültürün etkilerinin en belirgin olduğu toplum alanlarından biri mimarlıktır. Bir toplumun kültürü, yalnızca mimari ürünlerin oluşumunda etkili değildir, aynı zamanda insanların yaşadığı ve etkileşimde bulunduğu ortamların diğer önemli yönlerini tanımlamaktadır (Koç, Therese Claes, & Christiansen, 2017, s. Önsöz).

2.3. Kültür- Mekân İlişkisi

Kültür, toplumların birbirleri ve çevresiyle etkileşimleri sonucu oluşan değerleri içermektedir, bu sebeple de mimarlıkla da birebir iletişim halindedir. Louis Khan, mekânların hiyerarşik ilişkilerini kuran mimarlığın sadece mekânların toplamı olmadığını, aynı zamanda sosyolojik ilişkileri, kültürel yansımaları fiziksel olarak yapılandırıldığını belirtir. Mimarlık ve mimari ayrıntılar, tasarımcılar tarafından organize edilen sonrasında insan yaşantısında yerini alan, zaman ve mekân arasındaki ilişkiyi güçlendiren kültürel özelliklere bağlıdır (Sharr, 2012, s. 6).

Rapoport, kültür ve mekân ilişkisinde sosyal ve kültürel faktörlerin etkilerini iklim, malzeme, teknoloji vb. çevresel faktörlerden daha önemli olduğunu savunur. Kültürün çevre şekillenmesinde önemli bir etken ve insan-çevre ilişkilerinde temel yönlendirici olduğunu vurgular. İklimin mekân şekillenmesindeki etkisinin kültürün etkisi kadar olmadığını, sığınma ihtiyacına bağlı olarak konutun kaçınılmaz bir ihtiyaç olduğunu ifade eder. Fakat insan ihtiyacına göre konutun sorgulanabilir olduğunu çünkü yapı yapmanın doğal bir eylem olduğundan ve evrensel olmadığından bahseder. Bunu Güney Doğu Asya, Güney Amerika ve Avustralya'da çok sayıda evsiz kabile bulunmasıyla açıklamaktadır. Tierra del Fuego'da iklimin çok sert olmasına rağmen sadece rüzgar önleyici yapılar yapılmıştır fakat ritüel amaçlı ayrıntılı ve özenli konik kulübelerin varlığı oradaki insanların inşa bilgilerinin olduğunu göstermektedir (Rapoport, 1969, s. 20). Ritüel amaçlı yapılan yapılarda kullanılan inşa bilgisinin barınma amaçlı yapılan yapılarda uygulanmaması kültürün mekân oluşturma üzerindeki önemini göstermektedir.

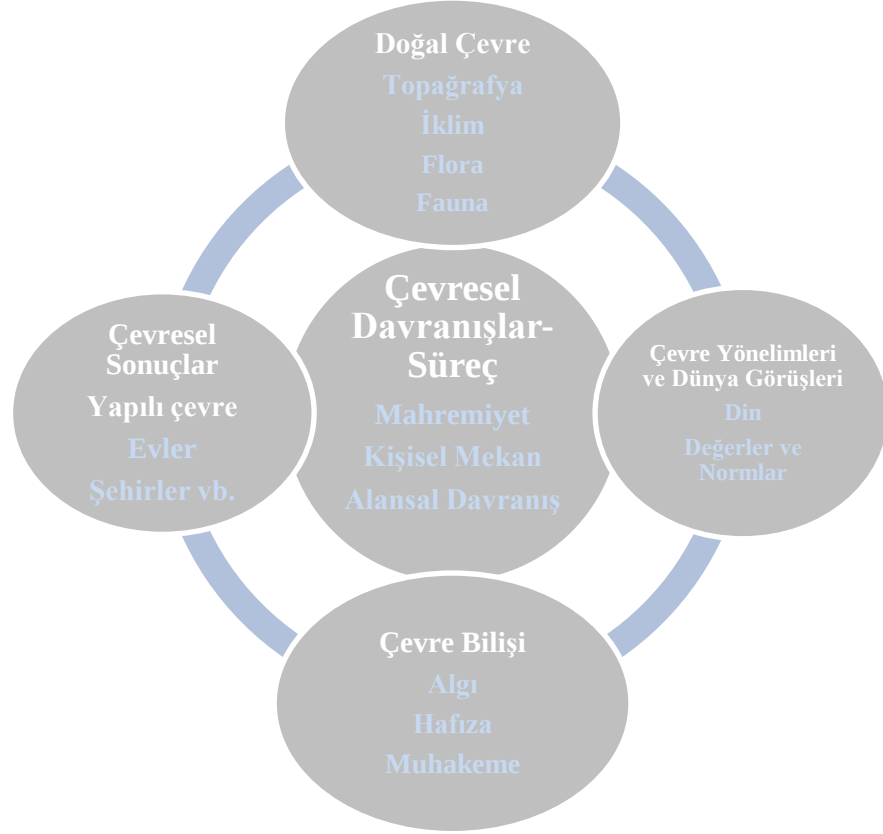
Altman & Chemers, kültür ve çevre arasında çok yönlü bağıntı bulunduğunu ifade etmektedir. Doğal çevre², çevresel yönelimler ve dünya görüşü³, çevre sonuçları⁴,

² İklimsel ve topografik coğrafi özelliklerle beraber, bitki ve hayvan topluluklarını içerisinde barındırır.

³ Dinlerin, değerlerin ve egemen düşünce biçimlerinin çevreyle ilgili dünya görüşlerini barındırır.

⁴ İnsanların çevreyle ilgili algıları, inançları, hafızaları ve sahip oldukları yargıları barındırır.

çevresel bilişler⁵ beraberinde çevresel davranışları ve süreçleri⁶ meydana getirmektedir. (Şekil 2.4), çevre ve kültür arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla kurgulanmıştır.

Şekil 2. 4. Kültür ve Çevre ilişkisi (Altman & Chemers'ten yararlanılarak hazırlanmıştır, 1984)

Çevresel davranışlar ve süreçler; algıların ve çevresel bilişlerin, kültürel faktörlerin, çevresel faktörlerin birbirileri ile etkileşimlerinin bir sonucu olabilir veya bunun tam tersi de mümkündür. Bu ilişkiler sosyal bağlantıları oluşturur ve davranışlar da bu bağlantının merkezinde bulunmaktadır. Çünkü mahremiyet, kişisel alan ve alansal davranış gereksinimleri insan psikolojisinin ürünü olarak bu ağın çekirdeğini oluşturmaktadır⁷ (Altman & Chemers, 1984, s. 9-11).

⁵ Kentler, yapılı çevre, konutlar, çiftlikler gibi insan üretimi sonucu oluşan öğeleri barındırır.

⁶ Mahremiyet, kişisel alan, alansal davranış ve kalabalıklaşma insanları çevreleri ile kurduğu sosyal ilişkiler içerisinde barınır. Başka bir deyişle çevresel davranışları ve süreçleri, yapılı çevrenin, doğal çevrenin, sosyo-kültürel etmenlerin birbirleri ile etkileşimleri sonucu oluşur.

⁷ Mahremiyet, kişisel alan ve alansal davranış için bkz. s.12

Özetle kültür ve mekân ilişkisi, dünyanın nasıl görüldüğü ile ilgili soyut ilkelerden, çevreyle ilgili davranış biçimleri ve çocuk yetiştirme yolları gibi daha somut eylemlere kadar, çok yönlü bir dizi şeyi yansıtan kültürün, çok çeşitli yönlerinin fiziksel çevreyi etkilediği ve söz konusu fiziksel çevreden de etkilendiği gerçeğini göz önüne sermektedir. Bu durum da mekânlara yansımaktadır. Kültürün fiziksel çevre ile sentezinden kaynaklı biçimlenen mekânlar ya da yapılar, kültürün bir simgesi haline dönüşmektedirler.

2.4. Davranış ve Mekân İlişkisi

Davranış, canlıların dış çevreye karşı verdikleri her türlü bilişsel, duyuşsal ve psikomotor (bedensel-fiziksel) tepkilere verilen genel addır. İnsanın içgüdüsel olarak hayal ettiği evrensel boşlukta kendi varlığını korumak amacıyla bir veya birkaç yönde sınırlar koyarak kendi çevresini tanımlayan, mekân olarak adlandırdığı özel boşlukta sergilediği davranış fiziksel yapı ile ilintilidir. Kişi, algıladığı çevresel imaja göre davranış geliştirir (Lang, 1987). Mekân organizasyonları davranışın yönlendirilmesinde rol oynamaktadır (Erdönmez & Akı, 2005). *“Bu noktada mekân, sadece fiziksel yapısı ile değil, algısal faktörleri ve insanın mekânsal davranışına olan etkileri ile açıklanabilmektedir.”* (Yıldırım Erniş, 2012, s. 12).

Rapaport, arzu, motivasyon, his gibi davranış kalıplarının bina formlarında şekillendirici faktör olduğunu ifade etmektedir. Bu söylemden yola çıkarak sözü edilen davranış kalıplarının tanımladığımız mekân üzerinde de etkili faktörler olduğunu genelleştirerek söyleyebiliriz. Bir başka deyişle mekânın şekillenmesini anlamlandırırken davranış kalıplarının anlaşılması gerekmektedir çünkü mekân, davranış kalıplarının şekillenmesiyle oluşur. Bunun yanı sıra Rapaport çevrenin, kişi yaşamı ve davranışları üzerinde de etkisinin bulunduğunu söylemektedir (Rapaport, House Form And Culture, 1969, s. 16).

Mahremiyet, kişisel mekân ve alansal davranış arayışı da davranışın bir parçasıdır. İnsan içinde yaşadığı tanımlı boşluktan ilk olarak temel ihtiyaçlarına yanıt vermesini beklemekte olmasının yanı sıra ruhen de iyi hissettiği alanlar talep etmektedir (Kuban, 1998, s. 14,15). Çünkü İnsan fiziksel ihtiyaçları kadar psikolojik ihtiyaçları da bulunan varlıktır.

2.4.1. Mahremiyet

Mahremiyet, Arapça kökenli “haram” kelimesinden türeyen, başkalarından gizlenen, başkaları tarafından bilinmesi, görülmesi istenmeyen ve gizli, içli-dışlı olma durumları anlamlarına gelen mahrem olma halidir (Yörükhan, 2012, s. 217) . Sıcaklık,

güven gibi duyguların açıkça ifade edilmesidir. Bir görüş biçimi ve insan ilişkilerindeki beklentilerdir, gündelik hayatın bir sonucu, insan deneyiminin ürünüdür. “*İnzivaya çekilme, kendi başına kalma, yalnızlık, diğer insanlarla ilişki istememe, özel alanı paylaşmama*” gibi kavramlar mahremiyeti açıklamak için kullanılmaktadır (Göregenli, 2010, s. 61).

Mahremiyet kavramı, insan-çevre etkileşimini sosyal, kültürel, algısal, psikolojik ve mekânsal boyutların birbirleriyle olan ilişkilerini göstermektedir. Bireysel hak ve özgürlükler bağlamında ele alınan bu kavram psikoloji, sosyoloji, mimarlık gibi birçok alanda disiplinler arası bir konumdur. Mahremiyet; hayat koşulları, yaşam tarzı, değişen standartlar gibi değişen paradigmlar içerisinde oluşan davranış biçimidir (Speller & Twigger-Ross, 2009, s. 362) . İnsan ve çevre arasındaki uyumdan etkilenen mahremiyet, insanın diğer insanlarla kurduğu iletişim ve etkileşimdir. Mahremiyet gereksinimi, çevreden soyutlanma ya da çevreyle yoğun bir etkileşim içerisinde değişen durumlar ve buna bağlı oluşan davranışsal ve fiziksel normlardır (Gür Ş. Ö., 2000, s. 75).

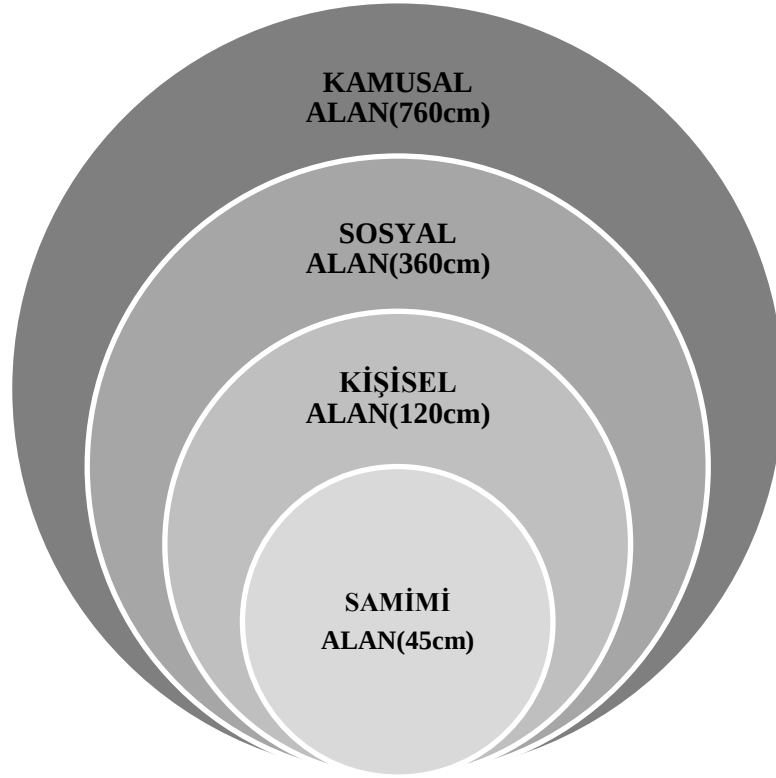
İnsanların birbirleri ile olan iletişimleri sonucunda yakınlık seviyesi mahremiyetin sınırlarını belirler. İnsan doğası gereği mahremiyet ihtiyacını kamusal ve özel alan arasındaki dengeyi kurarak, insanların beklentilerine göre şekillendirir (Sennett, 2002, s. 433,434).

Mahremiyet, çok eski çağlardan günümüze karşımıza çıkmakta, ancak şimdinin mahremiyet algısının modern bir gelişme olduğu, kamusal mekân ile özel mekân arasındaki ayrımın tarihsel süreçte incelendiğinde modern toplumda önem kazandığı görülmektedir. Fiziksel ve psikolojik etmenler değiştikçe insanların mahremiyete bakış açıları da değişmektedir (Westin, 1970, s. 21). Mahremiyet kavramı, kültürel normlar ve sosyal bileşenlerle ilişkili özel alan ve kamusal alanın biçimlenmesinde en önemli faktörlerden biridir. İnsanların sosyal etkileşimleri sonucu belirledikleri sınırlar ve kontrol mekanizmaları sonucunda oluşan mahremiyet sınırları sosyo-kültürel niteliktedir, esnek ve değişkendir. Yaş, cinsiyet, sosyolojik ve kültürel etkileşim, çevre gibi faktörler de mahremiyetin sınırlarını belirler (Hall, 1966 ve Zorlu & Keskin, 2017, s. 75).

2.4.2. Kişisel Mekân (Personal Space)

İnsanın kendisi ve çevresi arasında sınırlarını zihinde belirlediği, kendisi ile birlikte var olan ve hareket eden mekânlara kişisel mekân denmektedir. (Gür Ş. Ö., 2000, s. 76) İnsan davranışı, çevre ilişkisi ve mekân üzerine önemli söylemleri olan Hall’ın

proksemiks⁸ çalışmasında 4 farklı mekânsal alanı, fiziksel ve davranışsal özellikleri ile tanımlamıştır (Şekil 2.5). Kişisel mekânın kültürel olarak kabul görülen değerler, kurallar ve imgeler çerçevesinde geliştiğini vurgulamıştır. Kişisel mekân, sosyal ilişkiler çerçevesinde kültürden kültüre değişen yakın, öznel, toplumsal ve genel mesafedir. Hall'e göre çevresel ve kişisel faktörlerin değişmesiyle bu mesafeler de değişmektedir (Hall, 1966, s. 113-118).

Şekil 2. 5. Mekânsal Alanlar (Hall'den yararlanarak yapılmıştır, 1966)

Rapoport'a göre yüz yüze etkileşim halinde olan bireyler arasındaki boşluk, kişisel bir baloncuk olarak tanımlanabilir. Kentsel bağlamda düşünüldüğünde ise toplum ile birlikte olma durumunda örneğin meydanlarda veya kalabalık etkinliklerin ve toplu taşımacılığın gerçekleştiği mekânlarda, bu baloncukun kapladığı alan etkilenmektedir. Genel olarak makro ölçekten ziyade mikro ölçekli olarak algılanmaktadır (Rapoport, 1977, s. 279).

⁸ Proksemiks: İnsanın, kültürel faktörlerle şekillenen mekanı, zihinsel ve fiziksel uzaklıklar belirleyerek kullanılmasına verilen addır.

2.4.3. Alansal davranış (Territoriality)

Alansal davranış kavramı, başlangıçta hayvanların kendi bölgelerini sınırlaması, kendi güvenli alanlarını oluşturmalarını tanımlamak için ortaya çıkmıştır. Fakat insanlar için kullanılan alansal davranış kavramı bu tanıma nispeten farklılıklar göstermektedir. İnsan davranışları ile şekillenen, bireyler ve grupların erişiminin kısıtlandığı alanları oluşturmak ve fiziksel veya toplumsal kurallar doğrultusunda korumak için oluşan, sosyal etkileşim sırasında gözlemlenen alanlar olarak tanımlanabilir (Gold, 1982, s. 47). Heitor Marques alansal davranışı, sosyal boyutunu vurgulayarak mekân-zaman arasındaki ilişkide belirli alan ve zamanın içindeki çeşitli sosyal etkenlerin eylemlerine karşılık gelen bir dizi ilişkiler bütünü olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamlarda, dil, ahlak, kültür, etik ve din gibi maddi ve manevi tüm inanışlar tarafından verilen davranışların üretim alanı ve kültürel unsurlarla beslenen süreçler bütünü olduğunun üzerinde durur (Marques, 2009, s. 140).

Alansal davranışta belirli bir kişi ya da grup tarafından tekrar tekrar tutarlı bir şekilde kullanmak suretiyle mekânlar üretilir ve bu mekânlar yalnızca kendileri tarafından algılanır. Örneğin, birinin evinde, birinin sokağında veya bir restoranda birinin kendi masası onun alansal davranış mekânı olabilir. Amaçlanan, belirli bir kullanımla karakterize edilen tanımlanabilir bir alanı ve bu kullanımın temelini oluşturan belirli kuralları, düzeni ve simgeyi temsil etmektir. Bu alanların herhangi bir kişi veya grup tarafından "kendi" olarak değerlendirilmesi gerekmez; ancak yine de başkaları belirli bir işlev veya kullanıcı kategorisine göre ilişkilendirilir (Kärholm, 2007, s. 441). Alansal davranış, maddi çevreyi oluşturan kullanıcılar ve mekân arasındaki ilişkiyi ele almak için kullanılabilen, bu ilişkiler sisteminin tercümesi olabilmektedir (Raffestin, 2012, s. 126).

Kişinin veya grubun arzuladığı düzeyde gizlilik ve soyutlanma olanağı sağlanmasında yararlı bir davranış olan 'Territoriality' kavramı sınırları belirlenmiş mekân parçasıdır. Bu sınırlar, kişinin mekânı sahiplenme, üzerinde söz sahibi olma, kişilik kazandırma olanağı ve dış etmenlere karşılık simgesel koruma şansı elde etme gereksinimlerini karşılarlar. Kişisel mekân ve 'territoriality' kavramları mekân oluşturulması (tasarlama) ile doğrudan ilişki içindedir. Kişi ile çevresi arasındaki istenilen veya istenilmeyen durumlar tasarımın şekil almasında kontrol mekanizması rolünü oynar (Karaman, 1991, s. 35-41).

Rapaport, konut bölgesi, çekirdek alanlar, alansal davranış bölgesi, yetki alanı ve

kişisel alan olan kavramlar dizisi ile insan davranışı ve şekillenen mekânları aktarmaktadır. İmgeler ve kuralların alansal davranışı tanımlamanın en önemli yolu olduğunu, insan-çevre ilişkilerinin araştırılmasında önemli yeri olduğunu belirtir (Rapoport, 1977, s. 278-279).

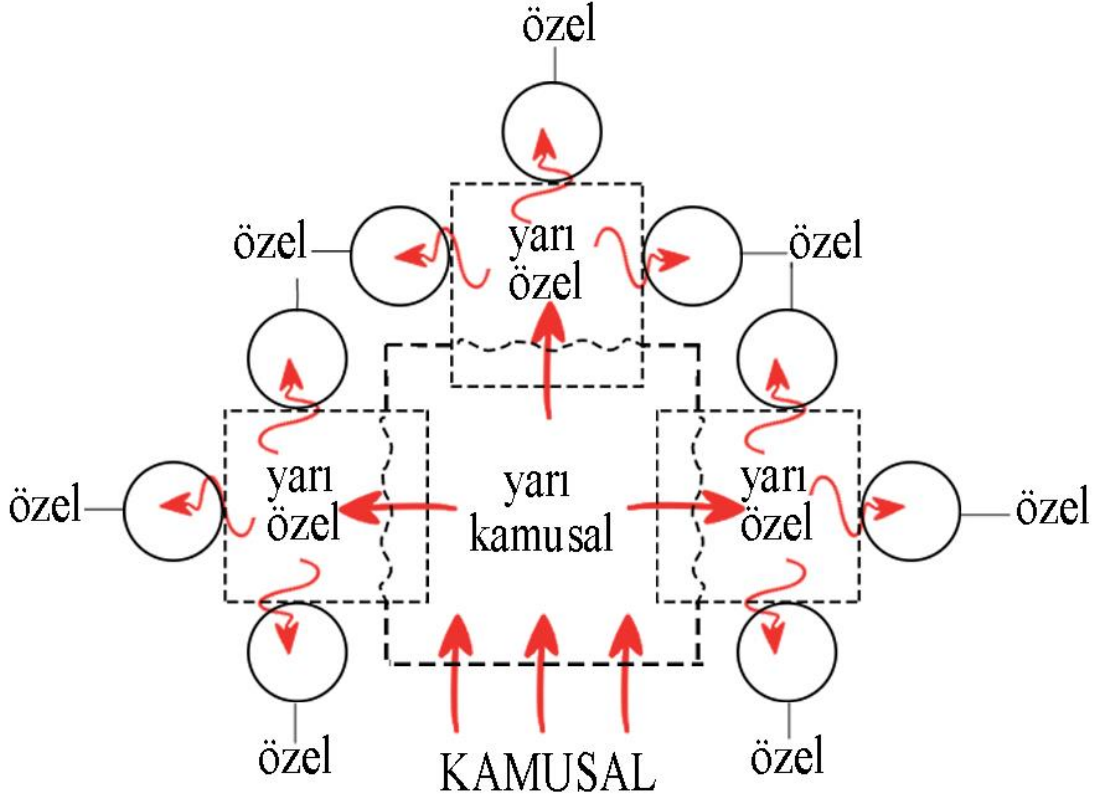
3. KÜLTÜR VE DAVRANIŞIN ETKİSİ İLE MEKÂN ÖRGÜTLENMESİ

Mekân, kişinin algılamasına ve sınırlayıcı öğelerine bağlı bir kavramdır. Farklı kültürlere sahip kişiler ve toplumlar, yaşam biçimlerini mekâna yansıtmışlardır ve buna bağlı olarak farklı mekânsal davranışlar göstermişleridir (Altan, 1993, s. 75). Lefebvre'ye göre mekân, toplumsal bir üründür ve bu ürünün üretim sürecinde toplumsal değerler ve anlamlar mekânın nasıl algılandığını belirler. Mekânın üretimi farklı kültürel değerlerde farklı biçimlere dönüşmektedir (Lefebvre, 2014, s. 75). Bir başka deyişle yaşanan mekânın şekillenmesi kültür ve davranış ile olmaktadır (Karakurt, 2006, s. 1,2).

Mekân toplumsal üretim sonucunda insan davranışlarının fiziksel çevre ile etkileşimlerinin birikimi olarak oluşmaktadır. Mekânlar taşıdıkları anlam ve işlevi ile farklılaşmaktadır. Bu sayede toplumsal pratiklerle meydana gelen fiziksel mekân pratiği olan ayrışan mekânlar ortaya çıkmaktadır ve bu ayrışan mekânların ilişkileri de değişiklik göstermektedir (Karakurt, 2006, s. 1,2). Kentsel mekân içerisinde ayrışan mekânlar temel olarak kamusal, özel, yarı kamusal, yarı özel olarak belli bir hiyerarşiye göre ayrılırlar.

Mekânlardaki ayrışmaların kompozisyonu ile mekân örgütlenmesi meydana gelmektedir. Örgütlenen mekânlar psikolojik ve kültürel etmenler ile ilişkilidir. Bu sebeple mekânların örgütlenmesini anlamlandırabilmek için disiplinler arası bir okuma yapmak gerekmektedir (Akgün, 2014, s. 70,71).

Kentsel mekânlardaki biçimlenmeler mekânlar arasındaki hiyerarşik düzen içerisinde gerçekleşmektedir. Yapılı ve doğal çevre olan ve insanların davranışlarına göre biçimlenen mekânlar arasında doluluk-boşluk, işlevsellik, kullanım, erişilebilirlik gibi kavramlar çerçevesinde incelendiğinde hiyerarşik düzen dikkat çekmektedir. Mekânsal hiyerarşi, üretilmiş mekânlar içerisinde toplumsal mekân olarak kullanılan Sennet'in de belirttiği gibi insan üretimi olan kamusal alan ile yarı kamusal, yarı özel ve insanlık durumu olan özel alan arasındaki geçiş ya da başka bir deyişle ilişkiler bütünüdür (Şekil 3.1), (Erdönmez, 2005, s. 67).

Şekil 3. 1. Mekân Hiyerarşileri (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Krier tarafından yazılan ‘Urban Space’ adlı kitapta geleneksel kentlerdeki mekân anlayışının modern kentlerde farklılaştığından ancak kamusal, yarı kamusal ve özel mekânlar arasındaki ilişkilerinin var olduğu, mekânsal kombinasyonların ve varyasyonlarının bulunduğunu belirtmektedir (Krier, 1979, s. 15). Aynı şekilde kent kuramcısı Trancik, kentsel mekânların insan davranışlarıyla şekillenerek kendi içerisinde tanımlı olduğu, birbirleriyle ilişkili ve farklı sosyal ve fiziksel boyutlardaki mekânların organizasyonları ile hiyerarşi kurulduğunu vurgulamaktadır (Trancik, 1986, s. 1,2). Bu durum bizlere içgüdüsel olarak davranış olgusundan kaynaklanan bir hiyerarşinin aslında hep var olduğunu göstermektedir.

3.1. Kamusal Mekân

Tarihsel süreçte toplumsal oluşumun farklı boyutların ait izleri barındıran, bireylerin toplum içerisindeki temsillerinin farklılaşmasıyla veya toplumsal örgütler tarafından değişen mekânsal düzenlemeler ile farklı kullanımlara olanak sağlayan sosyal ve kültürel özellikleri içeren mekânlardır (İncedayı, 2006, s. 57).

Siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, tarihi birçok disiplinin arakesiti olan kamusal mekân farklı kişiler tarafından farklı yorumlanmakta, topluma ait olan, etkileyen ve etkilenen, her çağda toplumun kullanımıyla değer kazanmış kamu kullanımına ait açık kentsel alanlardır. Bireye kimlik kazandıran bu mekânlar, farklı sosyal ve kültürel sınıftan kişilerin bir araya gelerek sosyalleştikleri toplumun farklı kesimleri için bir etkileşim alanı olma özelliğini taşıyan yerlerdir.

Çubuk bu alanı “*Kamu mekânı toplu yaşamın yararlanmasına açık, kent strüktürü içinde yer alan mekânlardır. Bu mekânda tüm insan eylemleri (sosyal - kültürel - ticari - dini - eğitim- spor gibi) yer alır.*” şeklinde tanımlar (Çubuk, 1989, s. 16). Tanyeli ise kamusal mekâna çıkmayı başkalarının da paylaştığı bir ortamda bulunabilmek ve o alanda kendisi olarak var olabilmek diye ifade etmektedir (Tanyeli & Taptık, 2010).

18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan kamusal mekân kavramı tarihsel ve toplumsal gelişmeler sonucu oluşmuştur. Habermas’a göre 18. Yüzyılın sonunda siyasi otoriteler özel ve kamusal olarak ayrılmış, bürokrasi, ordu ve hukuki organlar kamusalılığı oluşturmuştur. Feodal devlet düzeninden modern devlet düzenine geçişin temsilcisi olan kamu otoritesinin mekânsal karşılığı olarak da kamusal mekânlar ortaya çıkmıştır. “*Kamusal alan, modern toplum kuramlarında, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanına işaret etmek için kullanılan kavram*” (Habermas, 1997, s. 96-99) olarak fiziksel ve sembolik anlamda tanımlanan kavram, Weber tarafından ırklardan, sosyal sınıftan, etnik yapıdan kişilerin etkileşme alanı olarak tanımlanmaktadır. Hangi kültürden, dinden ve hatta sosyal sınıftan olunursa olunsan, kamusal mekanlar bireylere sunulmaktadır. Ayrıca 1950-1960’lı yıllarda kamusal alanı "ortak" alanlar veya "yurttaşlara" ait alanlar şeklinde ifade edilmektedir (Weber, 2000). Bu Kavram 1970’li yıllarda ise "kamusal alan " olarak nitelendirilmeye başlamıştır.

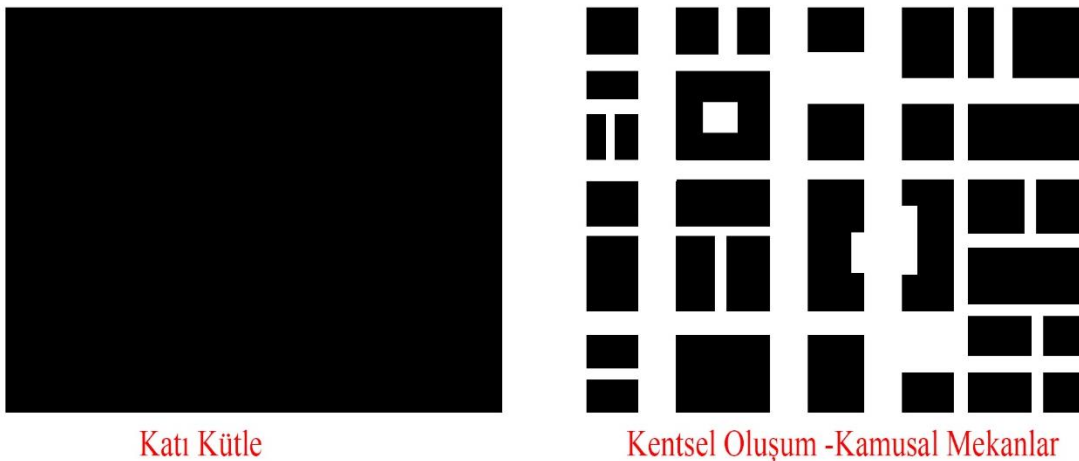
Kamusal alan kısaca, ev dışındaki alanların bütünü, toplum içerisindeki bireylerin birbirleriyle karşılaştıkları mekanlar, ortak ekonominin merkezi ögesi, sosyal yönüyle dünyanın arabulucusu, demokrasi tarafından meşrulaşan mekan olarak tanımlanmaktadır (Gökgür, 2006, s. 62). Gökgür bu alanı kentte serbest kullanıma sahip ve kamusal niteliği bulunan, herkes tarafından erişilebilen boş alanlardır⁹. Bu alan herkes tarafından şartsız kullanılabilirdiği zaman, insanların fiziklen ve özgür bir biçimde bulunabilmesiyle

⁹ Boş sözcüğü nesnelerin miktarıyla ölçülen bir boşluk değil, kullanılabilir mekânlara anlam veren ve mekândaki aktivitelerle ortaya çıkan anlamdır.

kamusallık oluşmaktadır. Bunun aksine kontrollü giriş veya belli bir engel ile ayrılan alanlar kamusal alan ifadesini karşılamaz şeklinde açıklamaktadır (Gökgür, 2008, s. 15).

Sennett, kamusal alanı maddi bir alan olarak yorumlamaktadır. Bu alan kentsel ve kentsel olmayan meydan, cadde gibi somut bir alanı barındırır. Kamusal alan kentin ruhu, atmosferini oluşturmaktadır. Bu alanlar kenti dönüştürerek yeniden şekillendirmek için kullanılan bir araç olarak görülmektedir. Demokrasinin temsili, kentin önemli noktası, toplumsallığın ve kolektif belleğin yer aldığı, o yere ait olma hissini kimliği oluşturan mekânlardır.

Kamusal mekânlar, insanları bir araya getiren yerler ve simgelerdir, birey ve toplum etkileşiminin olduğu kent boşlukları olarak tasvir edilmektedir. Kentte bulunan doluluk ve boşluk, kentsel mekânların kompozisyonu içerisinde kentin kimliğini, karakterini oluşturmaktır. Kent oluşumu sırasında ilk olarak açık kamusal mekânların belirlendiği, sonrasında kent dokusunun şekillendiğine vurgu yapan Brill, kentleşmenin temelini oluşturduğunu belirtmektedir. Camillo Sitte'nin 1889 yılında yayınladığı çalışmada, yerleşim alanları katı bir kütleye benzetilmekte ve katı kütle oyularak oluşturulan boşluklar ve bu boşlukları birbirine bağlayan mekânsal sürekliliği sağlayan sokaklar ile ritmik bir koreografik dizilim sağlandığından söz edilmektedir (Şekil 3.2). Ayrıca, Sokak, meydan ve diğer kamusal alanların kentsel tasarım için bir başlangıç noktası olduğu dile getirilmektedir (Brill, 1989, s. 15,16).

Şekil 3. 2. Kent oluşum süreci- Kamusal Mekân İlişkisi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Kamusal mekân hakkındaki kuramsal açılımlar ve çeşitli tanımlardan yola çıkılarak, toplumsal ve bireysel ilişkilerin sürdürüldüğü kentsel gelişimin omurgasını oluşturduğu, sosyal, fiziksel, siyasi, kültürel birçok katmanlaşmanın ürünü olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamında, kamusal mekân olarak (yollar, sokaklar, bulvarlar, kilise ve cami avluları (dini yapıların avluları), meydanlar, köprüler, parklar, rıhtımlar, kanallar, plajlar kısacası kısıtlama olmadan kamunun kullanabileceği mekânlar ele alınmaktadır.

Kent biçiminin temel unsurları kamusal mekânları oluşturan unsurların analizi kentlerin gelişmesini yönlendirmesi bakımından önemlidir. Kentin formel dilini oluşturan kamusal mekânlar kente dağılımı ve dolaşımı sağlamak için hiyerarşik bir şekilde örgütlenmiştir. Örneğin bir bulvarın ve ana yolun dar bir sokağa göre kentsel alanda daha geniş alan kaplaması hiyerarşiye örnek olabilir (Gökgür, 2008, s. 79 & Karaman, 1991, s. 31).

Kamusal mekânlar kent formunun oluşturulmasında bir çekirdek niteliğindedir. Bu çekirdek genellikle kent merkezi olmaktadır. Kent biçimlenmesi ise bu çekirdekten başlar ve bu çekirdeğe çeşitli nitelikte alanların eklenmesi ile oluşumunu tamamlar ya da gelişmeye devam eder. Bu bağlamda bakıldığında kentin bir ağ örüntüsünden ibaret olduğu görülmektedir. Bu ağ örüntüsünün ana elemanı kentin kamusal alanlarıdır. Tamamlayıcı olan yan elemanlarla birleşerek kent dokusunun niteliğini tanımlar. Kent hiyerarşisinin açıkça hissedilebildiği bu ağ örüntüsünde çeşitli analizlerin yapılması sözü edilen kent kimliğinin belirlenmesinde oldukça etkili olmaktadır. Bu alanların başında ise açık kamusal mekânlar olarak nitelendirilen meydanlar gelmektedir.

3.1.1. Meydanlar

Hasol, meydanı basitçe halkın toplandığı ve büyük bölümü yapılarla, ağaç veya doğal sınırlayıcılar ile çevrili açık ve geniş alanlar olarak tanımlanmıştır (Hasol, 2017, s. 320). Erdönmez, toplumun beraber olduğu her alanda bir sosyal aktivite oluştuğunu ve meydanları bu kapsamda toplumun kamusal iletişim kurmak için bir araya geldikleri çok sayıda insanın farklı şekillerde etkileşimini mümkün kılan kamusal alanlar olarak aktarmaktadır (Erdönmez & Akı, 2005, s. 68).

Tarih boyunca dini, siyasi, ticari ve kültürel nedenlerden dolayı açık bir mekânda toplanma gereksinimi kentliler için vazgeçilmez olmuş ve bu ihtiyaç kentleşme ile birlikte ortaya çıkmıştır. Meydanların tarihsel süreçte incelendiğinde kamusal mekânın

oluşumunda ilk ve en önemli unsur olduğu anlaşılmaktadır. Meydanın keşfedilmesi ile kutsal mekânların meydan etrafında inşası başlamıştır (Krier, 1979, s. 17). Antik kentlerde agora ve Roma döneminde aynı işlevde kullanılan, forum olarak adlandırılan mekânlara gösterilen ilgi ve özen kent meydanların tarih içindeki önemini göstermektedir (Vardar , 1990, s. 30-32). Meydanlar kentlilerce birçok amaç için kullanılabilir. Bu sayede meydanlar sadece üzerinden geçilip gidilen alanlar değil kentliler tarafından kültürel, politik, ticari faaliyetler, özel günlerin kutlandığı vb. aktiviteler için bir araya gelebildikleri kentsel odak noktaları ve kamunun kendini bulabileceği kamusal alanların başında gelmektedir. Bu kamusal alanlar insanların başka insanlarla etkileşim kurup paylaşımında bulunduğu alanlar olmanın yanı sıra kentlere özgürlük kazandırabilecek unsurlardır.

Kuban, eski Türk yerleşimlerinde meydanların çok sık rastlanan mekânlar olmadığına değinir. Düzenli bir meydan olmayışı Türk şehirlerinin özelliği haline gelmiştir. İnsanların toplanması gerektiği durumlarda ise camiler, camilerin avlusu bu ihtiyacı karşıladığı görülmektedir. Toplumsal yaşamın merkezinde bulunan camilerin varlığı toplanmak için şehir meydanlarını gelişmesini teşvik edecek toplumsal isteği ortadan kaldırmaktadır. Konutlarda görüldüğü gibi cami ve külliyelerde de içe dönük mimari düzen görülmektedir (Kuban, 1970, s. 210). Kuban'a göre Türk şehirinde, toplumsal olarak önem arz eden kent açıklıkları Avrupa şehirlerinde gözlendiği gibi bir şehir meydanı olarak karşımıza çıkmamıştır. Kentin önemli büyük birkaç anıtsal yapıları dışında çevreleriyle beraber tasarlanmış yapıları bulunmamıştır. Kentin en önemli yapısı olan caminin bile formel bir tasarım ile değil sadece fonksiyonel amaçlı kurgulanmıştır. Kamuya en açık olması gereken, toplumsal faaliyetlerin merkezinde olan cami yapısı dahi ilk olarak dış avlu sonrasında iç avlu ile çevrelenmesi kamusal kavramının olgunlaşmadığının göstergesidir (Kuban, 1968, s. 70). Bu durum her kesimin kullanımına açık olan kent merkezinde bulunan ve kent strüktürünü oluşturan yapılar arasında kalan boşluklara meydan özelliği kazandırmıştır. Tanyeli de konuyu benzer şekilde ele almıştır. Anadolu Türk kentlerinde, Batı'da olduğu gibi yapılarla net bir şekilde sınırlanmış ya da geometrik biçime sahip olan salt bir meydandan söz edilemeyeceğini; fakat sokakların biraz genişlemesi veya birkaç yolun kesişmesiyle oluşan alanlar ve kentsel-toplumsal işlevlerin görüldüğü kamusal alanların oluşturduğu meydanların olduğunu söylemektedir. Aksların kesişimi ile oluşmuş küçük şişmelerde konumlandırılan kahvehaneler veya çeşmenin bulunduğu kentin tümü yerine belli bir kesimine hizmet

veren kamusal alanlar daha küçük ölçekli; genellikle kentlerin dışına konumlandırılan, plansız ve tasarlanmamış, idam, ticaret ve spor amaçlı kullanılan alanlar da kentsel meydanlar olarak düşünülebilir. Bu tür kente dıştan eklemelenmiş yapılarla sınırlı olmayan kentsel meydanlar Selçuklular döneminde görülmektedir. Osmanlı döneminde de Selçuklulardaki gibi meydan anlayışı devam etmekte fakat burada belirgin özellik meydanın tanımlanmasında esnek ve geçici olması, hangi eylem yapılacaksa ona göre örgütleneceği gibi işlevsel faktörlerin ve konumlanmasının etkili olduğudur. Bu durum 19. Yüzyılda batılılaşma çabasına dek sürmüş, sonraları kentsel doku içerisinde bir boşluk ve trafik odağı halini almıştır (Tanyeli, 1987, s. 164-170).

3.1.2. Sokak ve caddeler

Sokaklar, kent formunun çekirdeği olan kamusal mekânların esas bileşenleridir. Hem bir sirkülasyon hattı olmakta hem de duraksanan, vakit geçirilen, yaşanan ve paylaşımların olduğu kentsel dokudaki bir alandır. Kimi zaman toplumların ortak sevinç ve hüznlerinin yaşandığı, toplantıların yapıldığı yani etkileşimin olduğu bir mekân kimi zaman ise yalnızca ulaşılacak istenen yere varmada bir araçtır (Erdönmez & Akı, 2005, s. 72). Çevik'e göre sokak toplanma, iletişim kurma, oturma, çocuklar için oyun alanı olarak tanımlanmaktadır. Tüm yaşantı bileşenleri ile anı değeri taşıyan sokak caddeden uzak konutlar için eşik görevi gören eğimiyle, malzemesiyle, ölçüleriyle, donatıları ile yaşayanlarıyla bütünleşen bir mekân olarak belirtilmektedir (Çevik, 1991, s. 231,232). Sokaklar, özellikle tarihi kent dokusundaki ağ örüntüsünde sosyo-kültürel yapının yansıdığı kamusal mekânlardandır (İnceoğlu, İnceoğlu, Şener , & Yıldızcı, 1989, s. 30).

Tanyeli, geleneksel Türk kentlerinde yol ağının yani sokak ve caddelerin oluşumu etkileyen faktörlerin tarihsel gelişim süreci ve kültürel yapının olduğunu ifade etmektedir (Tanyeli, 1987, s. 154). Geleneksel karakter içeren sokaklar, yaya kullanımının yoğun olduğu mekânlar olmasının yanı sıra 19. Yüzyıldan sonra endüstrileşme ile birlikte bu karakterinde kısmen değişim meydana gelmiştir. Sokakların yalnızca yayaların değil motorlu taşıtların kullanılmasına da olanak sağlanabilmesi için yer yer genişletilmiş ve caddeler oluşmuştur (İnceoğlu, İnceoğlu, Şener , & Yıldızcı, 1989, s. 30) .

Kentsel dokuda boşluk olarak tanımlayabileceğimiz bu sokaklar ve caddeler, kent formunun biçimlenmesinde ciddi rol oynamaktadır. Sokaklar ve caddeler ile yaratılan boşluklar ile yapıların oluşturduğu dolulukların kent dokusunda yarattığı hiyerarşiyi açıkça görmek mümkündür (Erdönmez, 2005, s. 67). Bu sokaklar ve caddeler kullanılış

biçimlerine, tamamen kamusal ve yarı kamusal olarak derecelendirilebilir. Kent merkezinde meydan ile doğrudan bağlantılı sürekli dinamik olan bir sokak veya caddenin verdiği hizmet ile konutların yoğun bulunduğu bölgelerdeki kısmen daha pasif olan sokak ve caddelerin sunduğu hizmet aynı olmamaktadır.

Tanyeli, geleneksel Türk kentlerinin spontane geliştiğini, geometriden uzak olduğunu ve bu durumun da yol ağında hissedildiğini söylemektedir. Ulaşım sisteminde, ana arterler ve işlevsel kademelenme bulunmamaktadır. Bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Birincisi, homojen olan kent yapılarında kamusal yapılar belirli bir yerde toplanmamış ve kentin her bölgesine dağılmıştır. Yani merkez, tek bir yerde odaklanmamakta ve yayılma eğilimindedir. Böylelikle yol ağı da buna göre kendiliğinden şekillenmekte ve bir planlama çabası bulunmamaktadır. İkincisi, kentlilerin ulaştırma olanaklarının kullanma yoğunluğunun düşük olmasıdır. Yaşayanların ihtiyaçlarının oldukça kapalı bir yapıya sahip toplumsal bir birim olan mahallelerde karşılanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Her mahallede dini, ticari ve eğitim yapıları gibi yapılar bulunmaktadır ve çoğunlukla ulaşım yaya olarak sağlanmaktadır. Yine mahremiyet de bu yoğunluğa etki eden faktördür. Kadının toplumdaki yeri yani içe dönük bir yaşamın olması, kamusal alan yoğunluğunu azaltmaktadır. Tanyeli, tüm bu sebeplere dayanarak ulaşım ağında bir hiyerarşinin olmadığını, yol yoğunluklarının genellikle kentin her yerinde aynı olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu durumun yanı sıra kentin en eski bölümlerinde yani merkez olarak adlandırılacak yerlerde daha yoğun bir yayılım mevcuttur. Yol genişliklerinde pek bir farklılık olmamasına rağmen hektar başına düşen sokak uzunluğunun daha fazla olduğunu söylemektedir (Tanyeli, 1987, s. 154-156).

Ulaşım ağını oluşturan sokaklar ve caddeler aynı zamanda kamusal mekân, yarı kamusal mekân, yarı özel mekân ve özel mekânlar arasında geçişi sağlayan bir geçit görevi de üstlenmektedir. Aslına bakılırsa bu mekânlar arasında keskin çizgiyi sağlayan ve mekânlar arasında ilişkiyi kuran öğelerdir.

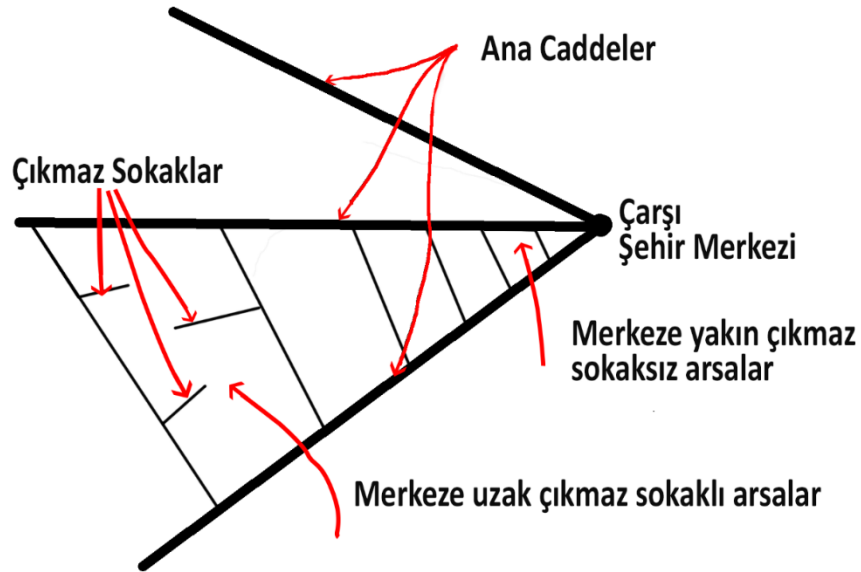
3.1.3. Çıkamaz sokak

Köklü tarihe sahip olan çıkamaz sokakların ortaya çıkmasında farklı faktörler etkili olduğu söylenebilir. Bu durum birçok araştırmacı tarafından farklı yorumlanmıştır. Kuban, (2010) Türk evlerinin tanımladığı bir sokak varlığından bahseder. Yerleşme sürecinin düzensiz olmasından kaynaklı ev gruplarını birbirine bağlayan planlı bir yol meydana gelmemiştir. Düzensiz arsa sınırlarını izleyen evler geometrik olmayan formlar

meydana getirmiş, bunun sonucunda çıkmaz sokaklar meydana gelmiştir (Kuban, 2010, s. 197).

Stewig çıkmaz sokağın oluşumu hakkında farklı kişilerce tanımlanmış 3 farklı görüş olduğunu belirtmektedir:

- A. Akgün ve E. Egli göre İslâmiyet'e bağlı olarak yeterli mahremiyeti sağlamak amacıyla çıkmaz sokaklar, yaşayanların kültürü sonucu meydana gelmiştir.
- R. Mayer'e göre şehirlerin merkezinde bulunan pazar yerlerinden veya bir merkezden ışınsal olarak çıkan yollar merkezden uzaklaşması sonucu yollar arasında kalan arsa genişlikleri şehir dışına doğru büyür. Işınsal yollar arasında kalan arsalar yan caddelere ulaşmak için zorunlu olarak çıkmaz sokaklar oluşturur (Şekil 3.3).
- G. Schwarz göre çeşitli kabilelerin farklı yerlere yerleşerek mahalleler kurmaları sonucunda çıkmaz sokaklar oluşabilmektedir. Bu kabileler farklı milletler veya farklı mezhebe sahip gruplar olabilmektedir (Stewig, 1966, s. 8-11).

Şekil 3.3. R. Mayer'e göre çıkmaz sokak oluşumu

Stewig çıkmaz sokakların ortaya çıkış sebeplerini belli faktörlerden incelenebileceğini ama kesin bir sonuca varmanın zor olduğundan bahsetmektedir.

Tanyeli'ye göre ise, kentlilerin ulaştırma olanaklarını kullanma yoğunluğunun düşüklüğü, konuta daha çok mahremiyet sağlaması gibi yönleri bulunan kültürel etmenler ve kentlerin tarihsel evrimleri çıkmaz sokakların oluşumunda etkili olan faktörlerdir.

Homojen olan geleneksel dokularda meydana gelen kapalı yapıya sahip mahalleler ile kişilerin yaşadığı mahallelerde ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, tek merkezci bir kent yerine eş merkezli bir dokuya sahip olunması; kentin ulaşım ağının yalnızca bir odağa yoğunlaşması yerine kent geneline yayılmasını sağlamaktadır. Böylelikle ulaşım olanaklarını kullanma yoğunluğu azalmaktadır. Bunun aksine yoğun olarak kullanılan ulaşım ağı çıkmaz sokakların varlığını yok etme eğiliminde olmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Türk kentlerinde uygulanan toprak rejimi de çıkmaz sokakların oluşumuna etki eden faktörlerdendir. Toprak mülkiyeti konusunda herhangi bir otoritenin olmayışı, yapı adalarının bölünürken yalnızca başkasının mülkiyet ve mahremiyet hakkının göz önünde bulundurulması, düzensiz bölünmeyi ortaya çıkarmıştır. Kentsel toprakların rant getirmemesi, ekonomik işlevinin kısıtlı olması ve yalnızca üzerinde bulundurduğu yapılar ile değerinin ölçülmesi, düzensiz bölünmeyi beraberinde getirmiş ve bununla birlikte çıkmaz sokaklar oluşmuştur (Tanyeli, 1987, s. 157, 158).

Gürbüz'e göre, kapısı çıkmaz sokağa açılan konutların kullanıcısı olduğu bu sokaklar ortak değerler taşımaktadır. Kullanıcılar için burası kontrol edilebilen ortak paylaşımların yapılabildiği yarı kamusal-yarı özel alanlardır. Sakinlerin sokağı kontrol edebilmeleri orayı onlar için daha güvenli mekânlara dönüştürmektedir. Taşıtların girmediği yaya kullanımının yoğunlukta olduğu bu sokaklar köklü bir tarihe sahiptir (Gürbüz Yoldaş, 2007, s. 27,28).

Geleneksel konutların temel bileşenlerinden olan çıkmaz sokak kavramının farklı dillerde olan karşılıklarının farklı şekillerde tanımlandığını görmekteyiz. Keleş, çıkmaz sokağı Fransızca'da 'impasse, cul-de-sac', Almanca'da 'sackgasse' ve İngilizce'de ise 'dead-end street' terimlerine karşılık geldiğini ve '*Konutları ve bireyleri kentteki dolayım gürültüsünden ve yarattığı çekincelerden korumak amacıyla düzenlenen, yalnız bir yöne çıkışı olan, öteki ucu kapalı yol, ya da yer.*' şeklinde tanımlamıştır (Keleş, 1980, s. 34). Çıkmaz sokak, genellikle Osmanlı kentlerinde kamusal yollarla bağlantılı olan kamusal ve özel mekanları bağlamaya yarayan bir ucu kapalı olan yarı kamusal-yarı özel ağılardır (Bilsel , 2000, s. 213-220 & Keleş, 1980, s. 34). Balamir Keleş'ten farklı olarak cul-de-sac ve dead-and-street'in çıkmaz sokağı tam olarak karşılayamayacağını özellikle dead and street yani ölü ya da yorgun sokak anlamı gelen terimin çıkmaz sokağın tadına hiç varamamış bir kültürün üretimi olabileceğini savunmaktadır. Çıkmaz sokağı mahallenin oturma odası olarak tanımlar ve bu sokağa açılan pencerenin keyifli bir manzara verdiğini, sokaktaki evlerin birbiri üzerine yaslanmış görüntüsü evleri bağlantılıymış gibi

gösterse de dış kapıdan içeri girince kimi bahçesiyle kimi avlusuyla bağımsızlığını hissettirdiğini ifade eder (Balamir, 1994, s. 105-113). Stewig'e göre çıkmaz sokaklar genel olarak kısa veya uzun, başka kolları olan veya olmayan genişlikleri değişkenlik gösteren bir sona ulaşmadan biterler.

Aru, geleneksel dokunun ritmik bir düzen içinde serbest ve organik bir dokuya sahip olduğunu, bu dokunun rastlantısal oluşmadığını geometrik olmayan iç formun ve dokuda yaşayan insanların yaşam gereksinimleri sonucunda oluştuğundan bahseder (Aru, 1998, s. 11). Tanyeli de Türk kentlerindeki geleneksel dokunun spontane geliştiği ve geometriden uzak olduğu kanısındadır. Yalnızca tek bir odak noktası olmayan, eş merkezli ve homojen bir yapıya sahip olan geleneksel dokuya paralel olarak ulaşım ağı da homojendir. Yani, bu ulaşım ağı içerisinde yer alan çıkmaz sokaklar boyut olarak diğer sokaklardan farklı değildir, yalnızca işlevsel olarak farklılık göstermektedir. Normal bir sokağın genel kullanıma açık olduğundan fakat çıkmaz sokağın yalnızca çevresinde bulunan yapılara ulaşımı sağladığından bahsetmektedir (Tanyeli, 1987, s. 154-157).

3.2. Yarı Kamusal –Yarı Özel Mekân

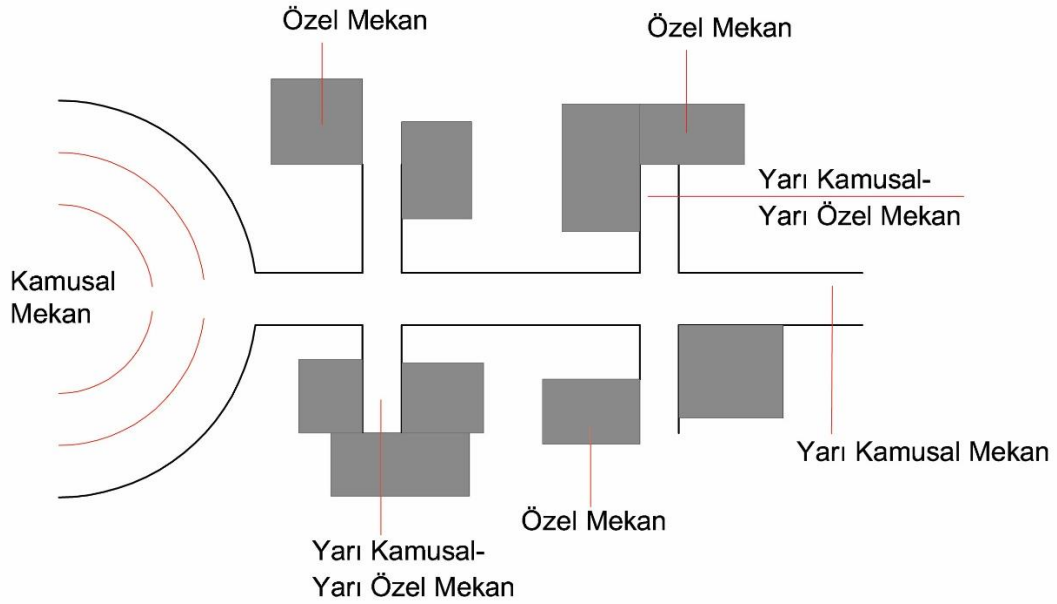
Kamusal ve özel alanlar birbiri ile bağımlıdır. Birbirlerini etkiler ve şekillendirirler. Bu sebeple keskin bir biçimde ayrılmaktan ziyade, gizliliğin ve açıklığın farklı dereceleri olan yarı kamusal veya yarı özel alanlar ile bağlanırlar (Madanipour, 2003, s. 210).

Yarı kamusal ve yarı özel mekânlar mekân hiyerarşisinde kamusal ve özel mekânlar arasında geçişi ve sürekliliği sağlayan, görülebilen, gözlemlenebilen ve denetlenebilen alanlardır. Belirli kişiler ya da topluluklarca sahiplenilen bu alanların niteliği zamanla değişim gösterebilmektedir. Örneğin bir sokak belirli bir topluluğa hizmet ediyorsa yarı kamusal alan özelliği gösterir. Fakat yerleşmenin gelişmesi ile birlikte başka topluluklara da hizmet veren bir caddeye dönüşüyor ise kamusal alan niteliği taşımaya başlar ([http-1](http://1)).

Bu bakımdan sokağın, kamusal özellik taşımasının yanı sıra, sokak sakinleri için ortak anlamlar yüklendiği, aynı zamanda sakinler tarafından gözlem ve kontrol edilebildiği için yarı kamusal özellik gösterebilmektedir. Sokak biçimi ve orada oturanlara bağlı olarak yarı kamusallık durumu da farklılıklar gösterebilmektedir. Çıkmaz sokak, iki uzun sokağı bağlayan sokak, uzun ve özel konutlara giden ara yolların bağlandığı ana yol özelliği gösteren sokak, meydana açılan sokak, bahçe duvarlarının sınırlarını oluşturduğu sokak, farklı özellik-kamusallık kademelenmesi sergilemektedir

(Çevik, 1991, s. 234,235). Kent, biçimsel olarak okunduğu zaman bu durumun hiyerarşiyi oluşturduğu açık biçimde görülebilmektedir.

Bir çıkmaz sokak kendi içerisinde farklı kademeler barındırabilir, çıkmaz sokağın girişi kamusallık gösterirken kapalı ucuna yaklaştıkça kamusallık özelliği zayıflamaktadır. Bu durum kamusal alanın özele geçişin daha hiyerarşik bir şekilde olmasını sağlamaktadır (Şekil 3.4).

Şekil 3. 4. Kamusal alanın özele geçiş (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

3.3. Özel Mekân

İnsan yaşamının kamusal ve özel olarak ayrışması, mekân tanımlamalarında birbirinden ayrı olarak tanımlanması ihtiyacını doğurmaktadır. Bu nedenle kamusal mekân ve özel mekân ayrı olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Kamusal ve özel alan kavramları birbirinin zıttı olmaktan çok birbirilerine alternatif oluşturmaktadır. Kamusal alanın öznesi toplum iken, özel alanda ise özne bireydir. Kamusal alan, toplumsal kurallar çerçevesinde gelişme gösterirken, özel alan bu kuralların olmadığı, kurallar dışında gelişmektedir. Yani Sennett 'in deyimiyle “kamusal alan insan yaratımı; özel alan ise insanlık durumudur.” (Sennett, 2002, s. 138). Sennett özel alanı, kişisel değer yargıları ve kültürel etkileşimlerden yola çıkarak kamusal alanın bir denetleyicisi olarak yorumlar (Sennett, 2002, s. 129).

Kamusal ve özel ayrımı ilk olarak Antik Yunan kültüründe ortaya çıkmaktadır. Yunanlılar kent devleti (polis) olarak isimlendirilen siyasi örgütlenme biçimini kurmuşlardır. Bunun sonucunda ‘Koine’ ve ‘Oikos’¹⁰ ile adlandırılan iki farklı mekân ortaya çıkmış, ‘Koine’ olarak adlandırılan bugün kamusal alana karşılık gelen herkesin kullanımına açık alanları ifade ederken, ‘Oikos’ ise bugün özel alana karşılık gelen bireylere ait olan hane yaşamını ifade etmektedir (Habermas, 1997, s. 60 & Ebenstein, 2001, s. 18).

Özel ve kamusal kavramlarının ayrışmasında üretim-tüketim ilişkilerinin etkisi de bulunmaktadır. Ortaçağ döneminde üretim konut içinde gerçekleşmekte, bu durum ailenin üretim ile ilişkisi bulunan başka kişilerle ilişki kurmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle konut tam olarak özel alana dönüşmemektedir. 18. Yüzyıla gelindiğinde sanayi devrimiyle birlikte üretime standartlaşmanın gelmesiyle, üretim konut dışındaki alanlara taşınmıştır. Bu ayrışma konutun kamusal ilişkilerinden ayırıp özel mekâna dönüşmesini sağlamıştır. Yani konutu ticaret, depolama benzeri fonksiyonlardan arındırarak, sadece ikamet edilen mekânlara dönüştürmüştür (Kaçel, 1998 & Sennett, 2002, s. 126-139). Bu sayede konut özel alanın bir başka özelliği olan gizlilik içinde geçirilen yaşam alanı olmayı başarmaya başlamıştır.

Özel alanları yapılanmış ve yapılanmamış olarak sınıflandırmak mümkündür. Yapılanmış özel alanlar belirli bir kişi ya da kişilerce sahiplenilmiş, evler ve işyerleri; yapılanmamış özel alanlar ise içerisinde bina olmayan bahçe, arazi gibi alanlardır (Öksüz, 2004, s. 380). Özellikle batılı akademisyenler “ev” kavramını, erişilebilirliğin kısıtlı olması sebebiyle özel mekân olarak kullanmaktadır (Drummond, 2000, s. 2382). Aslına bakılırsa bütün toplumlarda mahremiyet ile bütünleşen ev kavramı özel mekândır. Özel alanın gelişmeye başlamasıyla mahremiyet (gizlilik), mekânların şekillenmesinde önemli etken olmaya başlamaktadır. Kişilerin gizlilik derecesine göre veya gizliliklerini düzenleme kapasitelerine göre mekânlar kategorize edilmektedir. Bir iletişim-kontrol mekanizması olarak gizlilik fikri, insan davranışından (çevre psikolojisi) kaynaklanırken, çoğunlukla çevrenin bir fiziksel özelliği olarak nitelendirilir. Kişiden kişiye ve kültürden kültüre değişen mahremiyet olgusu etkisini özel alanların şekillenmesinde göstermektedir. Örneğin Japon evlerinde hareketli duvarlar ile esnek bir plan olarak tasarlanırken Arap evlerinde esneklik yoktur içe dönük kapalı ve panjurlu pencereler ile

¹⁰ Yunan kültüründe özel alan anlamına gelen ‘Oikos’ yani hane, içinde üretim, uyuma, dinlenme, yeme ve yaşama işlemlerinin gerçekleştirildiği alanlardır.

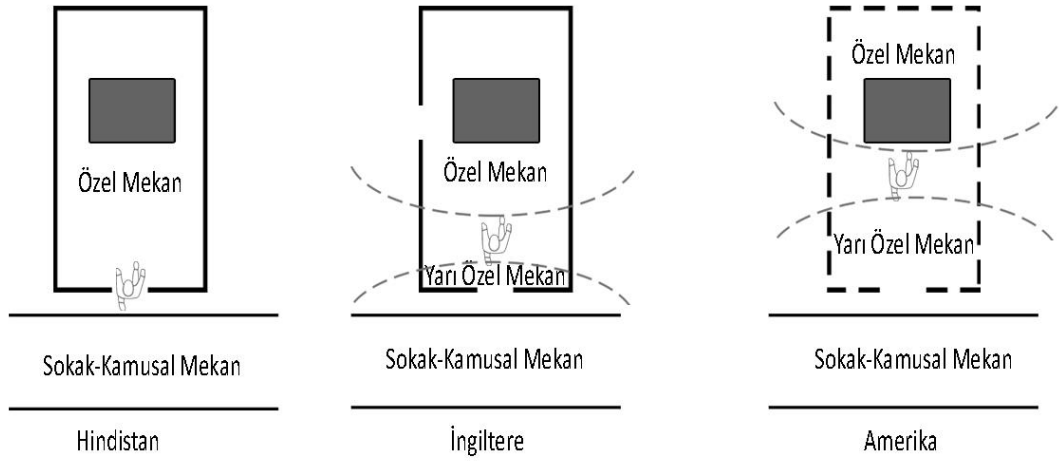
özellikle kadınlar için daha mahrem mekânlar bulunmaktadır (Georgiou, 2006, s. 15-17). Türk toplumunda evin önemli özelliklerinden biri olan mahremiyet Batılı toplumlarda katı bir özellik olmamaktadır. Bu nedenle Türk toplumunda, bu katı özel alana keskin bir şekilde kamusal alandan geçilemeyip, kademelerle geçilmektedir. Bu geçişler, yarı özel ve yarı kamusal mekânlarla yapılmaktadır (Gürbüz Yoldaş, 2007, s. 12,13).

Özel alanlar kullanıcıların ihtiyaçlarına göre değişiklik gösterebilir. Bu özel alanların başında yer alan konutlar, kullanıcılarının isteklerine göre şekillenirler. Kullanıcılar kendine has özel alan inşa eder. Her ailenin kendine tam uyan bir konutu vardır; onların isteklerini, hayallerini, yaşam tarzlarını, görüşlerini, yemek pişirme yöntemlerini, bahçe uğraşlarını, uyuma şekillerini barındırır çünkü kişiler konutların içine kendi dünyasını inşa ederler (Salazar & Gausa, 1999, s. 15). Buradan yola çıkarak birçoğunun mimarı belli olmayan geleneksel konutlarda kullanıcılar kendi özel ihtiyaçları doğrultusunda konutu ve yaşam alanlarını herhangi bir planlama kriterine bağlı kalmadan kültür, yaşam tarzı, dünya görüşü, coğrafi özelliklere bağlı spontane olarak meydana getirmiş olduğu söylenebilir. Geleneksel konutlarda her aile kendi evinin tasarımcısı olduğu için kendi ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap vermişlerdir. Cristopher Alexander bu konuda, evlerin üretim sürecinin temelini oluşturmasında gerekli olan temel prensibin evlerin kullanıcıları ile birlikte düşünülmesi gerektiğini söylemektedir. Böylelikle özel alanını en iyi şekilde kullanıcı belirlemiş olacaktır.

3.4. Eşik Kavramı

Mekân hiyerarşilerini oluşturan mekânlar arasındaki sınırı oluşturan ya da sınırsızlık mekânını tanımlayan eşikler bulunmaktadır. Bu eşikler özel ile kamusalın karşılaştığı, kademelenme görevi gören bağlantı kuran mekânlardır (Boettger, 2014, s. 20,21). Bu mekânlar belli bir kullanım alanı sınırlamakla kalmaz, bir mekândan diğerine geçişi sağlamakla birlikte karşılaştırmalar yapmak, insanın alansal davranış sınırları içerisinde yeni ilişkiler kurulmasına olanak vermektedir. Eşik, bölen ve ayıran bir sınır değil, birbirine bağlayan ve ayıran iki mekân arasında kalandır (Stavrides, 2014, s. 57).

Kültürden kültüre farklılık gösteren eşik mekânları sınır olmaktan öte çok boyutludur. Örneğin, doğu kültürlerinde eşik konutların önü, batı kültüründe ise konutun bahçesi olarak daha büyük bir alan eşik olarak tanımlanmaktadır (Şekil 3.5), (Rapoport, 1969, s. 80). Fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklarla belirlenen; başlangıç ya da bitiş mekânları ve hatta konut ile sokak da eşik oluşturabilmektedir.

Şekil 3. 5. Farklı Kültürlerdeki Eşik Mekanları (Rapoport (1969)'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.)

4. KAMUSAL MEKÂN OLARAK KENT İLE ÖZEL MEKÂN OLARAK KONUTUN BİÇİMLENİŞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bu bölümde kamusal ve özel mekân bağlamında incelenen mekânsal öğelerden kent ve konutun biçimlenişi ve bu biçimlenmeye etki eden unsurlar ele alınmıştır. Çalışma alanı olarak seçilen Siverek kentini oluşturan mekânların tamamına yakını avlulu yapılardan oluştuğu için avlulu konut türü geniş şekilde ele alınmıştır.

4.1. Kamusal Mekânın Temel Alanı Olarak Kent ve Biçimleniş Türleri

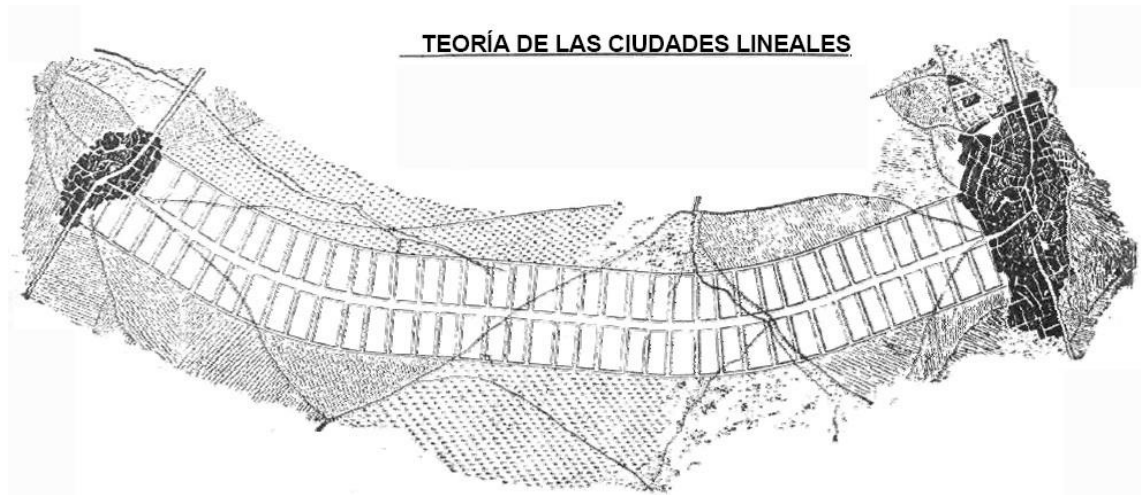
Kent, içerisinde yaşayan insanlar ve mekânlar ile özgün değerlere sahip işlevsel bir bütündür. Farklı işlevsel öğeler sayesinde çok çeşitli mekânlar barındırır. Kentler; köprüler, meydanlar, mahalleler, parklar, bahçeler, yollar, binalar gibi inşalardan ve onları inşa eden kişilerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra sosyolojik özellikleri ön planda olan; insanların ya da toplumların yaşam tarzlarına göre bir arada bulunduğu, benzerlik ya da çeşitlilik gösteren bireyler arası diyalogun kurulduğu böylelikle etkileşimin görüldüğü bir kent tanımı yapılabilmektedir. Yani kentler, fiziksel öğeleri ve sosyolojik özellikleri ile bütünleşmekte ve örgütlenmektedir.

Kentlerin biçimlenişi ve tarihsel süreç içerisinde gösterdikleri gelişimler fiziksel form olarak veya makro form olarak farklı etmenlerin de etkisiyle olmaktadır. Bu formların oluşmasında kentleşme, kentsel yoğunluklar, kentler arası mesafe ve ulaşım ağları önemli unsur olmaktadır (Aydemir, 2004, s. 126). Doğal etmenler olan topoğrafya, iklim, jeolojik ve coğrafik özelliklerin yanı sıra kentlinin siyasal ve sosyal yapısı, yasalar, gelenekler, ekonomi ve kültür kentin biçimlenişine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca nüfus devinimi (göç alışı ya da verışı), sahip olduğu üretim gücü ve niteliği (tarım veya sanayi kenti olup olmadığı), gelişen ve değişen teknoloji, yönetim yapısının özellikleri, yerel ve uluslararası ilişkileri, değişen dünya algısı ve buna karşı sergilediği tavır, değişen ihtiyaçlara bağlı olarak yeni işlevlerin ve yeni yapı türlerinin ortaya çıkışı kent dokusunda etkilidir (Çakmak, 2008, s. 5, 6). Kısacası kent doğal bileşenler, sosyolojik bileşenler ve insanın yarattığı mekan ile birlikte şekillenmektedir.

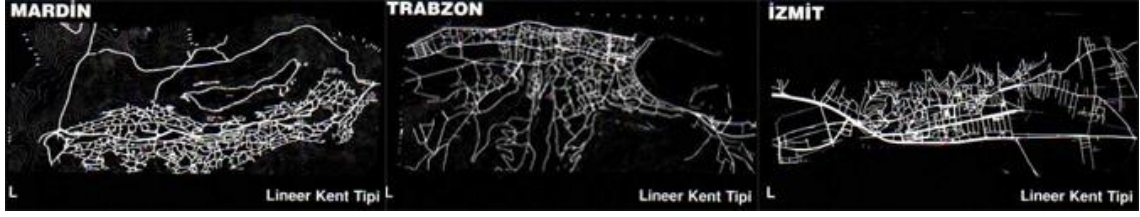
Aru ‘Türk Kenti’ adlı kitabında kent biçimlenmelerini geniş şekilde ele almıştır. Aru bu konuyu lineer (doğrusal), ışınsal, konsantrik (radial), semer, yay ve özel(muhtelif) biçimli kentler olmak üzere altı başlıkta değerlendirmektedir. Bu biçimsel yapı türlerinden lineer, ışınsal ve konsantrik birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Lineer gelişme gösteren kentler topografyanın imkân verdiği durumlarda birçok yöne yayılım

göstermekte ve işinsal yerleşme biçimine dönüşmekte, gelişmeler ve açılan çevre yolları ile konsantrik yerleşim biçimlenmeleri doğmaktadır. Gelişmeler ile yerleşmeler bir biçimsel yapıdan diğerine dönüşebilmektedir (Aru, 1998, s. 151).

Lineer kent biçimi, devamlı bir ulaşım aksı veya doğal topografik koşullara bağlı dokunun öz yapısında ilerleme temeline dayanmaktadır. Kentlilerin kamusal alanlara eş erişim imkânına sahip olduğu baskın merkezi olmayan biçimlenme türüdür. Ortaçağ döneminde plansız büyüme gösteren kentlerde lineer kentsel formlara rastlanabilmektedir. Bunun yanı sıra lineer kentler endüstriyel devrimin ürünü olduğu söylenebilir. 1882'de Arturo Soria y Mata tarafından önerilen Madrid planı Lineer kent örneklerinin başında gelmektedir (Şekil 4.1). Aru lineer kent formuna örnek olarak Trabzon, Mardin İzmit kentlerini incelemiştir. Mardin şehri Mardin Kalesinin konumlandığı tepenin güney yamacında kurulmuştur. Tepe yamaç topografyasının doğrusal olarak yaklaşık 3 km boyunca doğu batı doğrultusunda gelişim gösteriştir. Trabzon ve İzmit kentleri topografik olarak su ile ilişkili kentlerdir bu kentler gelişimlerini su elemanı boyunca devam ettirmiş kıyı yerleşimlerindenidir (Şekil 4.2), (Aru, 1998, s. 151), (Sınmaz & Ahsen Özdemir , 2016, s. 15).

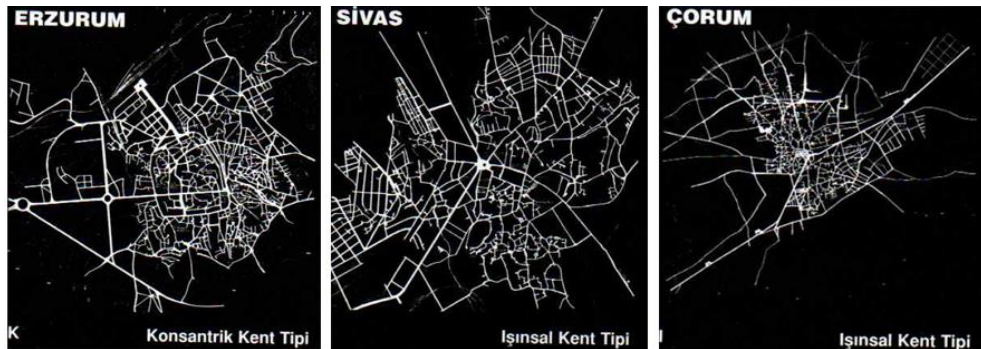
Şekil 4. 1. Madrid Ciudad Lineer Kent Planı (<http-2>)

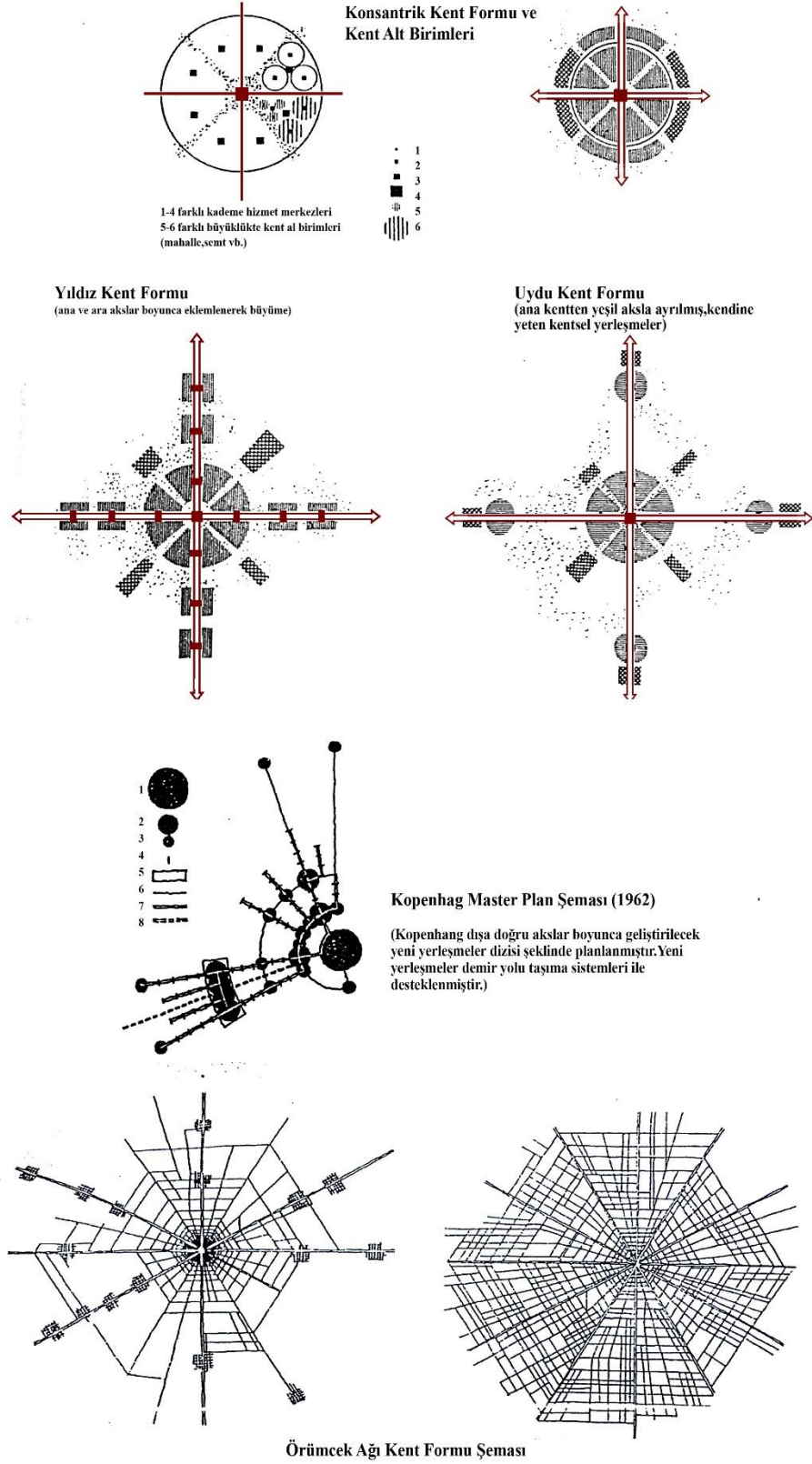
Şekil 4. 2. Lineer Kent Biçimi (Aru, 1998)

Konsantrik kent formu, bir merkez çevresinde ve birbirini dik kesen ana yollar boyunca çemberler halinde büyüyen kent formuna denir. Bu formun gelişiminde en büyük etken uygun arazi yapısıdır, bu form iç içe halka yollar ve merkeze odaklanan ııınsal yollar ile dııa doğru büyüme gösterir (Aydemir, 2004, s. 134).

İıınsal kent formu, merkezden çıkan ve ulaşım aksları boyunca büyüyen kent formlarını tarif etmektedir. İıınsal kent formu konsantrik kent formunun bir uzantısıdır. Kent merkezinin sıkışması, ana kentin yetersiz kalması veya sanayi alanlarının kentten uzaklaştırılması gerektiği durumlarda radial form, yıldız form veya ııınsal kent formlarına başvurulmaktadır. Çok büyük ölçeklerde bu form örümcek ağına dönüşmektedir. Stochom, Kopenhag ve Milano kentleri konsantrik kent modeline örnek verilebilecek kentlerdir (Aydemir, 2004, s. 134), (Şekil 4.3). Aru Türk Kenti kitabında konsantrik kent modellerine örnek olarak Adıyaman, Adana ve Erzurum kentlerini, ııınsal kent modellerine örnek olarak da Çorum, Tekirdaę ve Sivas kentlerini incelemiştir. Adıyaman ve Erzurum kentleri ııınsal kolların bağlanmasıyla değil topografik etkiyle konsantrik forma dönüşmüştür. Bu iki kentte dıı kalenin kalkması ile çevre yolları meydana gelmiştir. Adana ise ııınsal kolların bağlanması ile konsantrik forma dönüşmektedir. İıınsal olan Sivas kenti, az engebeli düze yakın bir arazide, batıdaki yamaçlarla Kızılırmak arasında kalan alanda belirgin ııınsal bir düzene göre şekillenmiştir (Aru, 1998, s. 151), (Şekil 4.3).

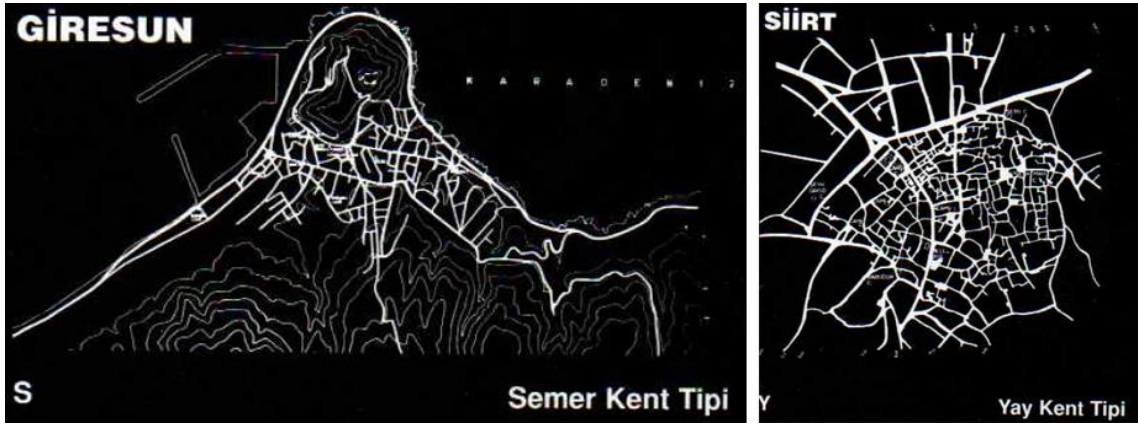
Şekil 4. 3. Konsantrik ve İıınsal Kent Formu (Aru, 1998)

Şekil 4. 4. Konsantrik ve Işınsal Kent Gelişim Formları (Aydemir, 2004)

Semer kent biçimi, bir tepenin her iki yamacına yapılaşmış yerleşim formudur. Aru Giresun, Çankırı ve Kahramanmaraş kentlerini semer kent biçimine örnek olarak incelemiştir (Aru, 1998, s. 151). Roma Döneminde önemli bir kale kenti olan Giresun Osmanlı Döneminde kale eteklerine ve sahile doğru büyüme göstererek semer formunu almıştır (Aru, 1998) ve (Sınmaz & Ahsen Özdemir , 2016, s. 17), (Şekil 4.4).

Yay kent biçimi, topografyanın etkisiyle kentlerin genellikle meyilli arazilerde yay şeklini alarak gelişim gösterdiği yerleşme türüdür. Konsantrik kent formuna dönüşmesi olası bir durumdur. Meyilli yamaçlara oturan Siirt kenti bu forma örnek olabilir. Yerleşim batıya doğru gelişim gösterdiği ve morfolojik açıdan engebeli bir araziye oturduğu için konsantrik bir form şeklini almıştır (Sınmaz & Ahsen Özdemir , 2016, s. 16), (Şekil 4.5).

Şekil 4. 5. Semer ve Yay Kent Tipi

Özel tipteki kent formları doğal yapı, sosyal, ekonomik ve siyasi duruma göre farklılık gösterebilen ve yerleşim şekli kendine özgü olan belli bir gruba dâhil olmayan yerleşmelere söylenmektedir. Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Manisa, Şanlıurfa bu kentlere örnek verilebilir (Aru, 1998, s. 151), (Şekil 4.6).

Şekil 4. 6. Özel Tipteki Kent Formları (Aru, 1998)

Aydemir, 2004 ve Sınmaz & Ahsen Özdemir, 2016 Aru'nun belirttiği başlıklar dışında ızgara kent ve merkezi kent formlarını ele almıştır.

Merkezi kent, Ortaçağ Avrupa ve İslam kentlerinde etrafı, ekonomik kontrol ve savunma amaçlı duvarlarla çevrilmiş içe dönük kentleşmelerdir. Özellikle İslam kentlerinde açık alanlar cami, saray, Pazar yeri, dükkân ve ticari yapıların tanımladığı alanlar ile sınırlı olup kenti biçimlendiren bu kamusal alanlar katı bloklardan oyularak elde edilmiş formlara benzemektedir. Merkezden ışınsal olarak dışa doğru 4-8 adet çıkan ana aksların oluşturduğu 'Yıldız' kent modeli de içe dönük merkezi kent modeline örnek verilebilir (Sınmaz & Ahsen Özdemir , 2016, s. 20,21).

Izgara kent formu ise Çin, Japonya, Yunanistan, Ortaçağ Avrupası kentlerinde ve antik çağdan beri kullanım alanı bulmuş sayısız örnekleri olan bir kent formudur. Grid plan kenti eşit alanlara ayıran yol ağı, her yöne büyüyebilme ve belirli merkezi noktaları bulunmayan bir plan tipidir. Bu plan tipi merkezi denetimi sağlamak, bir düzen oluşturmak, bireyci ve eşitlikçi toplumu desteklemek amacıyla tercih edilir (Aydemir, 2004, s. 131). Diyagonal akslara sahip olan Barcelona grid plan tipinin tipik bir örneğidir (Şekil 4.7).

Şekil 4. 7. Siyah beyaz Barcelona ızgara kent formu (<http-3>)

4.2. Özel Mekânın Temel Elemanı Olarak Konut

Konut, herkesin kullanımına açık olan kamusal alanlardan ayrılan, bireyin kendine ait olan ve kendi mahremiyetini yeterince sağladığı özel mekânların başında gelmektedir. Konutlar toplumların ve kişilerin kendilerini, kültürlerini, yaşam tarzlarını yansıtan ve insan ile ele alınması gereken bir konudur. İnsan ile etkileşim içinde olan konut kavramı tanımları farklı ele alınsa da genel olarak insan faktörünü merkeze alan tanımlamalar yapılmaktadır.

Konut, toplumun en küçük birimi olan ailenin, bulundukları fiziki ve toplumsal çevreleri içinde varlıklarını devam ettirdikleri bir barınma alanıdır. İnsan yaşamıyla kenetlenmiş bir olgu olan konut, ait olduğu grubun karakterini, yaşam tarzını, sosyal yaşantısını, çevre tercihlerini, imgelerini ve kişinin kendi özünü, eğilimini, bireyin kişiliğini yansıtır (Gür Ş. Ö., 2000, s. 11), (Arcan & Evci, 1999, s. 64).

Rapoport konutu, biçim ve organizasyonu ait olduğu kültürel çevreden büyük ölçüde etkilenen ve insanları sadece dış etmenlerden korumaya yarayan bir barınma alanı olmaktan daha çok onların yaşam şekillerine uygun çevrenin oluşturulması amacıyla tasarlanmış sosyal üniteler olarak tanımlamaktadır (Rapoport, 1969, s. 46).

Rapoport geleneksel konutu halk kültürünün ürünü olarak, ait olduğu toplumun geleneksel yaşam çevrelerini oluşturan ve mimarların neredeyse rol oynamadığı yapay bir çerçevenin elemanı şeklinde tanımlar. Benzer şekilde Eyüce geleneksel konutu ‘Anonim Mimarlık’ olarak adlandırmaktadır. Yani mimarının isminin belli olmadığından ve mimarının kişiden ziyade topluma ait olduğundan bahsetmektedir. Üretim tek kişi tarafından yapılsa bile sonuç ürünü toplumun değerlerini yansıtmaktadır. Aynı konuda Necati Şen geleneksel mimarileri “Çok katkılı, mimarı belli olmayan, biri diğerinin etkileyicisi ve köklendiricisi olan yapılar birliği”, şeklinde ifade etmektedir. (Eyüce , 2005, s. 6), (Rapoport, 1969).

Konut kültür ile yoğrulmuş bir kavramdır. Kişi için mahremiyet, özel yaşam alanı, barınma gibi ihtiyaçları karşılayan fiziksel bir mekân olmasının yanı sıra pek çok anlamsal değeri vardır ve imgeseldir.

Konut bir bütün olarak özel mekân olarak ele alınsa da konutu oluşturan birimler arasında bir hiyerarşik düzen bulunmaktadır. Konutun farklı birimlerinde farklı aktiviteler gerçekleştiğinden ve geleneksel konutlarda mekânlarda kadın ve erkeğin etkinliği farklı olduğundan konut içerisinde farklı hiyerarşik ilişkiler meydana gelmektedir.

4.2.1 Konut biçimlenişini etkileyen faktörler

Kent öğelerinden biri olan konut ise insanların barınma ihtiyacını karşılamak, dış etmenlerden korunmak güvenli bir yaşam alanı oluşturmak için ürettiği ilk yapıdır. İlk olarak korunma amacıyla mağarada yaşayan insan mağara girişine taş yığarak, ateş dumanının çıkması için delikler açarak, eşya koymak için duvara oyuk oyarak mekân düzenleme eylemlerini başlatmışlardır. İlk çağlardan bu güne barınma ve korunma ihtiyacı ile konut, mağaradan çağın teknik, kültürel, toplumsal özelliklerini yansıtarak ve çevre koşullarına bağlı olarak bugünkü konutlara gelişerek gelmiştir (Arcan & Evci, 1999, s. 64).

Tarihsel gelişim içerisinde konut, doğanın yapısına ve etkilerine, barındığı topluma ve toplumun ilişkilerine, gelir durumuna, nüfus artışına, nüfusun dağılımına, kentleşme tipi ve hızına, aile yapısına, yaşam şekline, geleneklerine, davranışsal bileşenler ile çevresel imgelerine, norm ve kurallarına ve toplumsal yaşamın gereklerine göre oluşmuş, değişime uğramış ve gelişmiştir (Rapoport, 2003, s. 103-106), (Gür Ş. , 1993, s. 5).

Gür (2000) ve Rapoport (1969)' tan faydalanılarak hazırlanan tabloda konut biçimlenişini etkileyen faktörler fiziksel, kültürel, sosyal ve bireysel olmak üzere 4 başlık altında toplanmıştır (Tablo 4.1).

Tablo 4. 1. Konut Biçiminin Belirleyicileri (Gür Ş. Ö., 2000 ve Rapoport, 1969)

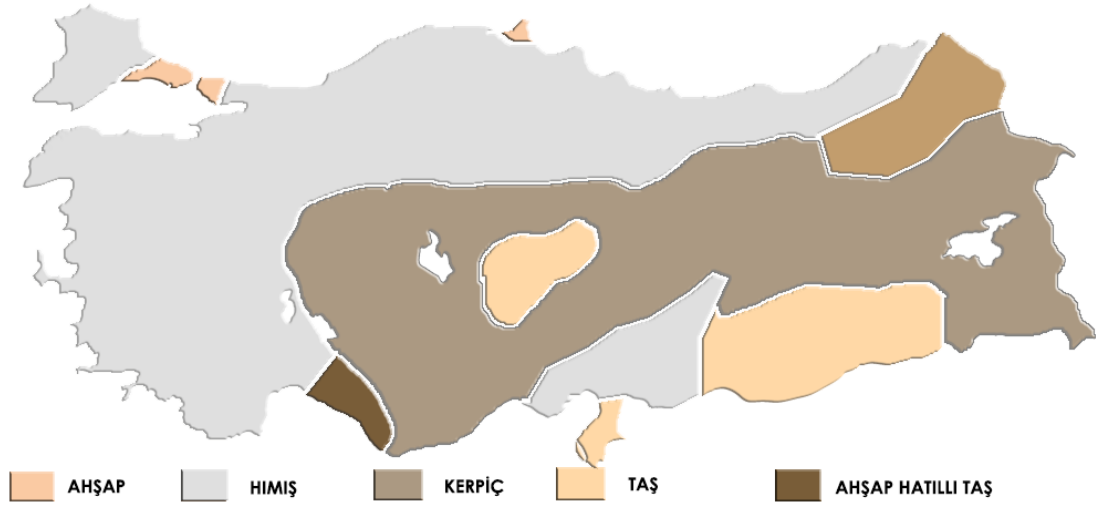
FİZİKSEL	KÜLTÜREL	SOSYAL	BİREYSEL
İklim	Düya görüşü	Aile büyüklüğü	Bireyin konutla kurduğu ilişkiler
Topografya	Kültürel değerler ve normlar	Ailenin statüsü	Bireyin konutla kurduğu duygusal ilişkiler (Özdeşleşim)
Çevresel örüntü ve doku	Yaşam Biçimi ve davranışlar	Ailenin dünya görüşü	Bireyin kültürel normları yorumlaması-Eğitim
Çevrede var olan doğal malzeme	Din ve dil	Aile yapısı, Toplumsal yapı	Bireyin konut deneyimleri
	Çevre mekan kullanma normları	Aile toplum ilişkileri	Bireyin yaşam tarzı ve yoğunluğu
	Kadının pozisyonu	Ekonomi	Bireyin öz imgesi

Konut biçimini etkileyen fiziksel özellikler iklim, topografya, çevresel örüntü ve doku, doğal malzeme vb. olarak sıralanabilir. Özellikle geleneksel mimaride doğa koşullarına meydan okumanın yanı sıra doğa koşullara uyum sağlayan bir anlayış hâkimdir. İklim, mimari biçimlemeye en çok etki eden doğal etkidir. Geleneksel mimaride bulundukları yörenin iklim koşullarına uyum sağlama amacı bunun göstergesidir. Geleneksel yerleşimlerde yapılar iklim koşullarına göre yönelmiş, yerleşim dokularındaki doluluk boşluk oranları iklim koşullarına göre optimum düzeyde tutulmuştur. Dokudaki boşluklar, iç avlular gibi içe dönük veya tamamen dışa dönük olan mekânlar yöre iklim koşullarına uyumun yanı sıra yöre mimarisinde ayırt edici nitelik taşımalarını sağlar. Yapıların yüzeylerindeki boşluklar ise (pencere, kapı vb.) ısıtma olayları ve doğal havalandırmayı sağlayacak şekilde biçim ve ebatlarda oluşturulmuştur. Benzer şekilde yağmur, kar ve rüzgâra dirençli çatı şekillenmeleri ve saçak ebatları geleneksel mimaride belirgin özellik oluşturmaktadır. Doğa ile uyumlu geleneksel mimari örnekleri ve bu örneklerdeki özgün ayrıntılar sayısızdır.

Benzer şekilde topoğrafya da özgün mimariyi şekillendirmektedir. Konutların bulundukları farklı yer şekilleri (düz arazi, vadi, yamaç, tepe, deniz, göl ve nehir kenarı vb.) farklı iklimsel koşullar sunmaktadır. Güneş ışınlamı, hava sıcaklığı, hava hareketi,

nem değeri bu yer şekillerine bağılı olarak değışmektedir. Bu durum yerleşmenin iklim özelliklerine, yolların yönleri ve boyutu ve yol sistemi ile iç içe olan konut üzerine etki etmektedir. Bunların yanı sıra topoğrafya, eğimi, manzara yönü ve zemin yapısı ile binanın formuna ve mekânsal kurguyu şekillendirmektedir. Eğimli arazide konumlandırılan konutlarda güneşin arazi üzerine geliş açısı değışmekte ve eğim arttıkça gölge boyu kısalmaktadır. Böylelikle eğimli arazide sık bir şekilde yerleştirilen konutların güneş ve rüzgârdan faydalanma olanakları artmaktadır. Mardin evleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Konut dokusunun sık bir şekilde olmasına rağmen eğimden faydalanarak güneş ve rüzgar optimum düzeyde yapılara alınmaktadır. Ayrıca eğim, konutların birbirlerinin çatılarının teras olarak kullanma imkânı sunmuş; açık ve kapalı mekân çeşitliliğı sağlamıştır. Safranbolu evlerinde ise arazi eğiminden dolayı ön bahçe ve arka bahçe arasında kot farkı bulunmaktadır. Yapının farklı kotlarda farklı kat yükseklikleri algılanmaktadır. Bu durum ise plan özellikleri ve tasarıma yansımaktadır.

Geleneksel konutlarda yerel malzemelerin kullanımının belirgin olduğu görülmektedir. Bu durum özgün konut dokusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Taş, toprak, ahşap ve bunlarla birlikte üretilen kerpiç ve tuğla gibi malzemeler yapının vücut bulmasına olanak sağlamaktadır. Konut yapımında kullanılan malzeme bulunduğu bölgedeki jeolojik oluşumlara bağılı olarak değışmektedir. Güneydoğu ve İç Anadolu’da ekonomik, sağlıklı ve işlevsel olmasından dolayı kerpiç kullanımı yaygındır. Fakat suya ve yüke karşı dirençsiz olması kat yüksekliğine etki etmektedir. İç Anadolu ve Doğu Anadolu’nun bazı yerlerinde dayanıklı, uzun ömürlü, yalıtım değeri yüksek, bakım masrafının az, kolay çıkarılabilir ve kaynağın bol olması sebebiyle taş malzeme kullanılmıştır. Yine Karadeniz bölgesinde organik, sağlıklı, estetik ve ormanlık alanların fazlalığı sayesinde ahşap kullanımı yaygındır (Şekil 4.8). Tüm bunlar özgün konut dokusunun oluşumuna katkı sağlayan yerel malzemenin önemini göstermektedir.

Şekil 4. 8. Bölgelere Göre Malzeme Kullanımı (Tanyeli U. ve Kazmaoğlu M.'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Rapoport, Sosyal etmenler başlığı altında ele aldığımız aile faktörünün konut biçimlenişinde temel etkenlerden biri olduğunu, en temel ve benzer aile yapısında bile ev formlarında önemli farklılıklar olabileceğini ifade eder (Rapoport, 1969, s. 63). Gür, benzer şekilde aile yapısının konut biçimine etkisinden bahseder. Aile büyüklüğünü konut büyüklüğüne yansıdığı, Müslüman toplumlarda kadın, erkek, konuk, ergenlik yaşına gelmiş çocuklara ayrı oda verilmesi, mahremiyetin emredildiği İslam konutunda oda sayısının artması normal bir durum olduğunu söyler. Ailenin sosyo-ekonomik statüsüne göre konut büyüklüğü istemi paralel bir ilişki göstermektedir. Ailenin dünya görüşü ve toplumsal tutumları, ailenin dinsel yorumlara olan açık fikirliliği, kadın-erkek eşitliğine tanınan olanakları, ailenin kadın-erkek ilişkileri konusundaki tutumu ve kız çocuklarına takınılan tavır sayılabilir. Ailenin dünya görüşüne bağlı olarak yaşlılara verilen önem fiziksel olarak 'başoda' şeklinde konuta yansır. Bu tutumlar ailenin dünya görüşünü yansıtırken aynı zamanda konut biçimlenmesinde önemli faktörler olmaktadır (Gür Ş. Ö., 2000, s. 92-95). Ailenin yapısı ve kadının ailedeki pozisyonu, kadının ailede üslendiği roller, erkek-kadın ayrımı, kadına verilen önem konut biçimlenişinde etkili olan faktörlerdendir. Örneğin çok eşlilik durumunun normal karşılandığı İslamiyet'te her eşe bir oda, her odaya bir gusülhane zorunluk olarak ortaya çıkmış ve konut formuna yansımıştır (Rapoport, 1969, s. 65-66), (Gür Ş. Ö., 2000, s. 96-97).

Konut formunu etkileyen faktörlerden biride grupların sosyo-ekonomik düzeylerindeki farklılıklardır. Üst sosyo-ekonomik düzeye sahip ailelerin misafir

ağırlama için ekstra mekân ve ana yaşam mekânlarının geniş, ferah ve sakin olması amaçlı konutların diğer sosyo-ekonomik düzeylerdeki ailelere göre daha büyük tasarlandığı görülmüştür (Yıldırım & Başkaya , 2006, s. 291). Ailelerin geçimlerini ne ile sağladıkları konut biçimlenişine etki etmektedir. Örneğin tarım ile uğraşan ailelerin tarımsal ürünlerin depolanması için depo yapısı, hayvancılıkla uğraşan ailelerin hayvanların barınması için ahır yapısı vb. nedenlerle farklı birimler yapılması konut biçimlenmesine yansımaktadır.

Konut biçimlenmesini etkileyen önemli faktörlerin başında kültür gelir. Konutlar toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel durumlarını yansıtan ayna görevindedir. Farklı bölgelerde farklı konutların bulunmasında fiziksel bileşenler kadar hata daha fazla diyebileceğimiz sosyo-kültürel bileşenlerin etkisi vardır. Dünya görüşü, yaşam biçimi, inanışlar, etnik köken, mahremiyet olgusu vb. kavramlar konutta mekânların çeşitliliği, plan işleyişi, mekân kullanımı ve mekânda bulunan donatıların organizasyonu gibi faktörlere doğrudan etki edebilmektedir. Bu konu daha geniş olarak üst bölümde ele alınmıştır.¹¹

4.2.2. Avlulu konutlar

Birçok faktörden etkilenen konut, farklı etmen, dönem ve ihtiyaçlara göre farklı tiplerde karşımıza çıkmaktadır. Üstün, konut türlerini kentsel ve kırsal kesimde yer alan konut türleri olarak tabloda gösterilen başlıklar altında ele almıştır (Üstün, 2014). Konut türleri ele alınırken konut türlerinden kısaca bahsedilecek olup çalışma konumuzu kapsamında olan Siverek geleneksel konutlarının büyük bir kısmı avlulu konutlardan oluştuğu için avlulu konutlar geniş bir şekilde ele alınacaktır. Konut türleri tablo 4.2'deki gibi özetlenmiştir¹².

¹¹ 2. İnsan- Çevre İlişkileri Bağlamında Kültür, Davranış Ve Mekân Etkileşimleri
2.3. Kültür- Mekân İlişkisi
başlıkları altında inceleyebilirsiniz.

¹² Bu konut türleri ile ilgili daha detaylı bilgi sahibi olmak için 1995 tarihinde yayınlanan Yurdanur Dülgeroğlu-Yüksel'in "Konut Mekânı Kavramının Tipolojik Temelleri" adlı eserinde bulabilirsiniz.

Tablo 4. 2. Konut Türleri (Üstün, 2014)

Konut Türleri	
Apartman	Büyük konutlar • Villa • Konak • Kasır • Köşk • Saraylar
Az katlı evler • Bahçeli Evler • Sıra Evler • İkiz Evler • Teras Evler • Avlulu Evler	Güncel Konut Türleri • Stüdyo Tipi Daireler • Loft • Rezidans (Condominium) • Dışa Kapalı Konut Siteleri

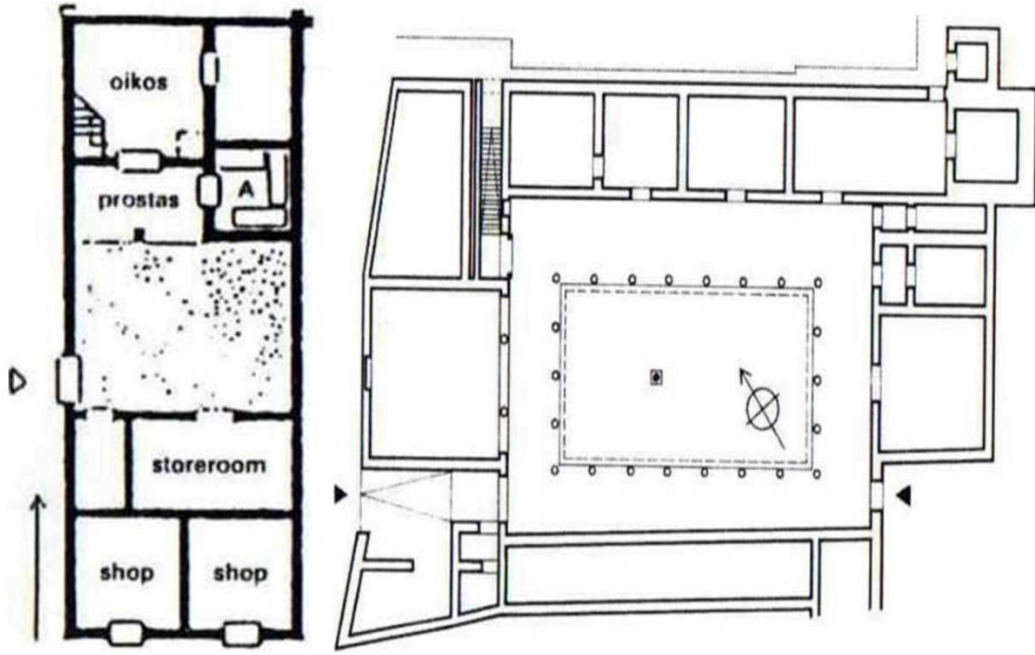
Avlulu Evler

Tarih öncesi çağlardan beri pek çok uygarlıkta ve çeşitli kültürlerde avlulu mekân organizasyonu görülmektedir. Yalnızca konutta değil farklı yapı türlerinde de görülen avlu olgusunu tek bir kültüre, etnik kökene ya da inanç sistemine bağlamak mümkün değildir. İnsanoğlu, bir mekân olan avluyu, yaşadığı coğrafya, iklim, güvenlik, sahip olduğu gelenek ve görenek, din ve sosyal yaşantı anlayışı ile ilişkilendirmiştir. Avlu, yapı türlerine olduğu kadar kent dokusuna da karakteristik özellikler kazandırmıştır (Eyüce , 2005, s. 69). Dış mekân olan avlu birimi konutlarda mekân organizasyonunun çıkış noktasıdır. Etrafına dizilen çeşitli birimler ile yaşanılacak mekân tanımlı hale gelir. Buna benzer biçimde, özellikle geleneksel Osmanlı konutlarında görülen kapalı mekân olan sofa da çevresine eklenen birimleri kontrol eder. Tarih öncesi çağlardan beri avlulu evler farklı coğrafyalarda farklı amaçlarla yapılmaktadır. Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Kuzey Afrika ülkeleri, Suriye, İran, Irak, Bağdat, Driyah, Çin, Malezya’da geleneksel yerleşim bölgelerinde avlulu evlere rastlamak mümkündür (Eyüce, 2005, s. 72). İslamiyet’te içe dönük bir yaşam tarzı benimsenmesinden dolayı mahremiyet kaygısının giderilmesi amacıyla yapılan avlulu evler; Çin’de aile kontrolünü sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Bu sebeple bir avlu etrafında birkaç ailenin yaşadığı birimler bulunmaktadır (Tablo 4.3).

Tablo 4. 3. *Dünyada Bulunan Avlulu Konut Dokusu Örnekleri(Google Earth'ten faydalanarak hazırlanmıştır.)*

		
İrak	Suriye	İran
		
Çin	Bologna	Toledo

M.Ö. 6000-6500’de görülen hücresel yapılar arasında kalan boşlukları avlulu evin tarihine dayandırmak mümkündür. Çatalhöyük ve Aksaray-Aşıklı höyük bu tür yerleşmelere örnek verilebilir. Hücresel yapıların zaman içerisinde birbirine eklenmesi ile avlu daha tanımlı hale gelmiştir. Bunun yanı sıra “Prostas” ve “Pastas”ı evlerin dört tarafına kolonatlara dizilmesiyle elde edilen “Peristis” li evler de avlu mantığının çıkış noktası olarak kabul edilmektedir (Zeyrek, 2005, s. 30-40), (Şekil 4.9).

Şekil 4. 9. Prine'de bulunan prostaslı plan şeması solda, Pergamon'da bulunan peristilli avlu plan şeması sağdadır (Zeyrek, 2005)

Avlunun Anadolu'da biçimlenmesini Neolitik döneme kadar götürmek mümkündür. Konut, tapınak ve tahıl depolarının arasında kalan avlu ile mekânsal bütünlük sağlanmaktadır (Naumann, 1998, s. 494). 'Megaron' olarak adlandırılan tek birimli ve tek girişli dörtgen yapının ileriki dönemlerde oda sayısı artırılmış ve avlu daha organize hale getirilmiştir (Erdoğan, 1996, s. 61).

Kalkolitik Dönemde, avlu kavramı iç mekânlar kadar detaylı olarak düşünülen ve işlevsel birimlerin eklendiği (fırın, seki gibi), konutun yanı sıra kent dokusunun da bir parçası haline gelmiştir (Aktüre , 1997, s. 104).

Tunç Çağı'nın önemli yerleşim birimlerinden olan Norşuntepe'de (Erken Tunç Çağı), yapı türleri (konut, atölye gibi farklılaşmalar oluşmuş) oluşmaya başlamış ve dış mekân, sokak ve avlu olmak üzere çeşitlenmiştir. Yapıların giriş kapıları avlulara açılmaktadır (Aktüre , 1997, s. 105). Bu dönemde konut tipleri ve kent; ön, yan ve iç avlulu olarak çeşitlilik kazanmıştır (Erdoğan, 1996, s. 72).

Hitit Uygarlığı'nda ise iki odalı, ön avlulu plan şemasına sık rastlanmaktadır (Naumann, 1998, s. 381). Frig Uygarlığı'nda megaron tipli konutlar bulunmakta ve kentsel düzende avlular görülmektedir (Gülçin Bozkurt & Altınçekiç, 2013, s. 74). Yunan Uygarlığı'nda konutun kökeni megaron olmakla birlikte, avluyu üç ya da dört yönden

revaklı portiko ve yaşama birimleri çevreleyerek kolonadlı yarı açık mekân oluşturulmuştur (Erdoğan, 1996, s. 91).

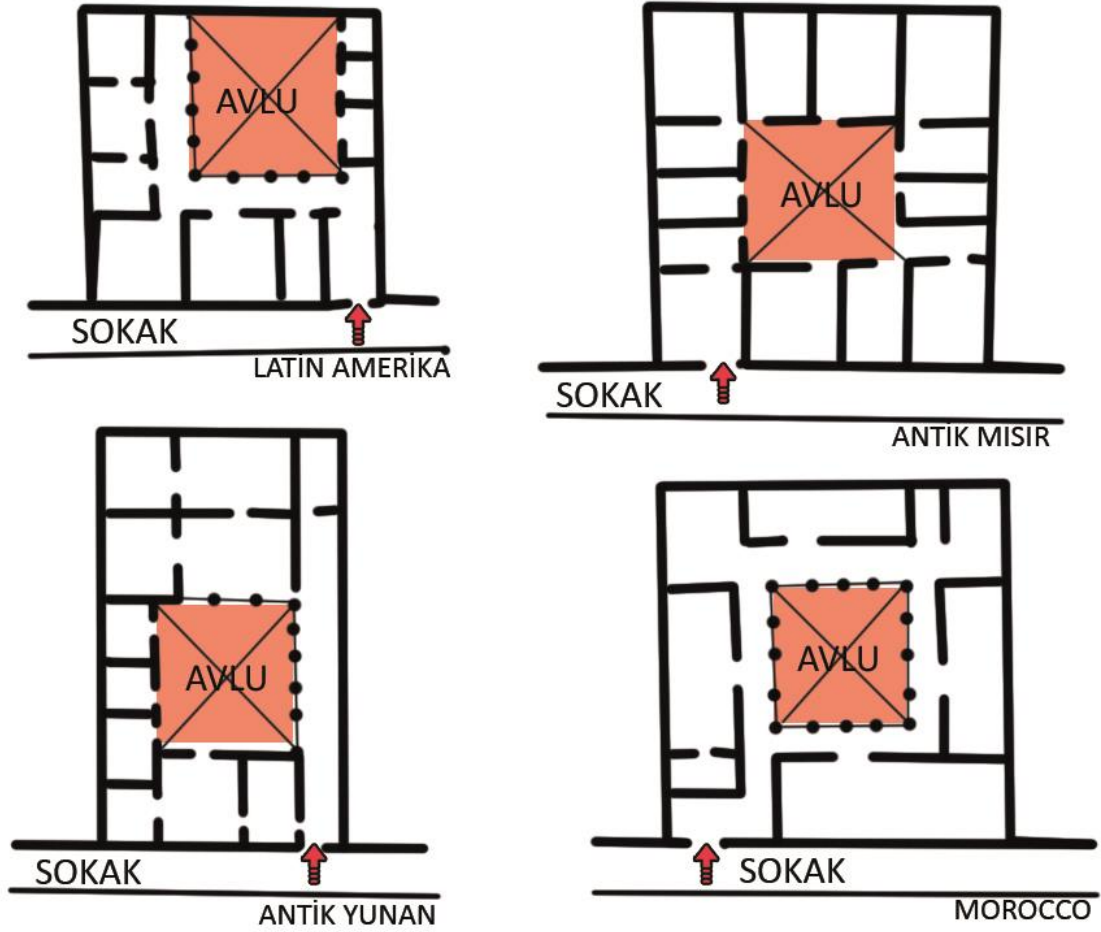
Roma Uygarlığındaki konutlar Yunanlılardakine benzerlik göstermekle birlikte geliştirilmiştir. İki katlı, odaların direkt bağlantılı olduğu avlulu evler yaygındır ve sokaktan yalıtılmıştır. Sokaktan avluya geçişi sağlayan portikoda heykeller ve çeşmeler gibi zenginleştirici unsurlar bulunmaktadır. Varlıklı ailelerin evlerinin avlu sayısı artmaktadır (Gülçin Bozkurt & Altınçekiç, 2013, s. 75). Bizans konutu da Roma'nın bir yansımasıdır (Erdoğan, 1996, s. 108-111).

Tanyeli (1987), Erken Dönem Anadolu Türk Kentinde konutların avlulu olduğunu ifade etmekte, mahremiyet kaygısı ile içe dönük bir biçimlenişin olduğunu söylemektedir. Bu kaygı ile yapının duvarları masif ve az pencerelidir. Selçuklular ise konutların biçimlenmesinde topoğrafyayı oldukça dikkate almışlar ve iç avlulu, bahçeli yapılaşma sergilemişlerdir (Tanyeli, 1987). Osmanlı konutlarında ise genellikle evler sofalı ve içerisinde su kuyusu ve meyve ağaçları bulunduran avluya sahip olmuştur.

İslamiyet'i benimseyen toplumlarda, kadının mahremiyetini ve aile içi sosyal etkileşim alanı sağlamak amacıyla içten dışarıya doğru gelişim gösteren avlulu ev geleneğinin olduğu görülmektedir. Dikdörtgen biçimlenişe sahip; kadın ve erkeklerin ayrı avlusu olup yaşama birimleri bu avlular etrafında dizilirler. Buna ilaveten komşunun ışık ve hava akımını zedelemeyecek biçimde tasarlandığı görülmektedir (Dülgeroğlu-Yüksel, 1995, s. 39-42). Avlulu konut tipinin bu kadar yaygın olmasının sebepleri sosyo-ekonomik faktörler ile bağdaştırılabilir. Özellikle dar gelirli aileler için, rekreasyon, farklı işlevlere hizmet verme (yeme, pişirme, yıkama vs.), trafikten yalıtma, basit fakat gelişebilen konut tipi gibi olanaklar sunmaktadır (Dülgeroğlu-Yüksel, 1995, s. 42).

Rapoport (1969), avlulu evin oluşumunda birçok faktörün rol aldığını fakat bu faktörler arasında en önemlisinin kültür olduğunu söylemektedir. Birçok fonksiyonun gerçekleştiği avluda kadın mahremiyeti ön plana çıkmaktadır. Rapoport, avlulun konut içerisinde alanların birbirinden ayrılmasını sağladığı ve bu plan türünün hiyerarşi sahip kültürlerde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda en basit avlulu ev planından en karmaşık ev planına tüm avlulu evlerin oluşumunda benzer faktörlerin rol oynadığı savunur (Rapoport, 1969, s. 80-82). Şekil 4.10 'da görüldüğü gibi Yunanistan, Roma, İslam kentleri, Hindistan, Latin Amerika, Çin ve diğer bölgelerde bulunan farklı dönemlere ait avlulu konutların özünde mahremiyeti sağlamak, açık mutfak oluşturmak,

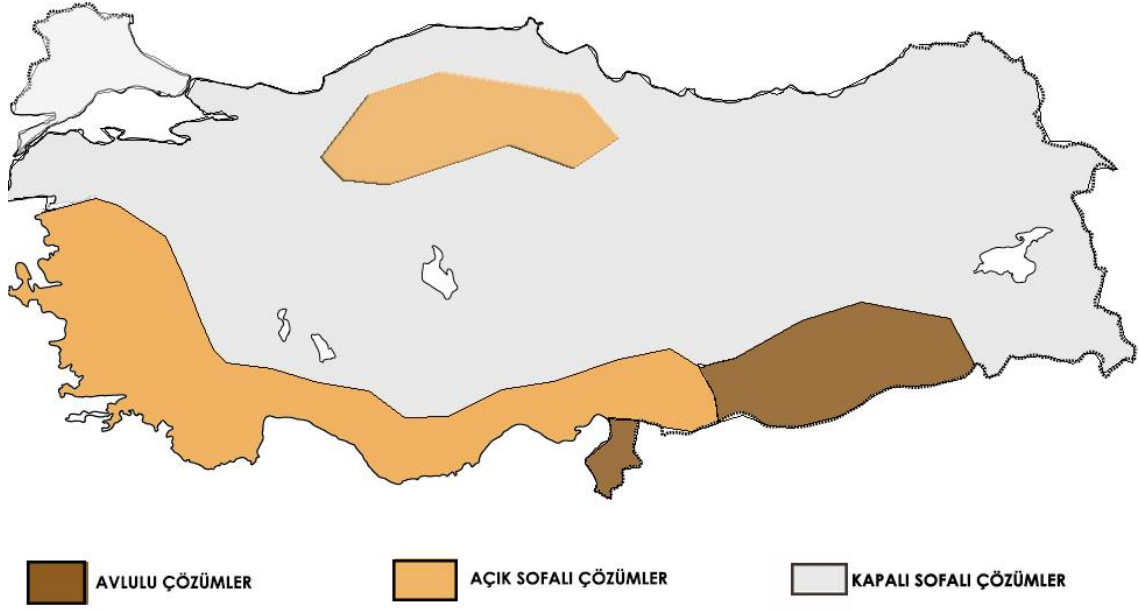
dış alandan soyutlanma, açık ve kapalı mekânlar oluşturmak gibi benzer prensiplerin bulunabileceğinden bahsetmektedir (Şekil 4.10).

Şekil 4. 10. Dört farklı bölgeye ait benzer prensipler ile tasarlanan avlu örnekleri (Rapoport, 1969'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.)

Tanyeli (1987), Erken Dönem Anadolu Türk Kentinde konutların avlulu olduğunu ifade etmekte, mahremiyet kaygısı ile içe dönük bir biçimlenişin olduğunu söylemektedir. Bu kaygı ile yapının duvarları masif ve az pencerelidir. Selçuklular ise konutların biçimlenmesinde topoğrafyayı oldukça dikkate almışlar ve iç avlulu, bahçeli yapılaşma sergilemişlerdir (Tanyeli, 1987). Osmanlı konutlarında ise genellikle evler sofalı ve içerisinde su kuyusu ve meyve ağaçları bulunduran avluya sahip olmuştur.

Tanyeli ve Kazmanoğlu'nun (1979), Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar adlı çalışmada mekân-düzen açısından bölgesel farklılıkları belirttiği haritada (Şekil 4.11) avlulu evlerin bulunduğu bölgeler görülmektedir. İklim, coğrafya, kültür ve ekonominin yapıların biçimlenişindeki etkisi, yapılan çalışmada net bir şekilde ortaya konulmuştur (Kazmaoğlu & Tanyeli, 1979, s. 30).

Şekil 4. 11. Mekân düzeni açısından bölgesel farklılıklar (Kazmaoğlu & Tanyeli, 1979)

Anadolu’da avlulu evin kesintisiz tarihsel sürecinde Cumhuriyet dönemi ve sonrasına bakıldığında ise yaşanan sosyoekonomik ve sosyokültürel değişimlerin konut mimarisine de yansımış olduğu görülmektedir. 1950lerden sonra imar planları ile apartmanlaşma ve toplu konut anlayışı benimsenmiş, geleneksellik terk edilmiştir (Gülçin Bozkurt & Altınçekiç, 2013, s. 76,77).

Bu çalışmanın araştırma konusu olan Şanlıurfa’nın Siverek ilçesinin yerleşim dokusunu oluşturan birçoğu eyvanlı avlulu konutlar, Güneydoğu Anadolu’da özellikle şehir evlerini oluşturan konut türüdür. Bu tip konutlar, Türkistan’dan Mısır’a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Irak, İran ve çalışma alanının bulunduğu bölgedeki eyvanlı avlulu konutun Part¹³ yapılarından günümüze geldiği söylenmektedir. Partlarda görülen konut tipi Sasanilerde devam etmiş, benzer tip günümüze kadar ulaşmıştır. Yine aynı dönemde bölgede görülen Hilani¹⁴ planlı konutlar eyvanlı evlere benzerlik göstermektedir (Akın N. , 1995).

¹³ Part Krallığı, MÖ. 3.yüzyıl ve MS.224 yılları arası günümüz İran’ının kuzeydoğusunda varlığını sürdürmüş medeniyettir.

¹⁴ Hilani, Kuzey Suriye kökenli bir yapı türü olup Demir Çağı’nda Güneydoğu Anadolu, kuzey Suriye, İsrail ve kuzey Mezopotamya bölgelerinde saray mimarlığında yaygın olarak kullanılmıştır. Üç tarafı kapalı bir yüzü açık birimi barındıran yapı türüdür.

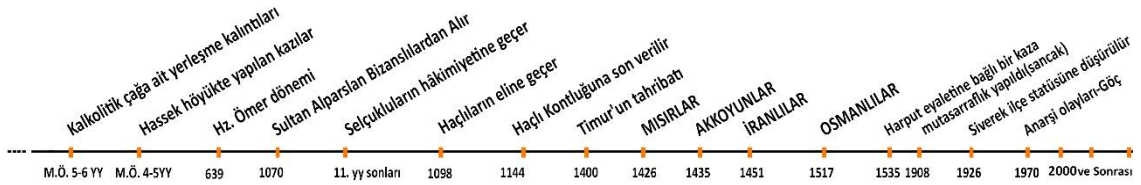
5. SİVEREK KENTLEŞME SÜRECİ VE GELENEKSEL YERLEŞİMİNİ BİÇİMLENDİREN ETKENLER

Siverek geleneksel dokusunda kamusal alan özel alan ilişkisinin incelenebilmesi için Siverek Geleneksel dokusunu ve bu dokuyu oluşturan ve etkileyen faktörleri ele almak gerekmektedir. Bu bölümde kentin coğrafi konumu, iklimsel özellikleri, tarihsel süreci, kentleşme süreci, ekonomik yapısı, sosyal yapısı, kültürel yapısı hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

5.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Geleneksel Yapılaşmanın Oluşumu ve Değişimi

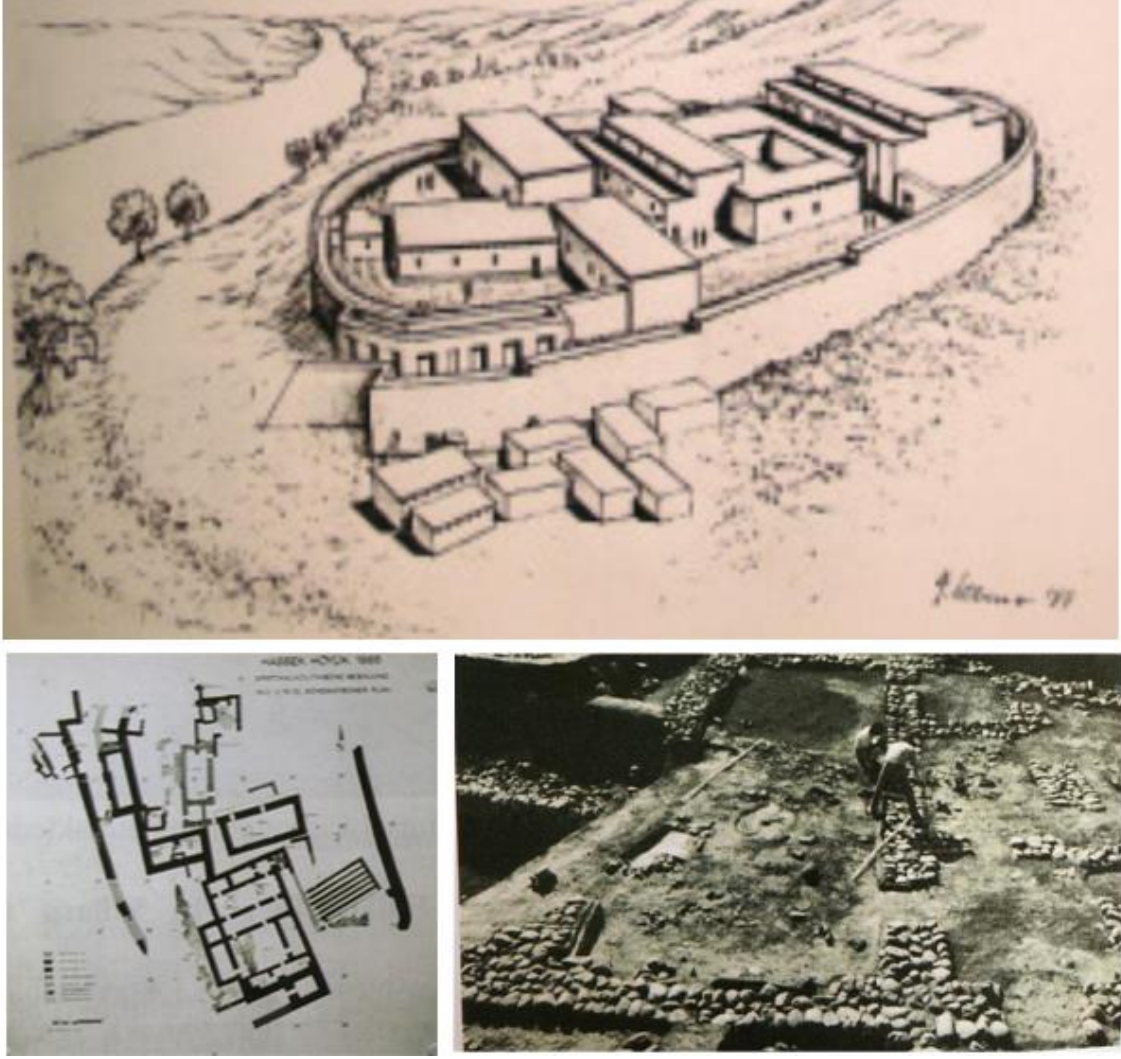
İnsanlık tarihi boyunca yaşam alanları olan kentler ortaya çıktıkları dönemden günümüze gelene kadar birçok medeniyeti barındırırlar. Bu medeniyetler yaşadıkları topraklara kendi benliklerini besleyen ve oluşturan; kültür, gelenek, örf ve sosyal yaşam biçimlerini yaşadıkları alanlarda somut ve somut olmayan oluşumlarla yansıtırılar. Siverek kenti de birçok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir tarihe sahiptir.

Siverek Kenti'nin tarihini M.Ö. 5000-4500 yılı erken kalkolitik çağa kadar dayandırmak mümkündür. (Çelik, 2008, s. 130). Çeşitli dönemlerde Uruk, Sümer, Akad, Asur, Eti, Roma, Sasani, Mitanni, Bizans, Arap, Selçuklular ve Osmanlılardan günümüze kadar değişik kavimlere ev sahipliği yapmıştır (Şekil 5.1), (Özgültekin, Akman, Demirbağ, & Sun, 2003, s. 40-77).

Şekil 5. 1. Siverek tarihinin kronolojik sıralanması(Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Karacadağ'ın eteğinde, yığma bir tepe üzerinde inşa edilmiş kale ve etrafında kurulmuş olan Siverek, köklü bir yerleşim tarihine sahip olan ve her dönemde önemli bir yerleşim olmayı başarmıştır. Birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapması kentteki tahribatı artırsa da kentin farklı alanlarda gelişmesine de olanak sağlamıştır. Hasek Höyük'te yapılan kazılardan elde edilen bilgilere göre M.Ö. 3400'lerde de Uruklara ait yerleşmeler bulunmaktadır. Bugün Atatürk Barajı suları altında kalmış olan bu yerleşim yeri, Mezopotamya'nın Uruk mimarisinin yapı geleneğini yansıtmaktadır (Şekil 5.2).

Şekil 5. 2. Hassek Höyük Çizimi, Planı ve Kazı çalışmaları. (Özgültekin vd., 2003, s. 35)

Siverek kenti bölgedeki askeri hareketliliği sağlayan geçiş güzergâhında olduğu için askeri anlamda da her dönem stratejik öneme sahip bir kent olmuştur ve kentin şekillenmesinde askeri faktör önemli etkenlerden biri olmuştur.

Kent Asurlular döneminde yapılmış olan askeri kuruluş şeklindeki kolonilerden biri olma özelliğini taşımaktaydı. Toşhana, Damdamuza (Ergani) ve Kinabu (Siverek) kasabalarında sürekli birer askeri kuvvet bulunduran Asurlular, gelecekte bu şehirleri kendisi için birer destek noktası olarak planlamıştır (Özgültekin, Akman, Demirbağ, & Sun, 2003, s. 48) . Bu plan doğrultusunda Asurlular kent merkezinde yaklaşık 35 m höyük üzerine kale inşa etmişlerdir. Medlerin saldırıları ile harap hale gelen kale, Roma döneminde kalıntı malzemeler kullanılarak yeniden inşa edilmiştir (Paksoy, 1969, s. 46-47). Bu dönemde bölgenin önemli şehirlerinden birisi olan Diyarbakır'a

Mezopotamya'dan gelebilecek saldırılara karşı ön karakol olarak kullanılmak amacıyla Siverek'teki kalenin onarımı önem arz etmiştir (Özgültekin, Akman, Demirbağ, & Sun, 2003, s. 56,57).

Orta çağ Roma ve İslam kentlerinde önemli unsurlardan olan kale ve çay Siverek'in önemli iki noktası olmuştur. Kent kale ve çayın kenarında gelişim göstermiştir (Akman, 2017, s. 107, 108). Siverek'te, korunma amaçlı bir kale ve şeri'ye sicillerinde farklı isimlerle geçen (Şehir Çayı, Meydan çayı, Esmer Çayı) çay kentin şekillenmesinde önemli referans noktaları olmuştur. Kalenin doğusunda kalan Abdalağa ve Cincıklı hamam arasından geçen çayın çok büyük olmadığı tahmin edilmektedir. Görsel 5.1'de görüldüğü gibi kentin ortasından geçen çayın üzerinde köprüler kurularak geçişler sağlanmıştır (Görsel 5.1). 1950'li yılına ait hava fotoğraflarında ise çayın izi hissedilse de (Görsel 5.1) sonraki yıllarda kentleşmenin etkisiyle tamamen yok olmuştur. Sözü geçen çay yatağının üzeri günümüzde kapatılmıştır.

Görsel 5. 1. 1899 yılına ait Kalenin doğusundan geçen ve üzerinden köprüler ile geçiş sağlanan Esmer Çayı (Siverek Belediyesi Arşivinden)

Kale Siverek geleneksel kent dokusunun gelişimi ve biçimlenişini etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Kale etrafında gelişen kamusal yapı ve mekânlar, kentin merkezini oluşturmuştur ve kent, bu merkez etrafında ııınsal olarak büyümeye başlamıştır (Görsel 5.2).

Görsel 5. 2. 1916 yılına ait kale etrafında gelişmeye başlayan kent görüntüsü(Siverek Belediyesi Arşivi)

Siverek kentinin şehirleşme süreci çok daha öncelere dayandığı bilinmektedir. Kentleşme açısından büyük öneme sahip olan belediyeçilik kentte 1871-1873 yıllarında kurularak çok hızlı bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Kentte belediyeçilik faaliyetleri başladığı tarihlerde çevrede bulunan önemli kentlerden Silvan, Palu, Eğin, Kâhta, Besni, Eruh, Sason, Şırnak ve Nusaybin’de belediye teşkilatlanması kurulmamıştır. Bu yıllarda Vilayetler Belediye Kanununda; meydan düzenlenmesi, kaldırım, su yolu, kanalizasyon işleri, aydınlatma, yangın önleyici tedbirlerin alınması ve kontrol edilmesi belediyeye bırakılmıştır (Kankal, 2001, s. 42). Organik bir gelişim gösteren kentte, güçlü belediye teşkilatlanması sayesinde ihtiyaçlara cevap veren bir şehirleşme yaşanmıştır.

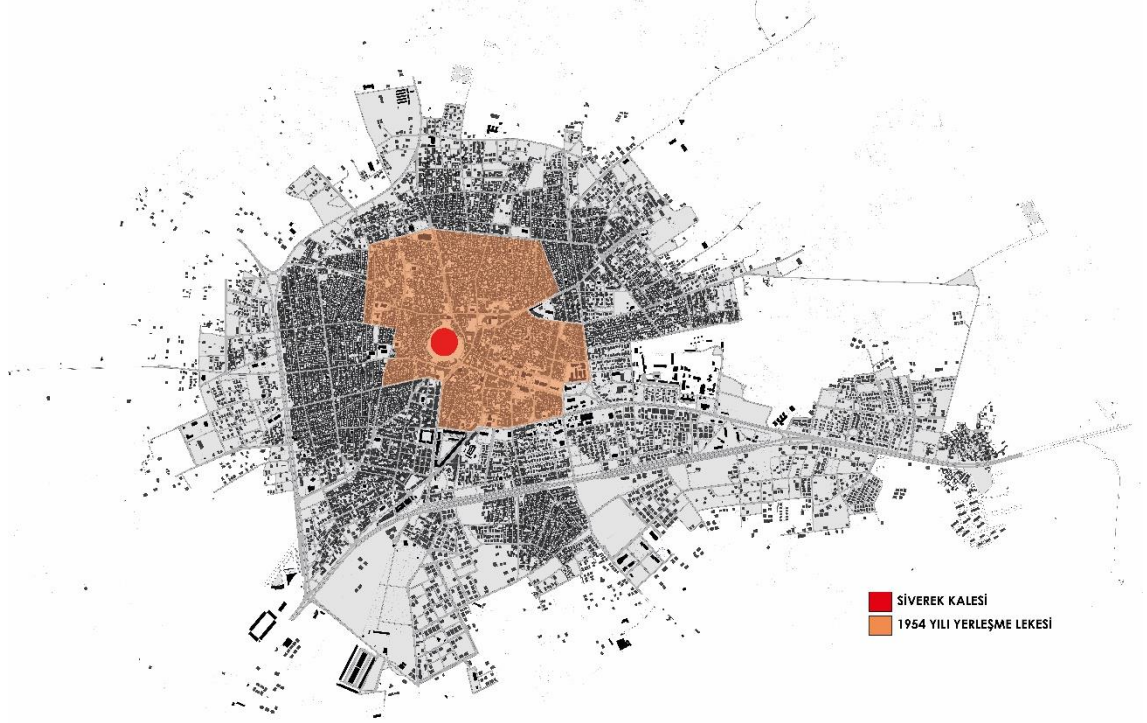
Kentin kentleşme süreci Harita Genel Komutanlığından alınan hava fotoğrafları ve sayısal haritalar (1953, 1954, 1958, 1984, 1994 ve 2018 uydu görüntüleri ile 1961, 1986, 2005 sayısal haritalar)incelenerek Siverek’in kentleşme süreci analiz edilmiştir. Hava fotoğrafları kentin 1950’li yıllarda organik formda, dar ve eğrisel biçimde gelişen sokakların, açık avlulu plana sahip yüksek duvarlı yapışık nizamda konutların oluşturduğu girift bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu yıllarda kale kentin merkezi konumunda olmayıp kentin güney kısmına kalmıştır. Kent kuzeye doğru bir gelişim göstermiştir. Kalenin doğu bölümünde güçlü bir ticaret aksı olduğu gözlemlenebilmektedir. Han, hamam, çarşı ve cami gibi kamusal yapılaşmanın bu alanda yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 5.13). Şekil 5.3’te görüldüğü gibi kente bağlantı sağlayan birçok tali yol bulunmaktadır. Her yöne açılan bu yollar kentin ıınsal

büyümesinde etkili olmuştur. Kentin bu yıllardaki sınırı ise günümüzde hazırlanmakta olan koruma amaçlı imar planının çalışma sınırlarına yakın bir sınır oluşturmaktadır. Çünkü 1950’li yıllardan sonra kentin organik dokusunu bozacak gelişimler yaşanmıştır. Bu sınır Hasan Çelebi Mah., Camı Kebir Mah., Gülabibey Mah., Hamidiye Mah., Hayriye Mah. Haliliye Mahallesi ve Kale Mahallesi’nin tamamını veya bir kısmını içine almaktadır.

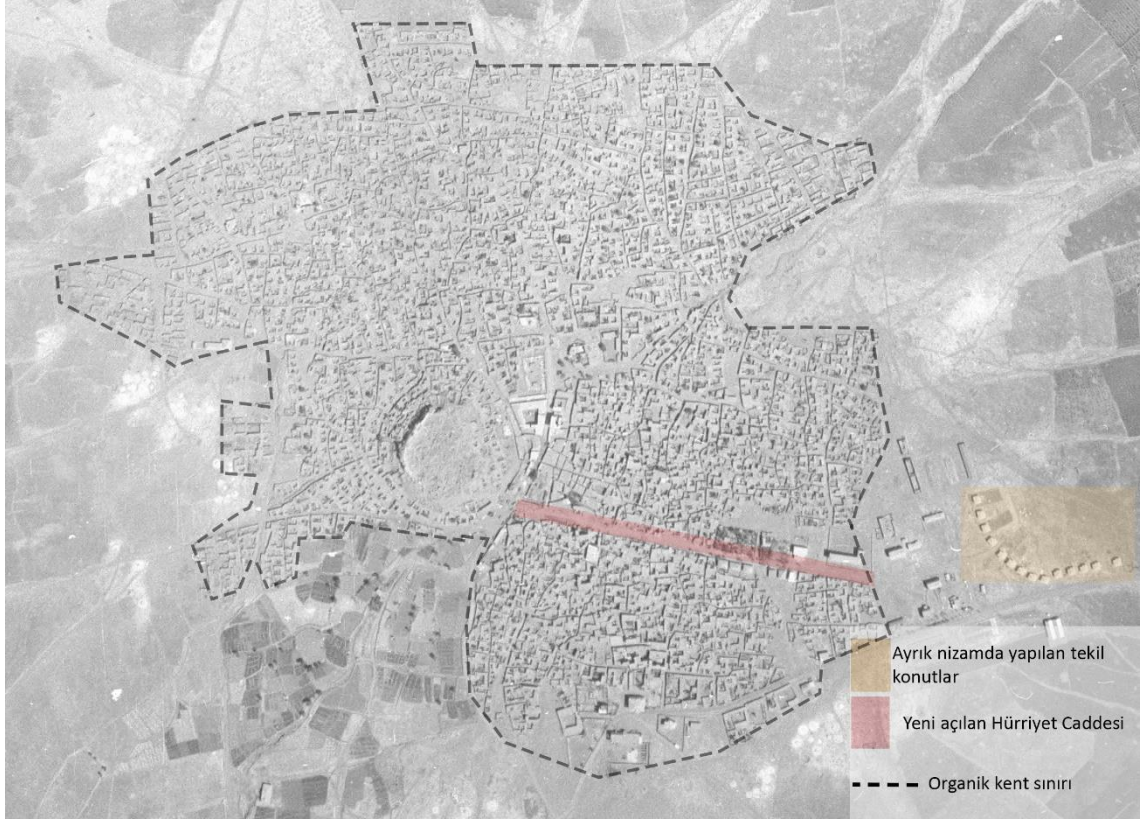
Şekil 5. 3. 1954 Yılına Ait Uydu Görüntüsü(Harita Genel Komutanlığı Arşivi)

Güncel haritalar üzerine 1950’li yıllardaki yerleşim alanı leke olarak işlenerek o yıllardaki yerleşim alanının günümüz yerleşim alanına olan oranı karşılaştırılmaya çalışılmıştır (Şekil 5.4).

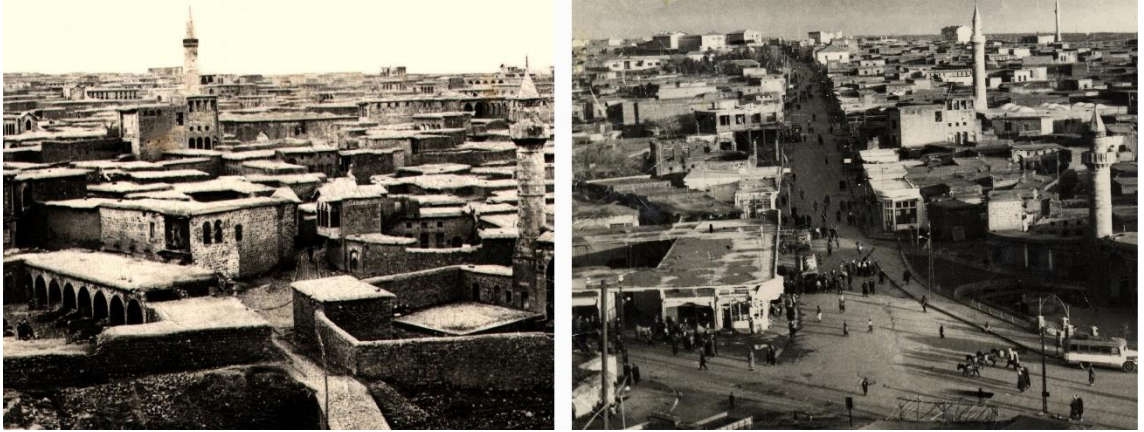

Şekil 5. 4. 1954 Yılına Ait Yerleşim Lekesi

Kentin 1958 yılına ait hava fotoğrafı incelendiğinde Siverek geleneksel dokusunun gelişimini sürdürdüğü, ancak kentin sadece doğu ucunda 14 adet sıralı bir şekilde ayırık nizamda geleneksel mimariden farklı konut yapısı inşa edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca kent dokusunda değişim yaratacak müdahaleler yapılmaya başlanmıştır. Özellikle kent içerisinde geniş yollar organik dokuya etkileyen yeni yollar açılmaya başlanmıştır. 1958 yılına ait hava fotoğrafından tespit edilen organik doku içerisinde geçirilen Hürriyet Caddesi, kentin çehresini değiştirmiştir (Şekil 5.5). Bu cadde organik dokuyu geniş çaplı yok eden ilk çalışmadır. Çok sayıda geleneksel yapı yok edilerek açılan cadde motorlu taşıt öncelikli bir yol olarak tasarlanmıştır. Cadde üzerine çok sayıda ticari mekân açılmasıyla kentin ticari aksı kısmen yön değiştirmiştir (Görsel 5.3).

Şekil 5. 5. 1958 yılına ait uydu görüntüsü(Hava Genel Komutanlığı Arşivi, Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Görsel 5. 3. 1899(solda) ve 1960(sağda) yıllarına ait açılan Hürriyet Caddesi'nin kentte etkisini gösteren görseller (Siverek belediyesi Arşivi)

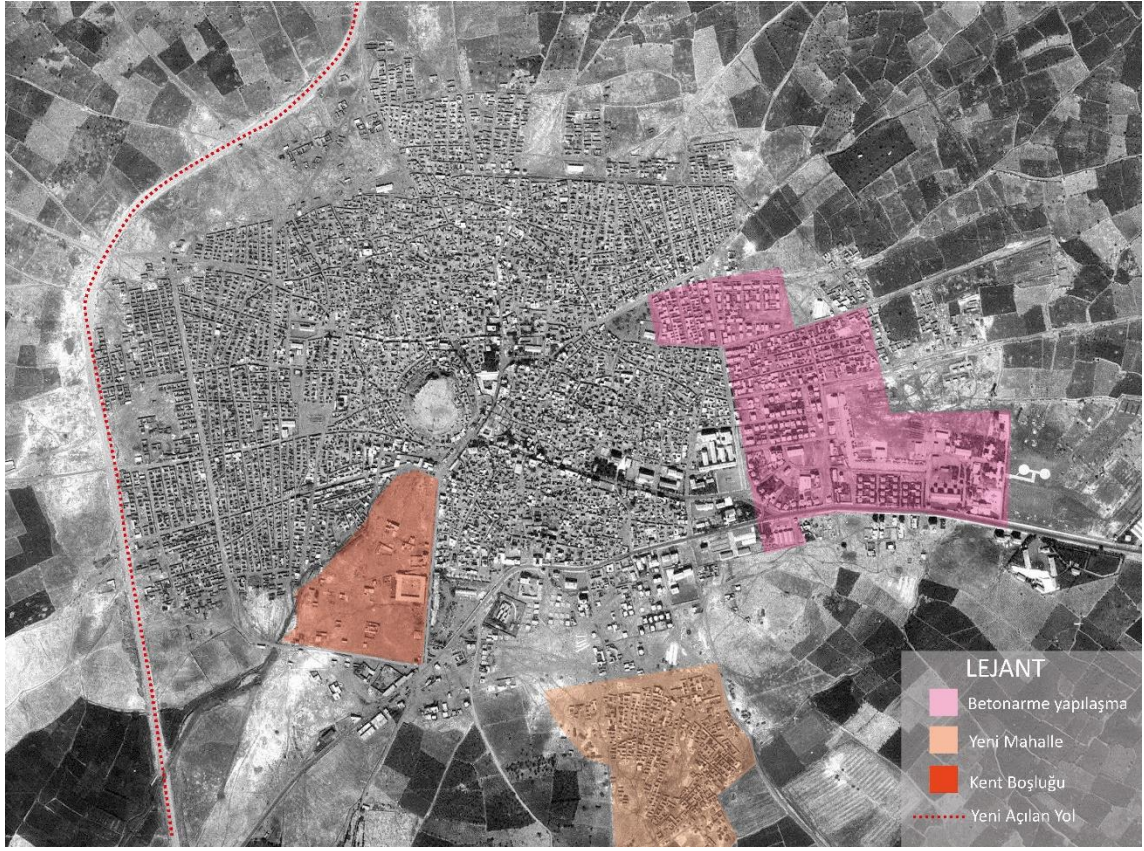
Kentin ulaşılabilen en eski imar planı 1968 yılına aittir. Bu yıllarda kent doğrusal yollarla düzgün adalara bölünmüştür. Ancak kentte düzgün parselasyon yapılsa da halk adalar içerisinde geleneksel avlulu yapı yapmayı devam ettirmiştir (Şekil 5.6).

Şekil 5. 6. *Organik Şekilde Gelişen Geleneksel Doku(solda) ve İmar Adaları İçerisinde Gelişen Geleneksel Doku(sağda)*

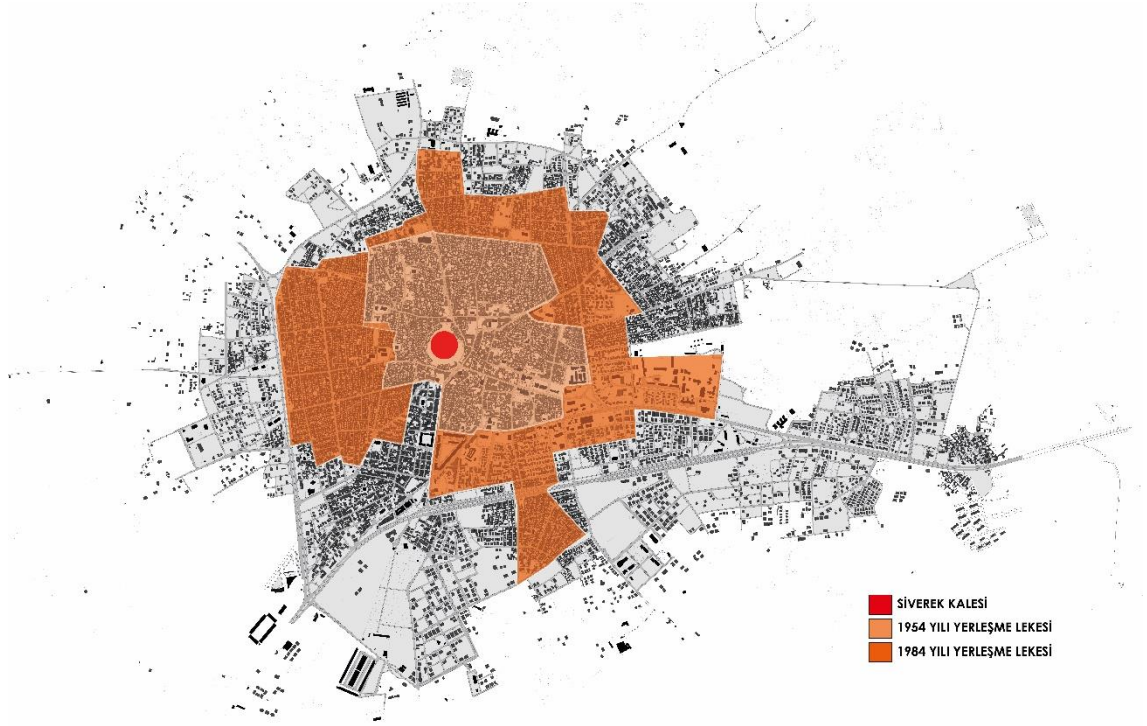
1980’li yıllara ait hava fotoğrafları inceliğinde kentin batısından kuzey güney doğrultusunda geçen yeni bir çevre yolunun (D360) açıldığı görülmektedir. Bu yol kentin gelişim yönünü vurgulamakta ve kent çeperini belirlemektedir.

Kentin gelişimini etkileyen bir diğer etmen göç faktörüdür. 1950’li yıllardan sonra kırdan kente başlayan göçün etkileri 1980’li yıllara gelindiğinde kent içerisinde hissedilmeye başlanmıştır. Bu durum, nüfusun çoğunu kırsalda barından Siverek için önemli bir değişim sebebi olmuştur. Kırsaldan gelen nüfus kent içine yerleşerek hızlı bir yapılaşma süreci başlatmıştır. Bu yıllarda halk geleneksel konut yapımına devam etse de büyük çoğunluk 2-3 katlı betonarme yapılar yapmaya başlamıştır. Özellikle kentin doğu yönüne doğru büyümesi tamamen betonarme ve bahçeli konut tarzında olmuştur. Kalenin güney bölümünde ise büyük bir kentsel boşluk varlığını sürdürmüştür. Bu yıllarda kentin güneydoğusunda yeni bir mahalle (Şirinkuyu mahallesi) kurulmuştur. Kent artık organik olmayan, yeni imar planlarının belirlediği doğrusal yolların sınırladığı alanlar içerisinde gelişim göstermeye başlamıştır. Ayrıca kentin kuzeyine geleneksel yapıları yok ederek açılan Prof. Dr. A. Kadir Karahan Caddesi ve bu büyüklükte açılan diğer caddeler günümüz mahallelerin sınırlarını oluşturmaktadır (Şekil5.7).

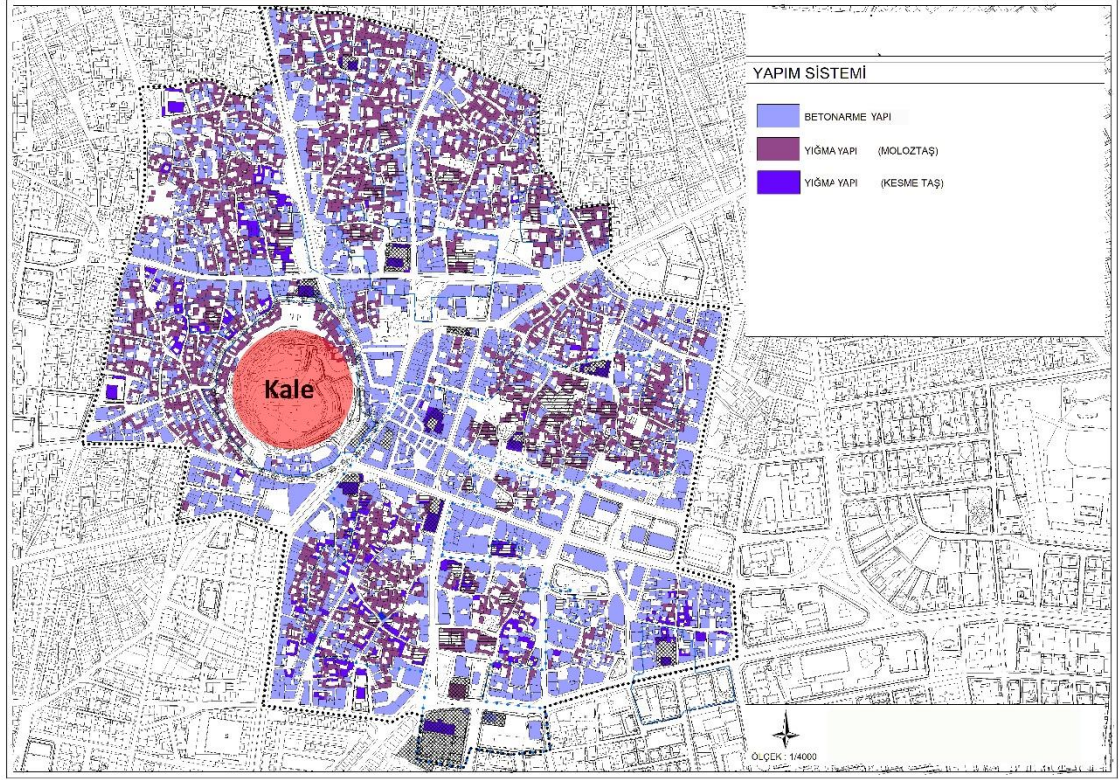
Şekil 5. 7. 1984 yılına ait uydu görüntüsü(Hava Genel Komutanlığı Arşivi, Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Güncel haritalar üzerine 1980’li yıllardaki yerleşim alanı leke olarak işlenerek o yıllardaki yerleşim alanının günümüz yerleşim alanına olan oranı karşılaştırılmaya çalışılmıştır (Şekil 5.8).

Şekil 5. 8. 1984 yılına ait yerleşim lekesi(Düzenleye: Mazlum Kalak)

1990'lı yıllara ait hava fotoğrafları inceliğinde kentte doğu yönünde yeni bir yol açıldığı görülmektedir. Bu yeni yollar kentin konsantrik form almasında etkili olmuştur. Siverek, Diyarbakır yönüne açılan yeni yol ile doğu yönüne doğru gelişim göstermeye başlamıştır. Bu yol dışında organik doku içerisinde de geniş yollar açılmaya devam edilmiştir. Açılan Şeyh Lütfi Caddesi ile çok sayıda yapı yok edilmiştir. Açılan yeni yollar ile yol üzerindeki yapılara yüksek kat izni verilmiştir. Geleneksel doku yeni açılan yollar üzerindeki yüksek katlı yapılar içerisinde var olmaya çalışmaktadır. Yol üzerinde bulunan yeni yapıların zemin katları büyük oranla ticari işlevde kullanılmaktadır. Hazırlanmakta olan koruma imar planı çalışmasında geleneksel doku adaları çevresindeki yüksek katlı betonarme yapılar açıkça gözükmemektedir (Şekil 5.9).

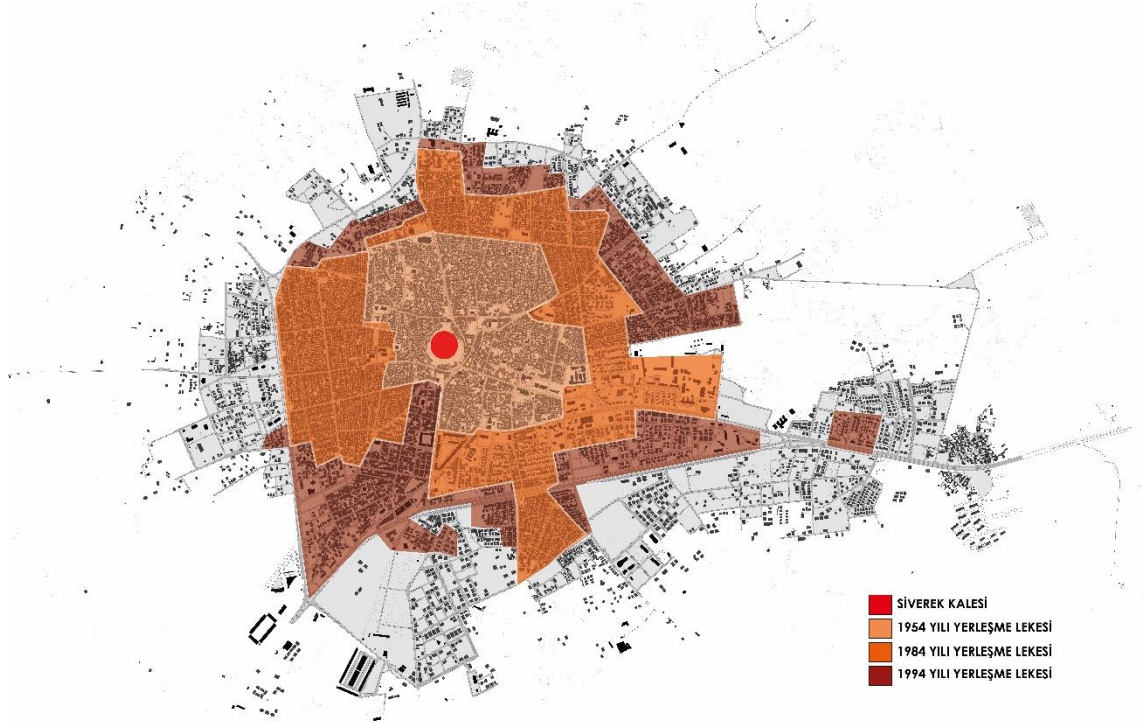
Şekil 5. 9. Betonarme yapıların sınır oluşturduğu geleneksel yapı adaları (Koruma amaçlı imar planından faydalanılarak hazırlanmıştır.)

1990'lı yıllarda kentin güneyinde kalan boşluk büyük oranda yapılaşsa da varlığını sürdürüştür. Yola paralel yapılaşma hızlı bir şekilde başlamıştır. Kentin doğusunda bulunan Ofis Mahallesi ve kentten kopuk bir şekilde kentin en doğusunda gelişim göstermeye başlayan Bahçelievler Mahallesi bu tarihlerde oluşmaya başlamıştır. Bu tarihlerde Geleneksel konut inşası bitme noktasına gelmiş, az katlı betonarme bahçeli müstakil konut yapma eğilimi artmıştır (Şekil 5.10).

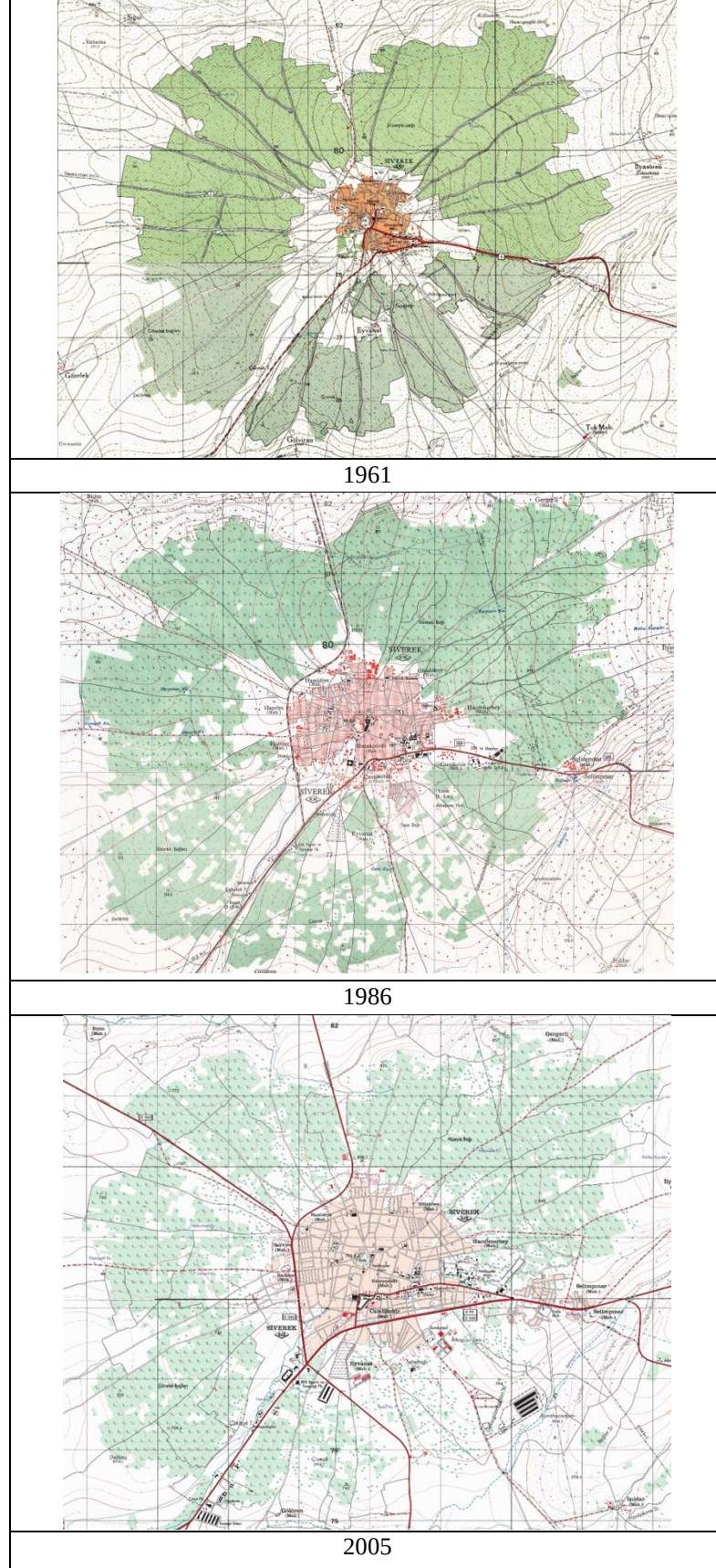
Şekil 5. 10. 1994 yılına ait uydu görüntüsü(Hava Genel Komutanlığı Arşivi, Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Güncel haritalar üzerine 1990'lı yıllardaki yerleşim alanı leke olarak işlenerek o yıllardaki yerleşim alanının günümüz yerleşim alanına olan oranı karşılaştırılmaya çalışılmıştır (Şekil 5.11).

Şekil 5. 11. 1994 yılına ait yerleşim lekesi

Tablo 5. 1. Farklı yıllara ait kenti ve çevresindeki yeşil bandı gösteren sayısal haritalar (Harita Genel Komutanlığı Arşivi)

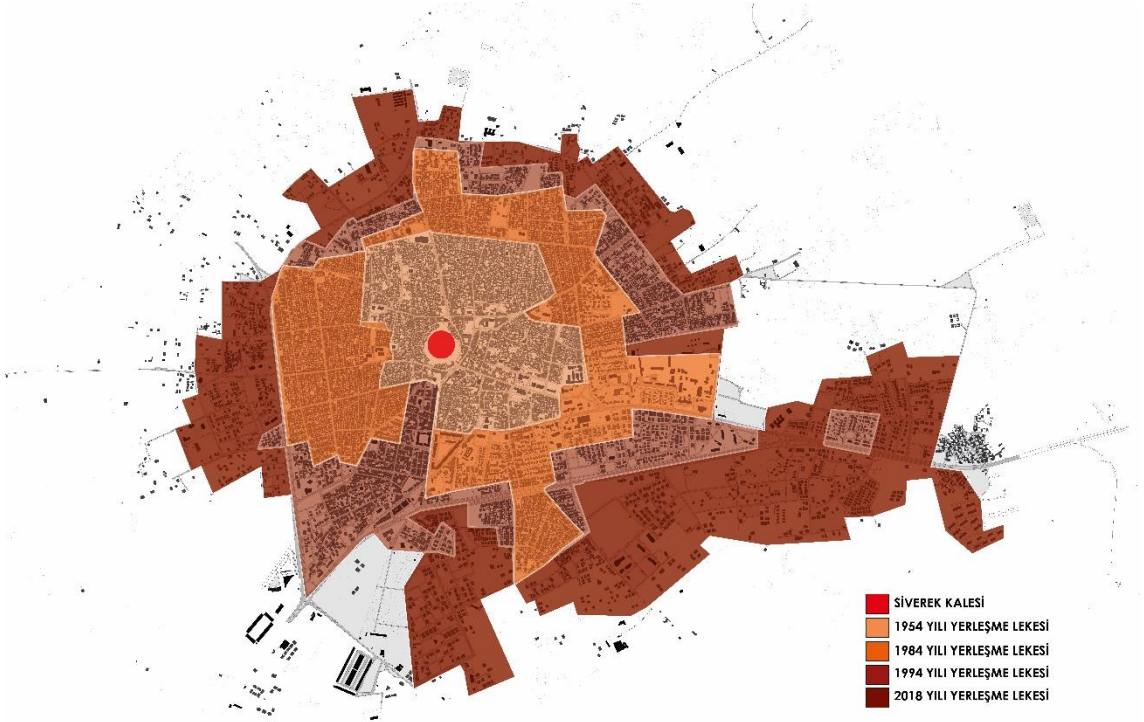
İncelenen hava fotoğraflarından farklı olarak Harita Genel Komutanlığından alınan sayısal haritalarda kent çeperinde bulunan yeşil alanlarla ilgili tespitlerde bulunulmuştur. İlk olarak 1961 yılında Siverek yerleşim alanını çevreleyen bağlık ve meyvelik alandan oluşan yeşil bir banda sahip olduğu görülmektedir. Bu tarihlerde kentte bağcılık önemli geçim kaynağı olup birçok ailenin kent çeperinde bağlık ve meyve bahçeleri bulunmaktadır. Ancak 1986 yılında gelindiğinde yeşil alanın kentin yapılaşmasıyla beraber giderek yok olmaya başladığı görülmektedir. Bu durum kentin önemli geçim kaynaklarından biri olan bağlar ve bahçeler kentleşmenin etkisiyle yok olmaya başlaması üzümü ile tanınan kentin kültür kaybı yaşamaya başladığını göstermektedir. Son olarak 2005 yılındaki sayısal harita incelendiğinde, yeşil alanın kentin yapılaşmasıyla beraber önceki yıllara göre büyük oranda azaldığı görülmektedir. Özellikle kentin güneydoğu bölümünde bulunan yeşil alan diğer alanlara göre daha hızlı yok olmuştur. Geleneksel Siverek evlerinin avlulularında bulunan ve üzüm suyunu çıkarmak amaçlı monoblok bazalt taşından yapılan ve halk dilinde ‘curn’ olarak bilinen havuzlar bağcılığın bitme noktasına gelmesiyle birlikte avlulardan sökülüştür. Bu durum geleneksel Siverek konutlarında büyük öneme sahip olan avlunun fonksiyon kaybı yaşamasına sebebiyet vermiştir (Tablo 5.1).

2010 ve sonrası yıllara ait hava fotoğrafları incelendiğinde kentin Diyarbakır yönünde açılan yollun güney bölümünde yoğun yapılaşma yaşandığı görülmektedir. Kent merkezinde kalan boşluk tamamen yapılaşarak yok olmuştur. Geleneksel avlulu konut tipojisinden tamamen vazgeçilip birbirinden bağımsız yüksek katlı yapılar (apartmanlar, siteler) yapılmaya başlanmıştır. Kentin en doğu ucuna yapılan TOKİ konutları yüksek yapılaşmanın ve tipolojiden kopmanın en bariz örneklerindendir. İmar planlarıyla tipolojik yapı yapma özelliğini kaybeden kent, yeni imar planlarıyla ııınsal büyüme özelliğini de kaybetmiştir. Organik doku içerisinde geleneksel yapılar yıkılarak geniş yollar yapımına devam edilmiştir (Şekil 5.12).

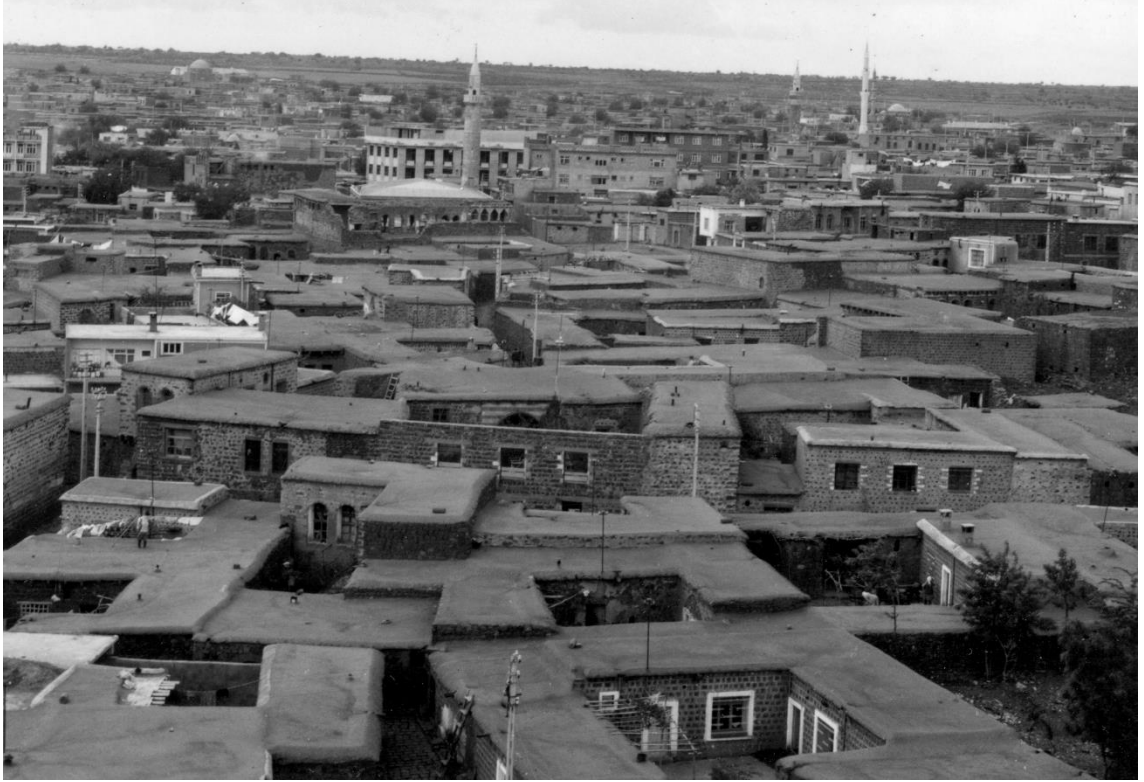

Şekil 5. 12. 2018 yılına ait uydu görüntüsü (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Güncel haritalar üzerine 2010 ve sonraki yıllarda yerleşim alanı leke olarak işlenerek o yıllardaki yerleşim alanının günümüz yerleşim alanına olan oranı karşılaştırılmaya çalışılmıştır (Şekil 5.13).

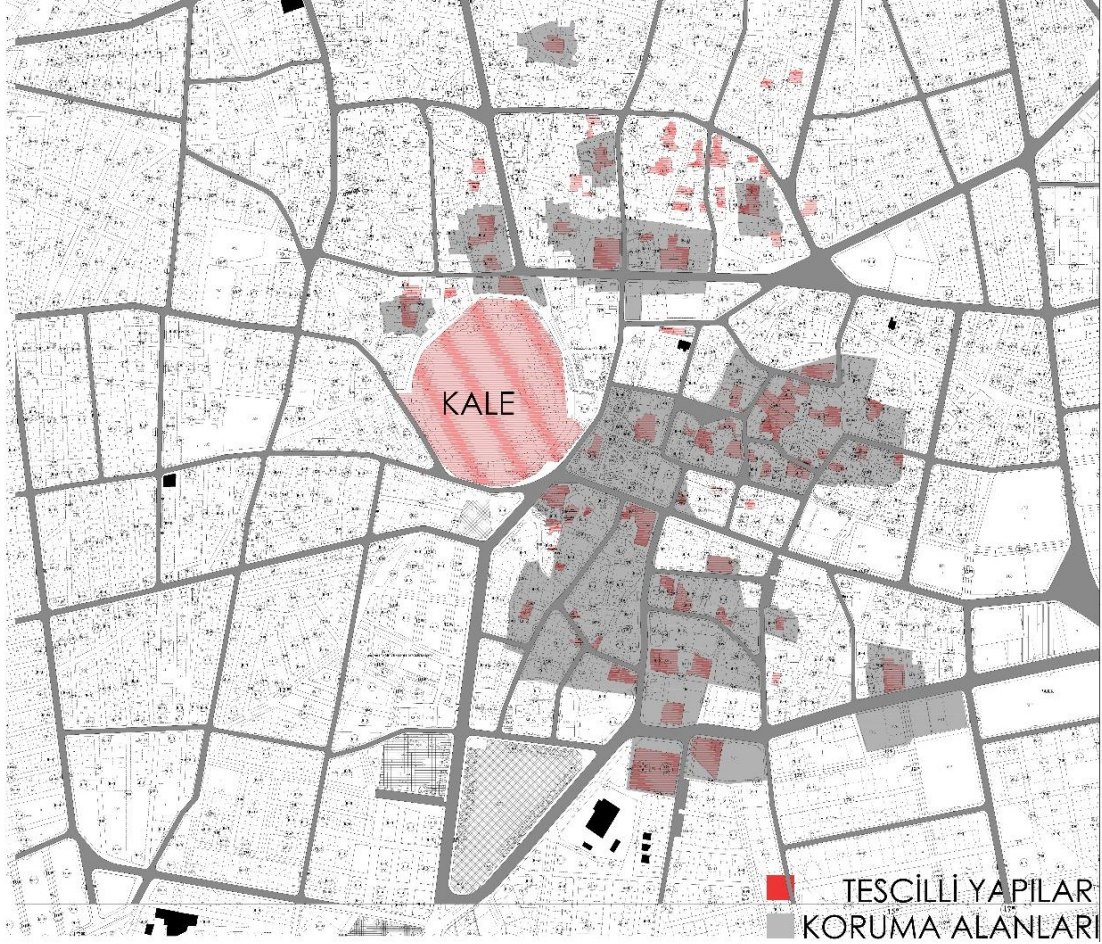
Şekil 5. 13. 2018 yılına ait yerleşim lekesi

Görsel 5. 4. 1926 sonrası kentin organik dokusu (Siverek Belediyesi Arşivi)

Kentte Nazım ve Uygulama İmar Planları (1968, 1993, 2004, 2015) hayata geçirilmesi ile kentin özgün dokusu yok olmaya başlamıştır. 1950 öncesi kale ve çevresinde organik düzende gelişen doku günümüzde düzgün imar adalarının sınırladığı daha geniş ve geometrik yol sistemleri arasında kalmıştır. Organik doku, yeni yol sistemleri arasında kalsa da varlığını sürdürmeyi başarmaktadır. Organik dokunun bulunduğu alan için 2015 yılında başlayan ve halen devam etmekte olan koruma amaçlı imar planı hazırlanmaktadır. Fakat bu alanda yapılan çalışmalar da koruma, anıtsal yapılar ve çevreleri veya bireysel yapı ölçeğinde kalmaktadır (Şekil 5.14). Şekil 5.14’te görüldüğü gibi koruma alanlarının tamamına yakını kalenin doğusunda bulunan yapıları ve çevresini içermektedir. Kalenin batısında bulunan ve kale yamacına dayanan ve özgün niteliğe sahip olan yapıları korumaya yönelik herhangi bir müdahale bulunmamaktadır. Ş.B.Ş.B (Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi) tarafından hazırlanmakta olan koruma amaçlı imar planında Siverek merkezinde bulunan bazı mahallelerin tamamını veya bir kısmını

içerisine alan bir çalınması yapılmıştır (EK-1). Bu çalışmada daha geniş bir alanda yapıldığı için daha sağlıklı sonuçlar alınması muhtemeldir.

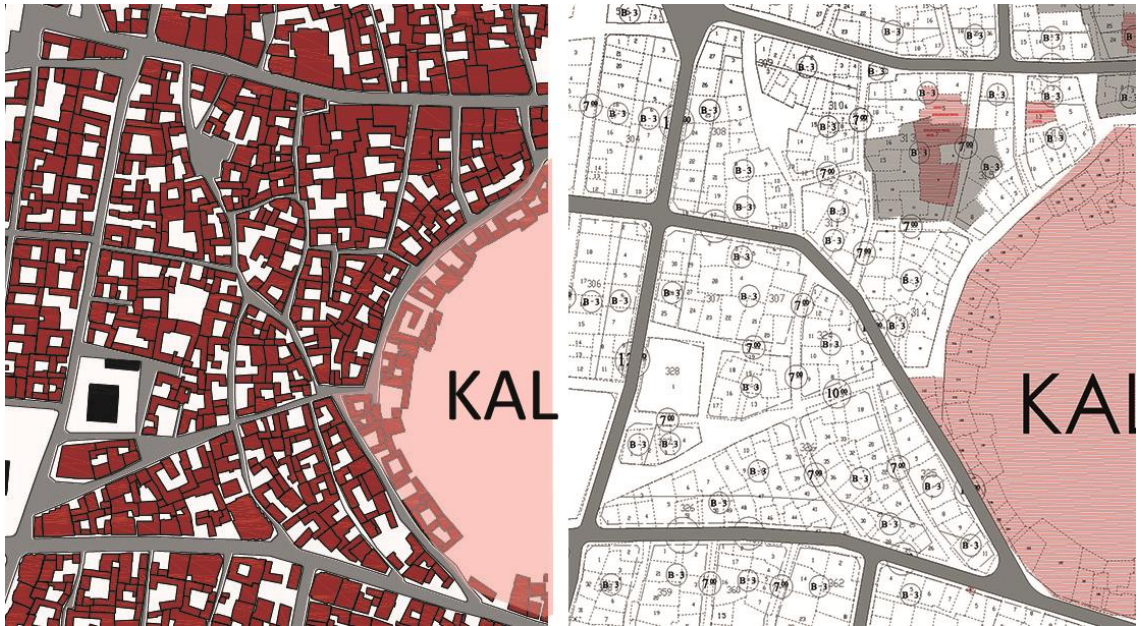
Şekil 5. 14. Koruma alanları ve tescilli yapılar (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Bu durum doku içerisinde bulunan ve koruma altına alınmamış özgün geleneksel konutların bulunduğu alanda yeni imar planına göre kat izni verilmesiyle hızlı bir yok olma sürecine girilmesine sebep olmuştur (Şekil 5.15).

Görsel 5. 5. Geleneksel dokuyu yutmaya başlayan betonarme yapılar (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Geleneksel organik dokunun bulunduğu alana verilen yüksek katlı yapı yapma izni kentin yaşamakta olan az katlı avlulu dokusuna zıt bir yerleşim alanı oluşturmaktadır (Görsel 5.5). 15 yıla yakın süredir imar planlarına göre devam eden yapılanmalar ve konut alanlarında açılan 20-25 metre genişliğindeki yollar iklimsel, sosyal, kültürel vb. etkenlerden dolayı dar sokaklı dokuda anlam kaybı yaşatmaktadır.

Şekil 5. 15. Mevcut geleneksel doku (solda) ve dokudaki imar planı (sağda)

Köklü kentleşme tarihine sahip olan kentte kısa zamanda gerekli önlemler alınmadığı takdirde geleneksel dokunun büyük bir bölümü yol olacaktır. Hazırlanan koruma amaçlı imar planında sadece lokal ve bireysel alanlar korunduğu için doku ölçeğinde koruma sağlanamayacaktır. Bu durum kentin lokal olarak korunmuş alanlar dışında kent kimliğini yansıtan bir çok mekânsal ögenin yok olma sürecini başlatacaktır. Siverek kenti, içerisinde yürüdüğünüzde hangi kentte yürüdüğünüzü fark etmeyecek standart kent halini almaya mahkûm olacaktır.

5.2. Coğrafi Konumu ve İklimsel Özellikleri

Siverek ilçesi ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, Şanlıurfa ili sınırlarının kapsadığı alan içinde yer almaktadır. İlçenin matematik konumu 37.45 kuzey enlemi ve 39.19 doğu boylamları olup toplam alanı 4314 km²'dir. Deniz seviyesinden yüksekliği 801-840 m. arasındadır (http-4). Siverek; Batısında Adıyaman'ın Kâhta ilçesi, Kuzeybatısında Adıyaman'ın Gerger ilçesi, Kuzeyinde Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş ilçeleri, Doğusunda Diyarbakır, Güneydoğusunda kısa bir sınırla Mardin ili ve Viranşehir, Güneybatısında da Hilvan ile komsudur (Şekil 5.16). İlçenin doğusunda bulunan 1919 m. yüksekliğindeki Karacadağ ile batısındaki Fırat nehri doğal sınır oluşturmaktadır. Adıyaman, Şanlıurfa ve Diyarbakır gibi bölgedeki önemli kentlerin arasında bulunan Siverek, Şanlıurfa-Diyarbakır karayolunun üzerinde bulunan önemli bir kettir (Akpirinç, 2012, s. 1). Kentin bu önemli yollar üzerinde bulunması kentte ticari hayatın da canlı olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda kentin he dönemde değerli olmasını sağlamıştır. Sadece ticari anlamda bir geçiş alanı değil eski dönemlerden beri askeri anlamda da transit bölge olma özelliği taşımaktadır.

Şekil 5. 16. Siverek ilçesinin Coğrafi konumu

Siverek'in topoğrafik yapısında engebeli alanlar ve eğimli yamaçlar çok fazla değildir. Arazi kuzeyden güneye alçalarak düzlük halinde Viranşehir ovasına kadar uzanmaktadır. İlçe yüzey şekilleri bakımından sade denilebilecek bir görünüme sahiptir. Yörede en engebeli alanlar doğuda Karacadağ ve etekleri ile kuzeyde Güneydoğu Toroslarının bulunduğu alanlardır. Karacadağ volkanizması aynı zamanda kente özgü bazalt karakterli bir yapı oluşmasında rol almıştır. Arazinin % 25 oranlık bir bölümü çok engebeli, % 45 yarı engebeli, % 30 düzlük alanlardan meydana gelmektedir. Arazinin

Şekil 5. 18. Siverek Kentinin Işınsal (radiocentric) Gelişimini Gösteren Şematik çizim

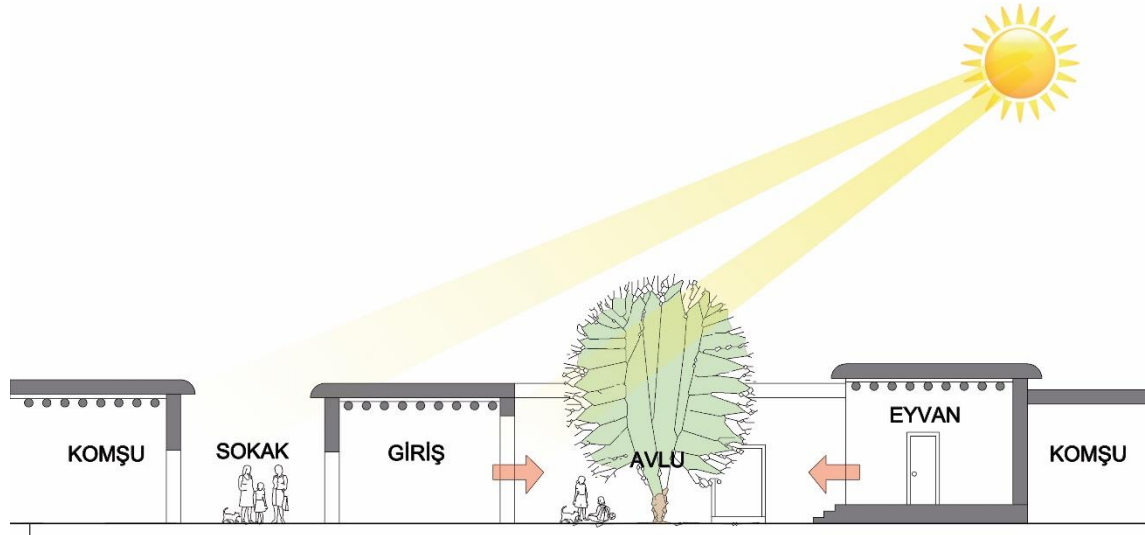
Kentin coğrafyası ve topoğrafik yapısının oluşturduğu doğal ortam sosyal ve ekonomik yapıyı etkilemektedir. Kentin geçim kaynağını oluşturan tarım ve hayvancılık faaliyetlerine, kent ve konut mimarisine, mekân organizasyonlarına kadar birçok alanda etkili olmaktadır. Bu durum kentin kendine has özgün bir mimari dil oluşumunu sağlamıştır.

Siverek ve çevresinde, karasal step iklim özellikleri görülmektedir. Bundan dolayı yazları çok sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve yağışlı geçmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesi Türkiye’de buharlaşmanın en fazla olduğu bölgedir. Yılın büyük kısmında alçak basınç merkezi olan Arabistan yarımadasından sahaya doğru esen tropik karakterli Samyeli rüzgârları, buharlaşmanın fazla olmasına neden olmaktadır (Sözer, 1984, s. 15).

İlçenin bu iklimi kentleşmeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Kentin sıcak ve kuru olan iklimi, evlerin sınırlarını oluşturan sokakların, dar ve organik bir formda olmasında etkili olmuştur. Siverek evlerinin tek veya iki katlı olması, kentte bulunan dar sokaklara rüzgâr girişini kolaylaştırarak daha havadar mekânlar oluşmasını sağlamıştır. Sokakların dar olması günün çoğu zamanında sokağa gölge düşmesini sağlamıştır. Aynı şekilde kabaltılar¹⁵ ve evlerin yüksek duvarları, sokaklarda gölgelik alanlar oluşturmuştur. İklim kent ölçeğinde etkili olduğu gibi konut mimarisinde de etkili olmuştur. Sıcak iklim

¹⁵ Kabaltı altı sokak üstü konut olan geçiş alanı demektir. Konuyla ilgili bilgiyi kabaltılar başlığı altında daha geniş şekilde ulaşabilirsiniz.

konutun bir avlu çevresinde yapılanmasını sağlamıştır. Avlu evin merkezinde olup mekânsal işlevler mevsimsel özelliklere göre düzenlenmiştir. Avlunun güneyinde yazlık birimler konumlandırılmıştır. Yazlık birimlerin cephesi, gölgeli alan sağlaması için kuzeye yönlendirilmiştir. Avlunun kuzeyine de genellikle kışlık birimler konumlandırılmıştır. Kışlık birimlerin cepheleri güneye baktığı için gün ışığından faydalanma sağlanmıştır. Plan düzeninde eyvanların¹⁶ yer alması yine benzer amaçla yapılmıştır. Eyvanlar yapının yazlık bölümünde yer alır ve yazın yaşamın büyük bir bölümü bu alanda geçer. Siverek evlerinin avlusunda bulunan ağaçlar yazın açık bir oda gibi kullanılan avluda sıcaktan korunmak için gölgeli alan yaratırken, nem de oluşturarak iklimsel konforun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (Şekil5.19).

Şekil 5. 19. İklimin de etkisiyle şekillenen sokak ve avlu (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Siverek evlerinin karakteristik özelliklerinden biri de, topraktan yapılmış olan düz damlarıdır. Toprak malzeme ısı yalıtımını sağlarken, yazın sıcak havada avlu serinliğinin yetmediği durumlarda damlar, uyumak amaçlı kullanılır. Aynı zamanda kışlık sebzenin kurutulması için dam önemli bir mekân oluşturmaktadır.

Kente karakteristik özellik kazandıran yerel malzeme olan bazalt taşı¹⁷ yapıların iklimsel etkilerden korunmasında rol oynamaktadır. Yapıyı yazın sıcaktan kışın soğuktan koruyarak ortamda ısı dengesinin korunmasını sağlamaktadır. Avlu zemininde kullanılan

¹⁶ Genellikle odalar arasında kalan üstü ve üç tarafı kapalı olan eyvan yaz aylarında yoğun olarak kullanılan, açık yüzeyinin avluya baktığı mekânlardır.

¹⁷ Siverek ilçesine karakteristik özellik katan bazalt taşı, aşınma, yıpranma, donma, paslanma ve farklı iklim koşullarına karşı güçlü dirence sahip olan siyah renkli volkanik bir taş türüdür.

gözenekli bazalt taşları, gözeneklerin su ile dolması avluda uzun süre serin ortamın oluşmasını sağlamaktadır. Bazı geleneksel konut avlularında bulunan havuz ögesi süs amacı dışında ortamı serin ve nemli tutma amacıyla yapılmıştır.

5.3. Ekonomik Yapı

Kentlerin şekillenmesinde önemli olan etmenlerden biride kentin ekonomisi ve ticaret ile olan ilişkisidir. Eski çağlardan beri kentlerin ticari faaliyetleri, ticari yapıların kentteki konumları ve kentin üzerinde bulunduğu ulaşım aksı kentin şekillenmesinde belirleyici faktörler olduğu bilinmektedir. Siverek ilkçağlardan beri önemli ticaret aksı üzerinde bulunmuştur. Bu sayede birçok medeniyetin uğrak noktası olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Halep ile Doğu Anadolu ve Kafkaslara uzanan güzergâhta bulunan Siverek günümüzde Diyarbakır ve Şanlıurfa arasında ulaşım sağlayan karayolu üzerinde bulunmaktadır (Akpırcı, 2012, s. 90). Kentten geçen bu önemli ulaşım ağı Osmanlı döneminde kervanların durak ve güvenlikleri açısından bir istasyon işlevi görürken, bu dönemden öncede savaş ordularının bölgeden geçiş yapmalarını sağlayan önemli yol hattı olmuştur (Akman , 2018, s. 25). 20. Yüzyıl başlarına kadar Erzurum-Halep ticaret yolu üzerinden Halep ile manifatura üzerine yoğun olan kentin ticaret faaliyeti, 20.yüzyılın ortalarında daha çok İstanbul, İzmir, Mersin, Diyarbakır, Malatya, Elazığ üzerine kaymıştır (Batuk, 1946, s. 48).

Bütün Osmanlı kentlerinde rastlanabileceği gibi ‘Sûk-ı Sultanî’ olarak adlandırılan şehrin büyük çarşısı ticaretin döndüğü ana mekânlardır (Kankal, 2001, s. 59). Siverek’teki çarşı, kalenin doğu eteğindeki Abdal Ağa Hamam’ından Haliliye Cami ile Abdal Ağa Hamam’ından Yer Alt Hamamına kadar ve Cıncıklı Hamamın arka kısmında bulunan hanlar, bedesten, çok dar ve dolambaçlı sokaklardan oluşan dükkânları içine alan bölgeyi kapsamaktadır. Bu alan 1953 tarihli hava fotoğrafı üzerine işlenerek kent içindeki konumu gösterilmiştir (Şekil 5.20). Günümüzde de kentin ticari hayatının önemli bir kısmı şekilde görülen alanda yapılmaktadır. Kent tarihten gelen önemli ticaret aksını günümüze kadar koruduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 5. 20. Şeri'ye sicillerinde yer alan ticari doku (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Ticaret faaliyetlerinin etkisi, kent merkezinin oluşumunda da gözlenmektedir. Osmanlı kenti özelliklerinden olan cami, hamam ve ticareti oluşturan kahvehane, çarşı, bedesten ve pazarlar kompleksi Siverek'in kent merkezini oluşturmaktadır. Bu ticari yapılar arasında özellikle bedestenin¹⁸ bir kentte bulunması kentin önemli ticari faaliyetlerde bulunduğu göstergesidir. Akman (2017)'nın incelediği ve aktardığı şeri'ye sicillerine göre Siverek'te eski ve yeni bedesten olmak üzere iki adet bedestenin varlığından söz edilmektedir. Bedesten yapılarının yakınında bulunan hanlar,

¹⁸ Farsça kökenli olan bedesten, Osmanlı döneminde mücevher, kumaş benzeri kıymetli eşyaların satıldığı genellikle dikdörtgen planlı üzeri örtülü kapalı çarşı anlamına gelmektedir.

kahvehaneler benzer şekilde kentteki ticari faaliyetlerin yoğunluğunu göstermektedir (Akman, 2017, s. 116, 117). Şeri'ye sicillerinde kentte 1850'li yıllarda 19 adet (Akman , 2018, s. 34), 1873-74 Salname-i Diyarbekir kayıtlarında ise kentte 7 adet hanın ve birçok ticaret yapısının varlığından bahsedilmektedir (Tablo 5.2), (Kankal, 2001, s. 58). Han yapılarının yanı sıra kentte çok sayıda kahvehane yapıları bulunmaktadır. Kentte çok sayıda kahvehane sayılarının varlığı sadece sosyal yapıdan değil ticaret yapısının gelişmiş olmasında kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. 2. 1873-1874'te Siverek ilçesinde bulunan ticari yapılar ve sayıları (Kankal, 2001, s.58)

Ticari Mekan	Adet	Ticari Mekan	Adet
Han	7	Ahır	24
Fırın	8	Değirmen	9
Kahvehane	20	Kilhane	1
Dükkan	362	Hamam	3
Boyahane	1	Çamaşırhane	3
Bezirhane	3	Debbağhane	1
Ambar	3	Mağaza	2

Kentte bulunan ticari yapılar faaliyetlerine göre, ürünün satıldığı veya üretildiği çarşı ve mekânlara farklı isimler verilmiştir (Attarlar Çarşısı, Bezzazlar Çarşısı, Neccarlar Çarşısı, Debbağlar Çarşısı vb.). Halkın geçim kaynağını oluşturan ürün ve üretimler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir (Tablo 5.3).

Tablo 5. 3. 19. yüzyıl Siverek'teki ticari faaliyetler (Kankal, 2001'den faydalanarak düzenlenmiştir.)

SANAYİ	TARIM	HAYVANCILIK	TİCARET	HİZMET
Saraçlık	Buğday	Küçükbaş	Çerçilik	Taşçılık
Abacılık	Arpa	Büyükbaş	Kasaplık	İnşaat Ustası
Basmacılık	Çeltik		Bakkallık	Kalaycılık
Aynacılık	Darı		Tütüncülük	Hamamcılık
Ayakkabıcılık	Nohut		Kürkçülük	Fırıncılık
Yemenicilik	Fasulye		Tüccarlık	Katırcılık
Kuyumculuk	Mercimek			Devecilik
Tüfenkçilik	Mısır			Nalbantlık
Köşkerlik	Üzüm			Kahvecilik
Debbağlık(Dericilik)	Nar			Kebabçılık
Kazancılık	Kavun			Hancılık
Manifaturacılık				Değirmencilik
Yorgancılık				Terzilik
Marangozluk				Çobanlık
Boyacılık				Hamallık
Çulhalık				Tellallık

Tabloda görülen ticari faaliyetlerin bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Günümüzde daha çok tarım ve hayvancılık faaliyetleri yürütülmektedir.

Bugün bile %40 kırsalda yaşayan kent nüfusu için tarım önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Kent merkezinin güneyinde Hilvan ilçesine doğru ve Doğuda Atatürk baraj gölüne doğru olan bölümde tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Kentte tarım kırsal kesimlerde ve şehir çeperlerindeki arazilerde yapılmaktadır. Kırsal alanda

üretilip kente getirilen tarım ürünleri burada satışı yapılmakta veya farklı ürünler ile değişimi yapılarak kent ticaretine önemli bir katkı sağlamaktadır (Ens Project Development, 2016, s. 13). Kentte tarımsal ürünler arasında mısır, Buğday, arpa, çeltik, mercimek ve son zamanlarda pamuk ekimi ön plandadır. Kentte geçim kaynakları arasında tarım kadar olmasa da hayvancılıkta eskiden beri önemli bir yer tutmaktadır. Karacadağ volkanından çıkan bazaltların örttüğü dalgalı bir plato üzerinde olan kentte, lavların arazi yüzeylerini örtmesiyle tarımsal faaliyetlerin gerçekleştiği toprak oranını düşürmüştür. Bu nedenle kent merkezinin kuzeyde Çermik sınırına kadar ve doğuda Karacadağ'a kadar bölgede hayvancılık faaliyetleri yoğun olarak görülmektedir. Hayvancılık faaliyetleri kent ticaretine önemli katkıda bulunmuştur (Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2017, s. 37). Özellikle 1900'lü yılların başında sonlarına kadar hayvancılığın getirdiği ayakkabıcılık, dericilik faaliyetleri yoğun oranda yaşanmıştır.

Tarım ve hayvancılığın da etkisiyle gelişen ticaret Şekil 5.20'de görüldüğü gibi kalenin doğu yamacında ve merkezde gelişim göstermiştir. Kentte bu ticaret dokusu etrafında büyümeye başlamıştır. Çünkü ticari alana yakınlık iş hayatını kolaylaştırdığı gibi ticari alan etrafında yapılaşma tercih edilmiştir. Ticari hayat dokuyu etkilediği gibi konutun mekânsal organizasyonunu da etkilemiştir. Ticari hayat ile aileler arasında farklı sosyo-ekonomik düzeyler oluşmuştur. Bu düzey farklılığı konut büyüklüğü donatı elemanlarının düzenlenişini etkilemiştir. Üst düzey ekonomik gelire sahip aileler genellikle konak benzeri iki katlı ve kesme taşlardan oluşan yapılarda ikamet ederken alt gelirli aileler tek katlı konutlarda ikamet etmişlerdir. Halk dilinde 'kantarma' olarak bilinen kemerli eyvan bölümü de genellikle maddi durumu iyi aile konutlarında gözlemlenmiştir. Gelir düzeyi yüksek ailelerin konutlarında misafir ağırlamak için misafir odaları ve mekânların düşük gelirli ailelere göre daha büyük olduğu görülmektedir. Halkın su ihtiyacı ortak çeşmelerden sağlanırken gelir düzeyi iyi ailelerin avlularında su ihtiyacı kuyulardan karşılanmıştır. Ulaşımın hayvanlarla yapılması ve geçimini hayvancılıkla sağlayan aileler olduğu için konut içinde ahır çözümlemeleri yapılmıştır. Ahırlar konut girişine yakın olabileceği gibi konutun arka bölümlerinde çözümlenmiş örnekleri bulunmaktadır. Ticaret ve tarım ile yoğun uğraşan büyük ailelerde ise konut içerisinde depo çözümlemeleri yapılmıştır. Üzüm bağlarına sahip ailelerin üzümün işlenebilmesi için gerekli envanterler konut avlusuna konumlandırılmıştır.

Günümüzde ulaşım hayvancılıkla yapılmadığı ve hayvancılıkla uğraşan aileler kent merkezinde bulunmadıkları için evlerde bulunan ahır alanları büyük ölçüde işlev

değişikliğine uğramıştır. Evlerde bulunan hamam bölümleri günümüz konfor koşullarına göre yeniden revize edilmiştir. Kentin önemli bir olan bağıcılığın azalmasıyla¹⁹ da üzümün ezilerek sıra yapılmasında kullanılan donatı elemanları da günümüzde kaldırılmıştır. Her eve su hattı çekildiği için avluda bulunan kuyuların büyük bir bölümü kapatılmıştır. Ekonomik faaliyetlerde meydana gelen değişim sosyal yaşam ile birlikte kent ve konut biçiminde farklılaşma yaşanmasında ciddi derecede etkili olmuştur.

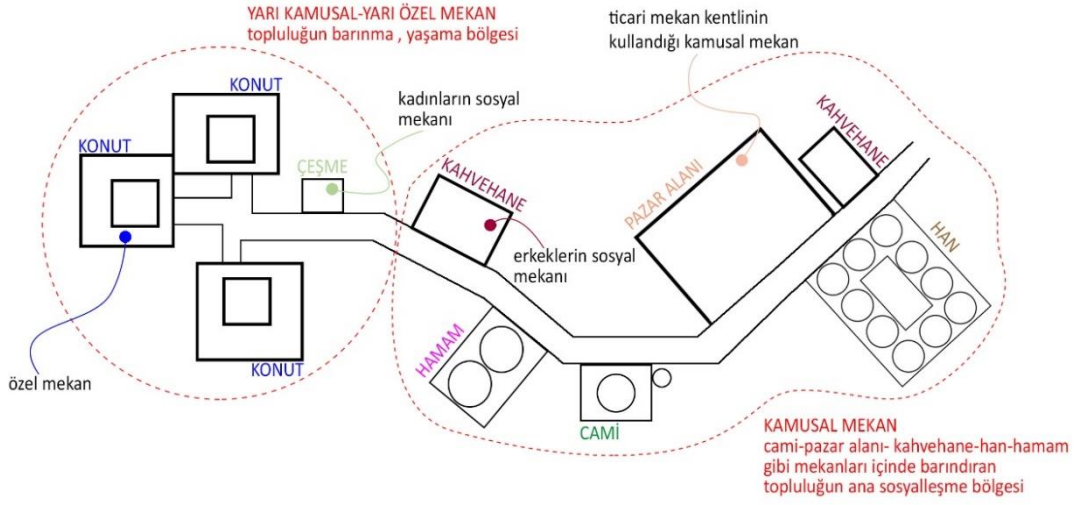
5.4. Sosyo-Kültürel Yapı

Rapoport , ‘House Form and Culture’ (1969) adlı eserinde sosyo-kültürel yapının konut formuna, ‘Human Aspects of Urban Form’ eserinde ise kent formuna olan etkilerini ele almıştır. Siverek ilçesinde de sosyo-kültürel yapı benzer şekilde konut ve kent gelişimine önemli etkide bulunmuştur. Sosyo-kültürel yapıyı oluşturan faktörlerin başında dini yapı, gelenekler ve görenekler gelmektedir. Rapoport (1969), sosyo-kültürel yapının etkisini 5 başlık altında ele almıştır.

- Bazı Temel ihtiyaçlar,
- Aile Yapısı
- Kadının Pozisyonu,
- Mahremiyet
- Sosyal etkileşimler olarak sınıflamıştır (Rapoport, 1969, s. 61).

19. yüzyılda, Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu kentte sosyal ilişkilerini, iş yaşamlarını, aile yaşamlarını, giyim tarzlarını, evlenmelerini, yaslarını, temizlik alışkanlıklarını bu faktörler üzerinden düzenlemişlerdir. Müslümanlar için cami önemli bir ibadet ve sosyalleşme alanı olduğu için evin camiye yakın olması büyük öne arz etmiştir. Budan dolayı kentteki mahaller cami etrafında yoğunlaşma göstermiştir. Camiler, kahvehaneler, pazarlar, çarşılar kentin önemli kamusal, kültürel ve sosyal mekânlarını oluşturmıştır. Hamam, han, genellikle kentin bir bölgesinde birbirine yakın ve ilişkili olacak şekilde düzenlenmiştir. Camiler ve kahvehaneler erkekler için, kentin ortak kullanımındaki çeşmeler ise kadınlar için önemli sosyalleşme mekânları olmuştur. Özellikle kadınlar için mahremiyetin önemli olduğu kentte çeşme başları önemli bir iletişim kurma aracı olmuştur (Şekil 5.21).

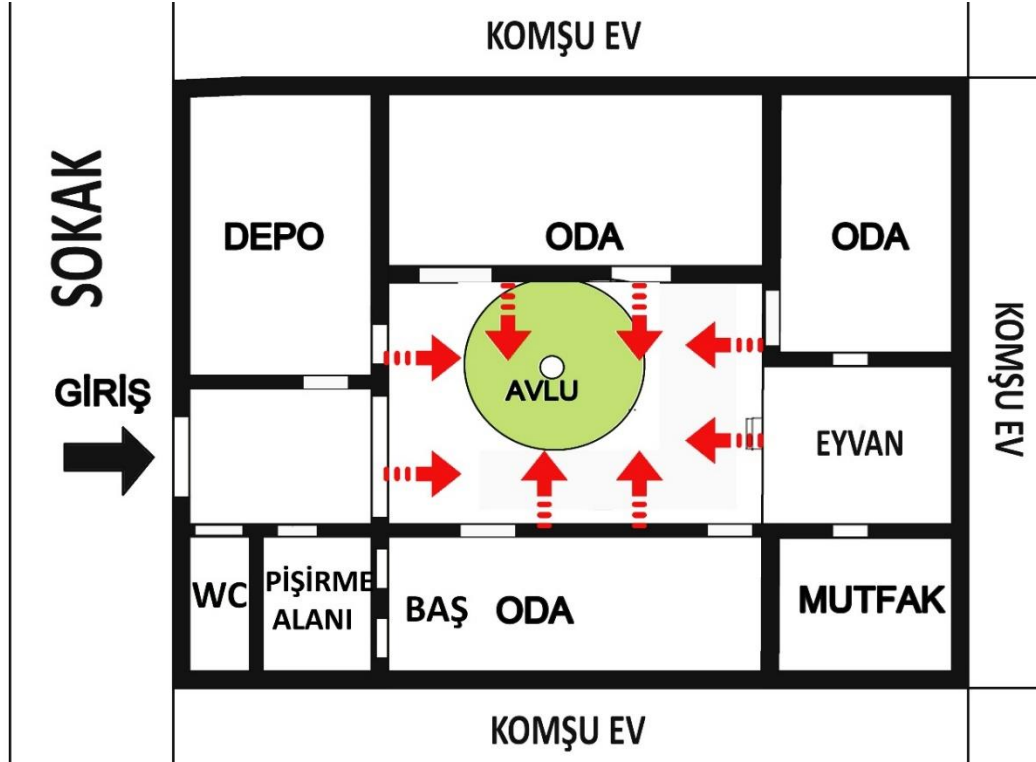
¹⁹ Kentte bulunan başlık alanlar ve bu alanların yıllara göre değişimi ‘5.2. Tarihsel Süreç ve Kentleşme’ başlığı altında 1961, 1986, 2005 sayısal haritalarda detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Şekil 5. 21. İslam kentlerinde konut-yerleşke ilişkisini gösteren diyagram (Rapoport, 1969'dan faydalanarak hazırlanmıştır.)

Mahremiyet²⁰ gereksinimi, çevreden soyutlanma, çevreyle arasına kendini özel ve rahat hissettirecek mesafeyi koymak amacı taşır. Mahremiyetin bir davranış biçimi ve her toplum için bu anlayışta farklılıklar görülebilmektedir. İslam dininin gereksinimleri arasında yer alan mahremiyet, Siverek de önemli bir etki alanına sahiptir. Bugünde geleneksel dokuda bulunan yüksek duvarlar arasında avluya sahip tek katlı konutlar, içe dönük olarak mahremiyeti ve güvenliğini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Avlu konut içerisindeki sosyal ilişkinin kurulduğu ana mekândır. Kişinin veya grubun arzuladığı düzeyde gizlilik ve soyutlanma olanağı sağlayan sınırları belirlenmiş mekân parçası olan ve 2.bölümde geniş şekilde açıklanan 'Territoriality', geleneksel konutta avlu yapma ihtiyacını açıklayan kavramlardan birisidir. Konuttaki avlu kadın-erkek, yaşlı-genç olarak ailenin bir araya geldiği ve konukların ağırlandığı mekânlar olmuştur (Şekil 5.22), (Görsel 5.6). Yine mahremiyetin etkisiyle dış cephe duvarlarında genellikle pencere bulunmamakta Siverek konutlarında pencere bulunacaksa da yüksekliği insan göz seviyesinin üzerinde yapılarak iç mekân tamamen dışarıyla ilişkisi kesilecek şekilde planlanmıştır. Konut haremlik ve selamlık odaları mahremiyet gereksiniminden kaynaklanmıştır.

²⁰ Mahremiyet ve Territoriality kavramlarını '2.4. Davranış-Mekân ilişkisi' başlığı altında geniş bir şekilde inceleyebilirsiniz.

Şekil 5. 22. İçe dönük yaşamı anlatan konut planlaması şematik çizimi(Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Görsel 5. 6. Siverek geleneksel konutlarında günlük yaşamın büyük bölümünün geçtiği avlu örneği

Kadınların birbirleriyle yardımlaşarak hazırladıkları kışlık erzaklar kadınlar arası sosyalleşmenin önemli bir parçasıdır. Kışlık erzaklar avluda bir araya gelinerek hazırlanır ve kurutulma işlemi konutun topraktan yapılmış olan düz damlarında yapılır

Siverek'in sosyo-kültürel yaşamında aile yapısı ataerkil ve hiyerarşik bir düzen içindeki büyük ailelerden oluşmuştur. Evde sözü geçen yaşlı bireyler diğer aile bireylerinin yaşam tarzları hakkında söz sahibi olmuştur. Bu hiyerarşi konuta da yansımıştır evin yaşlı bireyine özel bir başoda yer almıştır. Genellikle büyük konutlarda birden fazla ailenin bir arada yaşaması uyum görülmüştür. Bunlar akraba veya evin evlendirilen çocukları olmuştur. Bu anlayış ile büyük aileler ortaya çıkmıştır. Aynı konutta yer kalmadığı durumlarda aynı sokakta birbirine yakın konutlarda barınarak akrabalık bağı korunmaya çalışılmıştır.

Ev yaşamı dışında komşular ile de güçlü iletişim vardır. Siverekli Müslümanlar ile gayri Müslümlerin birbirleriyle olan ticari ve komşuluk ilişkilerinde bir ayırım yapmadıkları bilinmektedir. Anlaşmazlıklar genelde ortak kullanılan avlu duvarının bakımı, avlu duvarının bir konut sahibi tarafından ev duvarı olarak kullanılması ve ya avlu duvarında diğer tarafın izni olmaksızın delik açılması, bir tarafın diğer tarafın evinden daha yüksek olması ve mahremiyetin zarar gördüğü sorunlar yaşanmıştır (Kankal, 2001, s. 45). Bunlar dışında kentte sıkı bir komşuluk ilişkisi olmuştur. Mahalledeki çoğu kişinin birbirini tanıması, çocukların sokakta beraber oynaması, bazı işlerin (biber kurutma, dolma kurutma, yün yıkama vb.) birlikte yardımlaşarak yapılması komşuluk ilişkilerinin güçlenmesini ve sokakların güvenli bir alan olmasını sağlamıştır. Sokak yaşamı sosyo-kültürel faaliyetler açısından oldukça önemli yere sahiptir.

Siverekte bir diğer önemli sosyo-kültürel faaliyetlerden biride yakın zamana kadar varlığını sürdüren hamam kültürüdür. Geleneksel Siverek konutlarında her evin yıkanmak için ayrılmış özel bölümleri olmadığından ortak kent hamamları yoğun şekilde kullanılmıştır. Hamamlar kentlilerin bir araya gelerek yıkanma, sohbet etme, eğlenme mekanları olmuştur.

Günümüzde bu sosyal bağlar her ne kadar zayıflamış olsa da geleneksel dokuda yaşamını sürdüren insanlar arasında sosyal ilişkiler devam etmektedir. Sosyo-kültürel hayatın önemli ölçüde etkilediği Siverek kent dokusu ve konutları kentleşmenin etkisiyle özgün durumunu kaybetmekte doku ve konutlara yapılan ekler ile yok olma süreci hızlanmaktadır. Hızla artan apartmanlaşma ve siteleşme durumu da organik dokunun taşıdığı sosyo-kültürel atmosferin yok olmasına sebep olmaktadır.

6. SİVEREK GELENEKSEL DOKUSUNUN KAMUSAL VE ÖZEL MEKÂN BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Kentin oluşumu ve gelişimi açısından kenti oluşturan mekânların ve bu mekânlar arasındaki ilişkinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bakımdan Siverek'te bulunan kamusal mekânlardan, özel mekânlara geçiş ve kamusal mekânlar ile özel mekânlar arasındaki ilişki incelenmiştir.

6.1. Kamusal Mekânların İncelenmesi

Kamusal mekânlar kentin şekillenmesinde, gelişmesinde ve kent kimliğinin oluşmasında çekirdek²¹ niteliği taşımaktadır. Toplumsal ve bireysel ilişkilerin yaşandığı, kişinin kimlik bulduğu siyasi, sosyal, fiziksel, kültürel tabakalanmanın ürünü olan açık kamusal mekânların ve kamusal mekân niteliğindeki yapıların analizi kentsel gelişimin incelenmesinde önemli etkenlerden birisidir.

Tipik bir Osmanlı kenti özelliklerini taşıyan Siverek, çarşı, cami, pazar, kahvehane, han, hamam yapılarının bulunduğu yüzyıllardır özgünlüğünü koruyan bir merkeze sahiptir. Tarihsel süreçte söz konusu özgün merkez dışında yapılan kamusal yapılar merkezde bulunan yapılar kadar köklü değildir.

Kamusal yapılar olarak incelediğimiz yapılar dışında kamu yapıları olarak adlandırılan ve devlete ait olan (özel bir kurum veya sektöre ait olmayan) yapılar anlamını taşımaktadır.

Osmanlının klasik döneminde yöneticiler adli görevleri kendi konutlarında yürütmekteydiler. Kamu işlerini yürütecek kamuya ait ayrı bir yapı yoktu. Tanzimat'la beraber devletin güç sembolleri sayılan ihtişamlı kamu yapıları²² inşa edilmeye başlandı. Hükümet konakları, kaymakam konutları, askeri kışlalar, hastaneler, belediye yapısı gibi yeni devlet yapıları boy göstermeye başlamıştır (Akman, 2017, s. 358). Yeni kamu binaları ile şehirde devletin varlığını açıktan hissettirecek yapılar, yönetici ve memurlara ait konaklar kentte farklı mekân örgütlenmesi oluşturmuştur²³.

Bu bölümde Siverek kentinin merkezini ve önemli çekim noktalarını oluşturan aynı zamanda kentin sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi veren açık kamusal mekân ve kamusal mekân niteliğindeki yapılar arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

²¹ Bknz. 3.1.1.1. Kenti Oluşturan Kamusal Mekânlar ve Hiyerarşik Düzeni (Sokak, Cadde Ve Meydanlar)

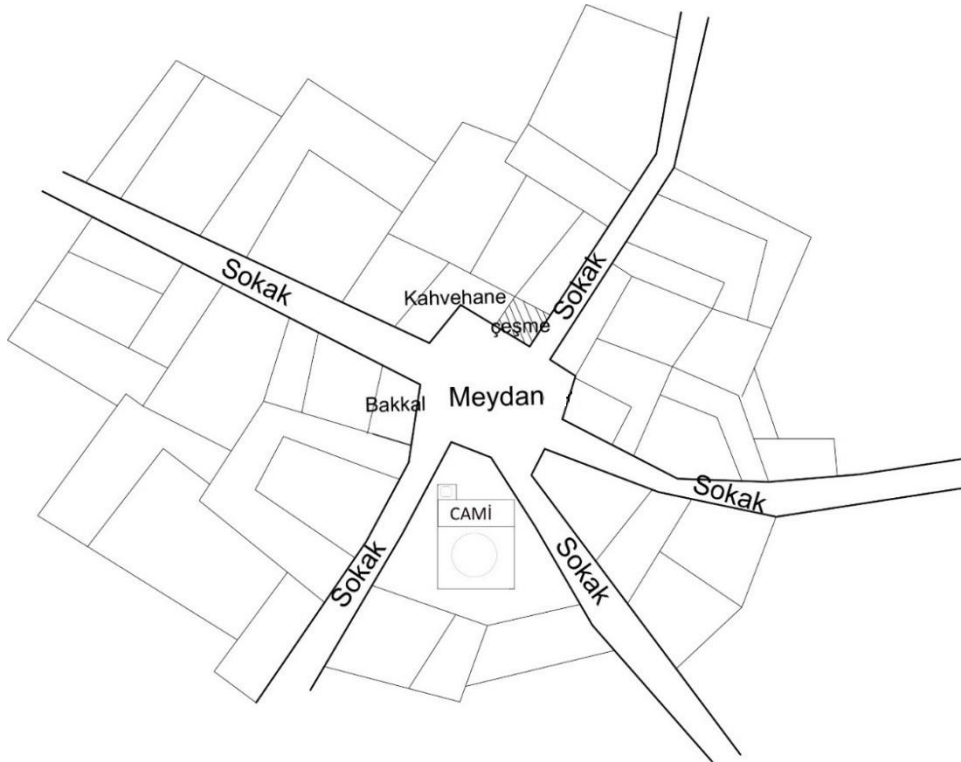
²² Kamusal yapılar olarak incelediğimiz yapılar dışında kamu yapıları olarak adlandırılan ve devlete ait olan (özel bir kurum veya sektöre ait olmayan) yapılar anlamını taşımaktadır (Gürallar, 2009, s. 52).

²³ Öte yandan bu dönemde yapılan ihtişamlı kamu yapılarında etkilenecek, varlıklı kişiler özellikle ağalar iki katlı konak yapıları yapmaya başlamıştır.

6.1.1. Meydanlar ve düzler

Meydanlar çok sayıda insanın farklı şekillerde iletişimine olanak tanıyan kentin önemli odak noktalarını oluşturan kamusal alanlardır. Meydanların belirli sınırlayıcı elemanları olsa da açık bir alan ifade etmeleri onları kamusal yapılardan farklı kılmaktadır. Dini, siyasi, ticari, kültürel ihtiyaçların doğurduğu toplanma ihtiyacı meydanların varlığını zorunlu hale getirmiştir.

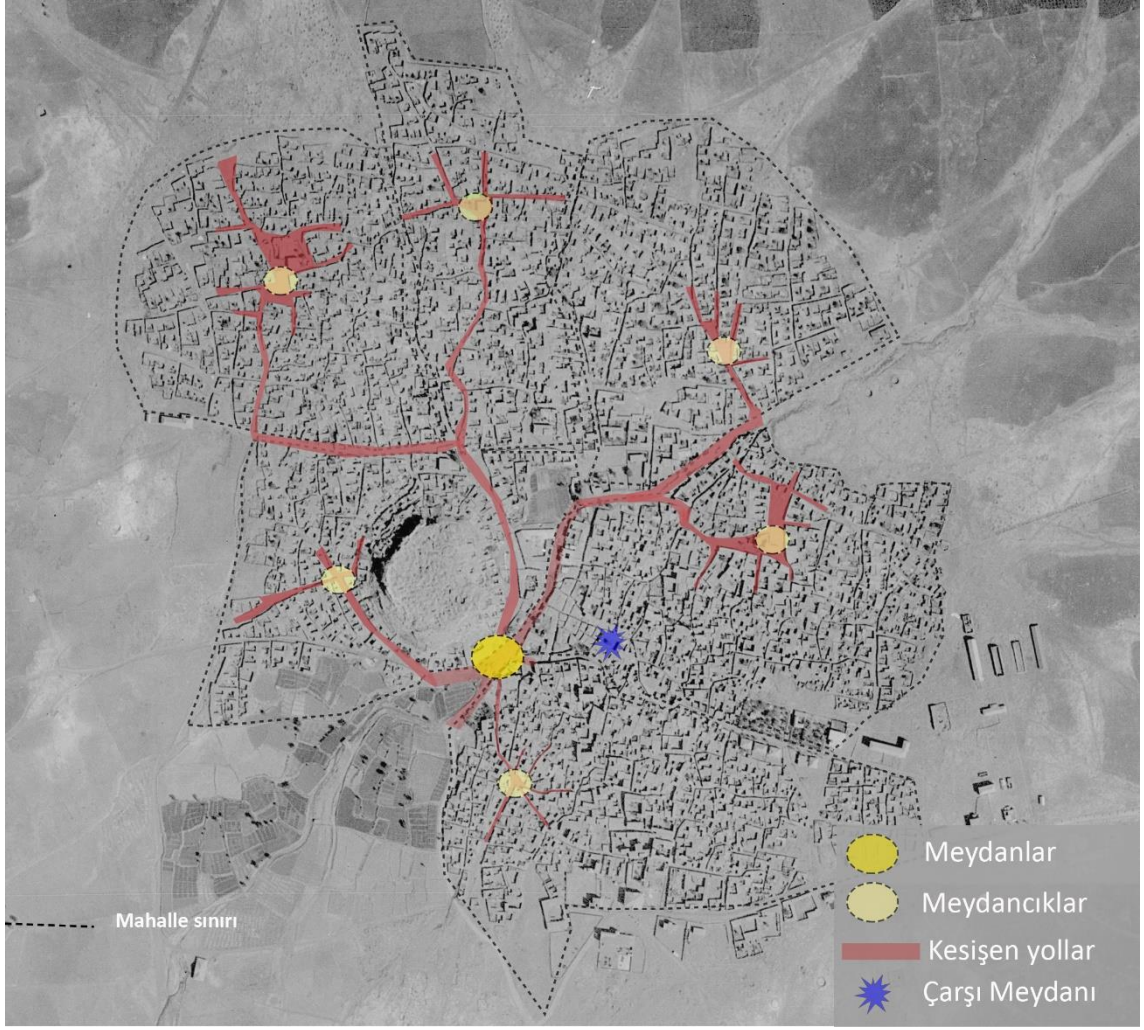
Siverek'te bulunan meydanlar büyüklük olarak olmasa da kullanım yoğunluğu olarak hiyerarşik bir düzene sahiptir. Kent merkezindeki meydanlar mahalle merkezindeki meydancıklara göre daha fazla kişiye hitap ettiği için bu alanlarda yoğunluk daha fazla yaşanmıştır. Kentte bulunan bu boşluklar, kentin kimliğini oluşturan, sosyal ve ticari hayatın yaşandığı farklı kimliklerin bir araya gelebildikleri topluma yön veren olayların gerçekleştiği alanlar olmuştur. Siverek'te bulunan meydanlar genellikle yolların kesişimi ile organik formda gelişmiştir. Bu meydanlarda genellikle cami olmakla beraber bakkal, kahvehane ve çeşme gibi toplu kullanılan mekânlar yer almaktadır (Şekil 6.1).

Şekil 6. 1. Yolların kesişimi ile oluşan mahalle meydanlarının şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

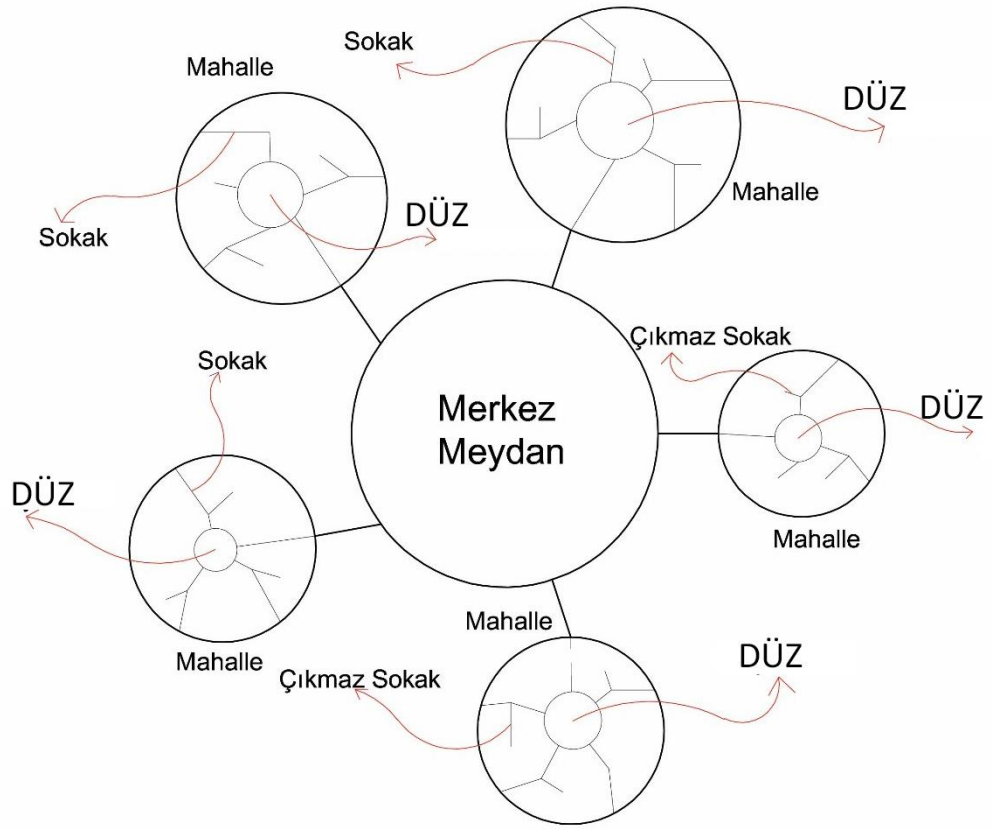
Tipik Osmanlı kenti olan Siverek ilçesinde önemli gösteri ve törenlilerin gerçekleştiği alan kent merkezinde bulunan Abdal Ağa Hamamı ile Sulu cami arasındaki boşluk olmuştur. Bu alan kentte en aktif kullanılan meydandır. Bu alan halk dilinde Kale Düzü olarak da bilinmektedir. Tanzimat Reformlarıyla kamu yapılarının inşa edilmesiyle de bazı özel törenler kamu yapılarının bulunduğu alanda düzenlenmiştir. Bu törenler Cudi paşa Hanı ve Hükümet Konağı arasında kalan boşlukta gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, ticari faaliyetlerin, günlük olayların gerçekleştiği kent çarşısının önemli odak noktası olan günümüzde de aktif olarak kullanılan Çarşı Meydanı bulunmaktadır. Çarşı Meydanı çarşı esnafının, köylünün, yabancı tüccarın karşılaştığı iletişimin kurduğu önemli açık kamusal alanların başında gelmiştir.

Kent merkezindeki meydanlar dışında, mahalle aralarında aksların kesişmesiyle mahalle meydanları oluşmuştur. Akman, (2017) Siverek'te Mahalle arasında bulunan yolların kesişimi ile oluşan alanlara düzlük dendiğini ifade etmiştir (Akman, 2017, s. 156). Tam bir meydan özelliği taşımasa da düzlükler küçük pazarların kurulduğu, mahalle düğünlerinin yapıldığı, mahalle ile ilgili sorunların görüşüldüğü kamusal alanlarıdır. Meydanlardan daha küçük olan ve meydanların tam karşılığı olmayan düzleri meydancıklar olarak ele alınmıştır. Akman, (2017) Siverek'te Nigar Düzü, Hacı Pınarı Düzü, Kale Düzü bugünde halk tarafından bilinen önemli düzler olduğunu aktarmaktadır (Akman, 2017, s. 157). Cami-i Kebir Mahallesinde yer alan Nigar Düzü Mahalle Kahvehanesi, Mahalle bakkalı ve ortak çeşmenin bulunduğu çeşitli sosyal fonksiyonların gerçekleştiği beş yolun kesişmesinden oluşmuştur. Hasan Çelebi Mahallesinde yer alan Hacı Pınar Düzü, Hacı Ömer Cami ve Hacı Pınarı çeşmesi olarak bilinen dükkânlarında bulunduğu sosyal faaliyetlerin gerçekleştiği alana söylenmiştir. Kent merkezinde bulunan Kale Düzü ilk olarak açıkladığımız Abdal Ağa Hamamı ile Sulu cami arasındaki boşluğa verilen isimdir. Siverek'te bulunan meydanların merkezinde veya merkezine yakın konumlarda cami yer almıştır. Cami bulunmayan Nigar Düzü gibi meydanlarda ise kahvehane, çeşme, bakkal vb. sosyal yapıları barındırmıştır. Bu yapılardan günümüze az sayıda ulaşan ve mahallelerde herkesin kullanımına açık olan çeşmeler, mahalle meydanlarının strüktürünü oluşturan önemli elemanlardan olmuştur. Özellikle kadınların yoğun şekilde kullandıkları çeşmeler, Siverek kadınlarına izole edilmiş konutlardan dışarı çıkıp sosyalleşme imkânı sağlamıştır (Şekil 6.2).

Şekil 6. 2. Siverek merkezinde ve mahallelerinde bulunan meydan işlevindeki açık alanlar (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Geleneksel Siverek dokusunda her mahallenin kendi içerisinde özelleşmiş meydanı bulunmaktadır. Bu meydanlarda mahallede bulunan kişilerin çoğunlukla kullandığı ortak mekânlar yer almıştır. Ana meydanlar ise bütün kentlinin kullandığı alanlar olmuştur. Kentsel dokudaki meydan ve meydancıklar arasında bulunan hiyerarşik düzen ve bu meydanlar arasında bulunan ilişkiler şematik olarak anlatılmıştır (Şekil 6.3)

Şekil 6. 3. Geleneksel kent strüktüründe meydan ve meydancıkların ilişkisini anlatan şematik çizim(Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Tablo 6. 1. Siverek'te önemli etkinliklerin gerçekleştiği alanlar(Siverek Belediyesi Arşivi)

Hükümet Konağı	Kale Eteği	Cudi Paşa Hanı
Kale Düzü	Kale Düzü	Kale Düzü

Tablo 6.1. (Devam) Siverek'te önemli etkinliklerin gerçekleştiği alanlar (Siverek Belediyesi Arşivi)

		
Çarşı Meydanı	Kale Düzü	Kale Eteği

6.1.2 Sokaklar

Ulaşım ağını oluşturan sokaklar, sadece bir yere varmak için kullanılan araçlar değil aynı zamanda duraksanan, vakit geçirilen, paylaşımlarda bulunulan, ortak sevinçlerin paylaşıldığı açık kamusal alanlardır. Sokaklar, kamusal alanlardan özele geçişi sağlayan bulunduğu konuma göre kamusal veya ara mekan özelliği taşıyabilen mekânlardır. Bu alanlar geleneksel kentlerde düzgün bir geometriden ziyade kentin kültürü ve tarihsel gelişiminden etkilenecek organik formlar almıştır. Bu ağlarda işlevsel olarak kademelenmeler görmek mümkündür. Yollarda bulunan hiyerarşiler yol genişliklerine yansımamış olsa da kullanım yoğunluğuna yansımıştır.

Siverek'te sokaklar halk dilinde 'küçe' olarak adlandırılmaktadır. Kentte sokaklar sadece bir yerden bir yere varmak için kullanılmamıştır. Vakit geçirilen, sohbet edinilen, sosyal yardımlaşmasının yaşandığı, çocukların güven içinde oynadığı mahalle sakinlerinin birbirlerini görüp iletişim kurdukları alanlar olmuştur. Sokaklar mahallelerdeki herkesin birbirini tanıdığı ve birbirlerinden sorumlu sayıldığı mekânlardır. Mahallenin dirlik ve düzeni, güvenliği ve temizliği başta muhtar ve imam olmak üzere mahalle sakinlerince gerçekleştirilmiş veya koordine edilmiştir.

Kent içinde büyük öneme sahip olan sokaklar kent kimliğini yansıtan öğelerdir. Siverek sokakları tarihsel gelişimi, kültürel ve iklimsel özelliklerinden dolayı dar ve eğrisel olarak gelişmiştir. Mahremiyetin önemli etkide bulunduğu sokaklarda konut pencereleri dışa açılmamış veya göz seviyesi üzerinden açılmıştır. Yüksek penceresiz duvarların sınırladığı sokaklar, dar olması itibarıyla gün içerisinde uzun süre gölgelik alanlar sağlamıştır. Sokağa bakan cephede dış kapı hareketleri dışında neredeyse hiçbir

plastik etki yaratacak hareketlenme yoktur. Ana yollar dışında konutlar arasında kalan sokaklar taşıt kullanımı için elverişsiz kalmıştır.

Sokak zemini kentin karakteristik olan bazalt taşı ile kaplanmıştır. Sokaklarda su birikintilerini önlemek amacıyla yolun orta kısmı bombeleştirilerek yükseltilmiş ve suyun kenarlara doğru akması sağlanmıştır. Suyun kenarlarda birikmemesi içinde yola eğim verilerek su uzaklaştırılmıştır. Yollardaki daralma ve genişlemeler genellikle konutların ve parsellerin büyüklüklerine göre şekillendiği için yolların genişliği ve formu planlı bir şekilde olmayıp doğal süreç içerisinde gelişim göstermiştir (Görsel 6.1).

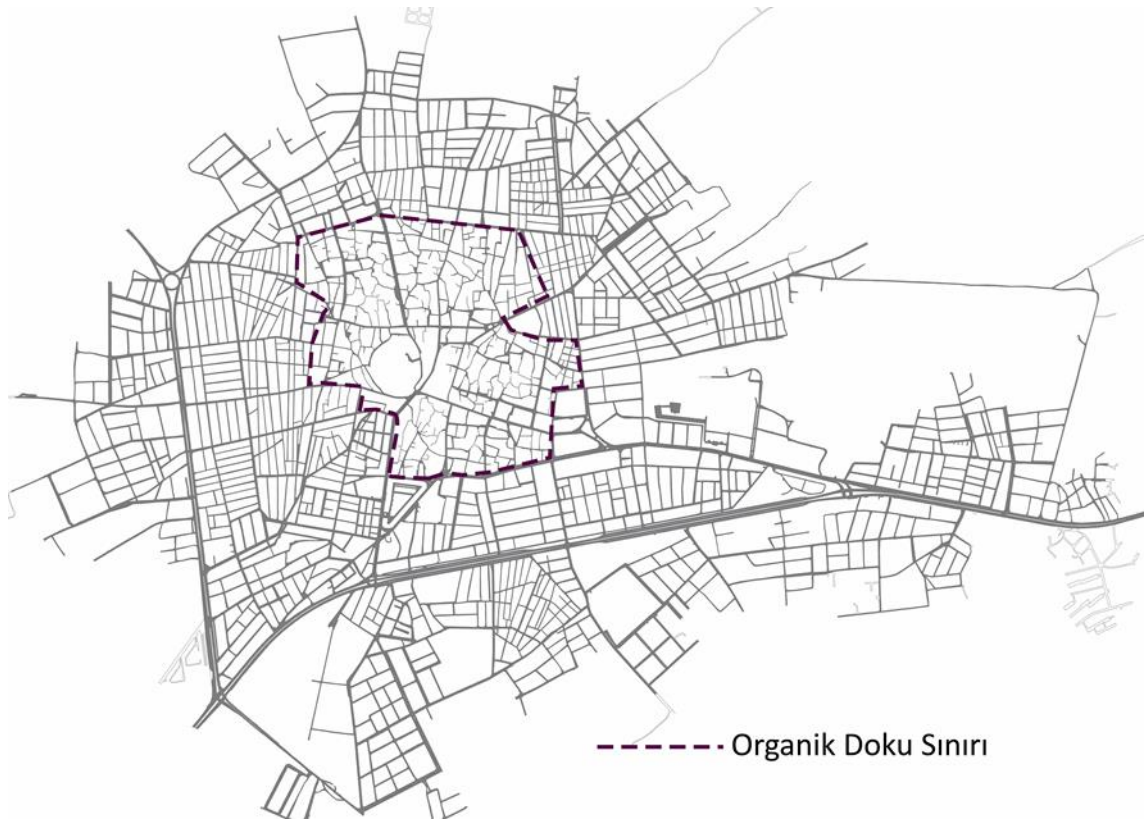

Görsel 6. 1. Geleneksel Siverek sokakları

Mekânları ve yapıları birbirine bağlayan sokaklar, kent boşluklarını ve doluluklarını birbirine bağlayan temel öğedir. Aynı zamanda kamusal mekân, yarı kamusal mekân, yarı özel mekân ve özel mekânlar arasında geçişi ve ilişkiyi kuran önemli bir mekandır. Siverek sokakları kabaltılarıyla, çıkmaz sokaklarıyla, yolların kesişimi ile oluşan düzleriyle, daralan ve genişleyen alanlarıyla kentte mekânlar ve kişiler arasındaki ilişkiyi sağlamıştır.

Günümüzde sokak zeminini oluşturan bazalt döşemenin üzeri daha düz bir zemin oluşturmak amacıyla beton dökülerek veya parke taş ile kapanarak özgün yapısı büyük oranda yok edilmiştir. Geleneksel yol ağı taşıt kullanımına uygun olmadığı için özgün doku yok edilerek genişletilmektedir. Kentte 1954-1958 yılları arasında açılan Hürriyet Caddesi kentin organik yol aksına vurulmuş ilk darbedir. Bu yıllardan sonra kentte açılan yeni yollar taşıt endeksli olmuş ve organik dokuda anlam barındıran birçok öge yok olmaya başlamıştır. Bu durum kentin karakteristik özelliğini barındıran konutların yok

olmasına kent sosyo-kültürel yaşamında önemli yere sahip olan sokakların özelliğini yitirmesine sebep olmaktadır. Bugün kale çevresinde bulunan geleneksel doku büyük oranda kentleşmeden etkilense de organik yol aksı halen önemli ölçüde kendini hissettirmektedir (Şekil 6.4). Şekil 6.4'te görüldüğü gibi organik doku içerisindeki yol aksı ve dışarısındaki yol aksı arasında tezat bir durum oluşmuştur. Organik doku dar ve eğrisel olup çok sayıda çıkmaz sokak içermektedir. Organik doku dışındaki alanda ise yollar geniş ve düz olup kent sosyal yaşamında önemli yer tutan çıkmaz sokaklar hiç bulunmamaktadır.

Şekil 6. 4. Siverek'te cadde ve sokaklarının güncel durumu (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

1953 hava fotoğrafı üzerine günümüzdeki organik doku bölgesini içeren yol ağı çakıştırılarak meydana gelen değişim vurgulanmaya çalışılmıştır (Şekil 51). Sokaklar artık sosyal yaşamın geçtiği mekânlar olmayıp sadece erişim amaçlı kullanılan alanlar halini almıştır.

Şekil 6. 5. 1953 yılına ait hava fotoğrafı üzerine günümüz yol ağının gösterimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

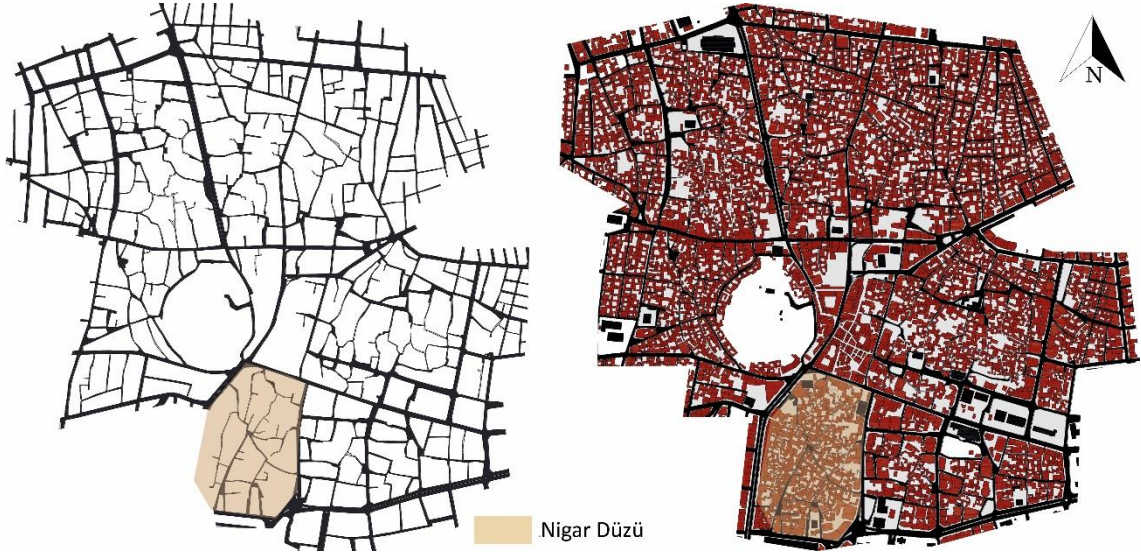
6.1.3.Çıkamaz sokaklar

Çıkamaz sokaklar birçok faktörün etki etmesi sonucu meydana gelen sokak bağlantılarıdır. Kültür, sosyal yaşam, mahremiyet, düzensiz arsa sınırları vb. faktörler çıkamaz sokakların oluşumuna etki etmiştir.

Siverek'in hem fiziki gelişiminde hem sosyo-kültürel yapısı ve yaşantısında çıkamaz sokaklar büyük öneme sahiptir. Kentin organik dokusu içerisinde çok sayıda çıkamaz sokağın varlığı (1953 hava fotoğrafları üzerinden yapılmaya çalışılan sayımlarda 50 üzerinde çıkamaz sokağın olabileceği düşüncesine varılmıştır.) sokakların kent yaşamının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Halk dilinde 'küçe çıkamaz' olarak bilinen çıkamaz sokaklar günlük yaşamın önemli ölçüde geçtiği mekânları oluşturur. Konut avluları aile yaşamının ortak yaşama alanını oluştururken çıkamaz sokaklar ise bu sokakta

oturan kişilerin ortak alanını oluşturmuştur. Benzer olarak dışa kapalı olarak gelişen konut, ailenin mahremiyetini karşılarken, çıkmaz sokaklarda sokak sakinlerine yeterli mahremiyet alanı sağlamıştır. Genellikle akrabaların bir arada bulunması aileler arası bağın korunması ve kontrolün sağlanması için çıkmaz sokaklar tercih edilmiştir. Akraba olunmasa bile bu sokaklardaki aileler akraba yakınlığında ilişkiler kurmuşlardır. Genellikle araçların girmediği bu alanlar çocuklar için de güvenli oyun mekânları olmuştur. Özellikle kamusal mekânlarda kısıtlı alana sahip olan kadınlar için çıkmaz sokaklar sosyalleşme adına önemli yere sahip olmuştur. Kadınların yardımlaşarak yaptıkları yün yıkama, ekmek pişirme, sokağın temizliği vb. faaliyetler sokağın sadece geçiş alanı değil yaşam alanı olarak benimsendiklerinin göstergesidir.

Çıkmaz sokakların girişlerinde ayırıcı bulunmasa da bu sokaklar herkesin rahatça kullanımına açık olan mekânlar olmamıştır. Sokak sakinlerinin görsel kontrolleri ile görünmez sınır oluşturan çıkmaz sokaklar ara mekân olma özelliğini taşımaktadırlar. Aynı zamanda çıkmaz sokaklar, kamusal mekân olan sokaklardan özel mekân olan konutlar arası kademeli geçişi sağlayan eşik görevi görmüştür. Çıkmaz sokakların kendi içerisindeki kamusal dereceleri her noktada aynı değildir. Sokak başları daha kamusal bir alan oluştururken sokak sonuna doğru gidildikçe konut sayısı azaldığı için daha özel mekânlara dönüşmektedir (Şekil 6.6).

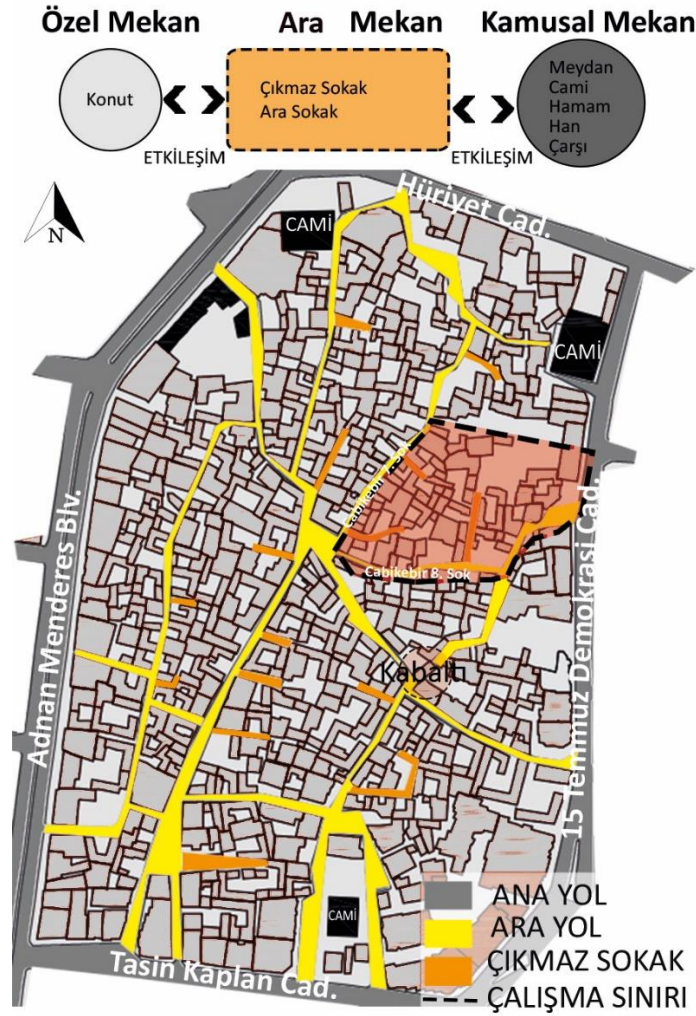

Şekil 6. 6. Siverek geleneksel dokusu(sağda) ve organik yol ağı ile çıkmaz sokakları(solda) gösteren çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Siverek'te çıkmaz sokakların oluşumunda sosyo-kültürel etkilerin dışında kentin fiziksel gelişimi de etkili olmuştur. İnsal olarak büyüyen kentte yollar arasında kalan arsaların büyük olması ve mülkiyet konusunda otoritenin olmayışı ile düzensiz arsa

sınırlarının oluşması ile çok sayıda çıkmaz sokak oluşmuştur. Birleşik nizamda gelişen kent dokusunda özellikle ada ortasında kalan konutlara ulaşımın sağlanması için çıkmaz sokakların kullanımı zorunlu hale gelmiştir.

Çıkmaz sokaklar, Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Nigar Düzü alanında detaylı olarak incelenmiştir. Nigar Düzü özgün yol ve konut dokusu günümüze kadar gelmiş ve kentin ilk yerleşim alanları içerisinde yer aldığı için tercih edilmiştir. Merkezinde yolların kesişimi ile oluşan meydancığın bulunduğu bu alanda on altı adet çıkmaz sokak bulunmaktadır. Şekil 6.11'de görüldüğü alanda bulunan yollar arasında hiyerarşik düzen göze çarpmaktadır. Ana yollar ara yollara, ara yollarda çıkmaz sokaklara bağlanarak daha yumuşak geçişler sağlanmıştır. Bu yol hiyerarşisi aynı zamanda kamusal mekândan özele mekâna geçişteki sokak ve bağıntıları arasındaki kademeleri göstermektedir (Şekil 6.7).

Şekil 6. 7. Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan Nigar Düzü Alanı ve Alanda bulunan yollar arası ilişkiyi gösteren hali hazır plan üzerine işlenmiş çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Çıkamaz sokaklar barındırdığı hane sayısına, bulunduğu alandaki konutların parsel sınırlarına, bulunduğu adanın büyüklüğüne ve mahremiyete göre farklı form ve uzunluklarda olabilmektedir. Nigar Düzü alanı içerisinde bulunan ve şekil 6.11’de işaretlenen alanında çıkamaz sokaklar farklı uzunlukta ve formlarda gelişim göstermiştir. Yolların sınırladığı adaların büyüklüğü arttıkça ada merkezinde bulunan konutlara ulaşımın sağlanması için açılan çıkamaz sokakların sayısı artmıştır. Çalışma sınırını belirlediğimiz alanda üç adet çıkamaz sokak bulunmaktadır. Bu çıkamaz sokaklardan birincisi ada merkezine kadar gitmediği için ve sokağa açılan üç hane kapısı olduğu için diğer çıkamaz sokaklara göre daha kısa kalmıştır. İkinci çıkamaz sokak ise hanelerin parsel şekillerinden kaynaklı ve daha saklı alanlar oluşturmak amaçlı eğrisel gelişmiştir. Üçüncü çıkamaz sokak ise ada merkezine kadar uzandığı ve daha fazla hane barındırdığı için daha uzun gelişim göstermiştir. Geleneksel yol dokusunda yol genişliklerinin yollar arasındaki hiyerarşiyi belirlememektedir. Çalışma alanında bulunan çıkamaz sokaklarda üçüncü çıkamaz sokağın yedi hane barındırmasına rağmen üç hane barındıran iki nolu çıkamaz sokaktan daha dar olması, çıkamaz sokaklarda genişliğin yollar arasındaki hiyerarşiyi belirlemediğini göstermektedir. Burada mekânların hiyerarşisini kullanım yoğunluğu belirlemiştir (Şekil 6.8), (Görsel 6.2).

Şekil 6. 8. Çalışma alanındaki çıkamaz sokakların ve ilişkilerinin gösterimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Görsel 6. 2. 1 nolu çıkmaz sokak (solda), 2 nolu çıkmaz sokak (ortada), 3 nolu çıkmaz sokak (sağda)

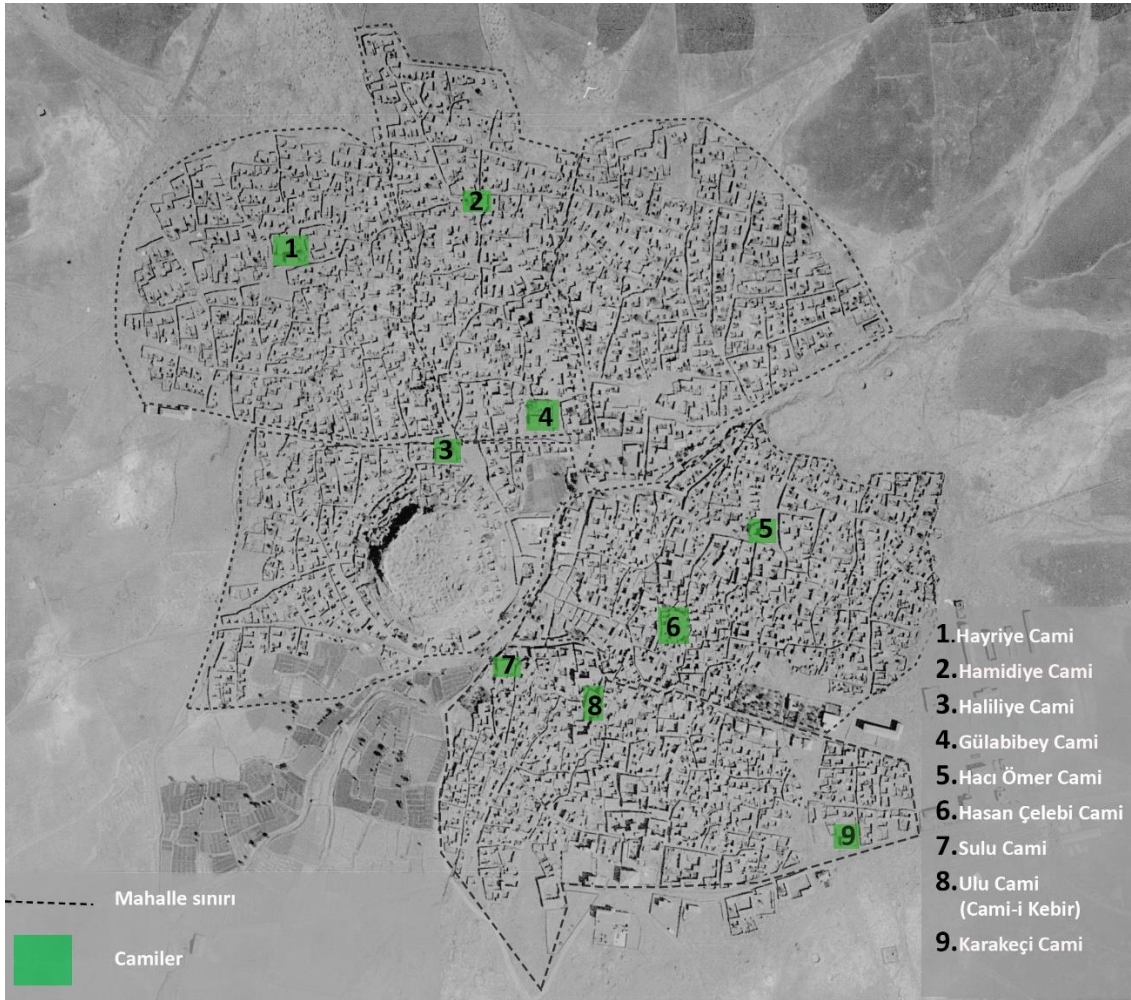
6.2. Kamusal Mekân Niteliğindeki Yapılar (Cami, hamam, han, kahvehane ...)

Kentte bulunan kamusal yapıların yerleri ve birbirleri ile olan bağlantıları tespit edilerek 1953 yılına ait kentin hava fotoğrafları üzerine işlenmiştir. 1953 yılına ait fotoğraflar kentteki organik dokunun en özgün halini içerdiğinden dolayı tercih edilmiştir.

İslam kentlerinin en önemli kamusal yapılarının başında camiler gelir. Öyle ki Osmanlı anlayışında mahallere isimler genellikle mahallede bulunan dini yapıyla aynı isimler verilmiştir. Siverek de bulunan Cami-i kebir, Hasan Çelebi ve Gülabi Bey Mahallelerinde aynı ismi taşıyan camiler bulunması camilerin kentte toplumsal düzen üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu mahalle ve camiler aynı isimle günümüzde de halen varlıklarını sürdürmektedir. Benzer şekilde kentte yaşayan gayri Müslimlerin mahalleleri mahallede bulunan dini yapılara göre isimlendirilmiştir. Kankal, (2001) kentte 3 adet kilise (Ermeniyan, Reaya, Kenise) bulunduğunu bunlardan ikisi Hasan Çelebi Mahallesiinde üçüncü kilisenin de Ordu Mahallesiinde yer aldığından bahsetmektedir. Kiliseler günümüze ulaşmamıştır.

1950’li hava fotoğrafları incelendiğinde Siverek’te bu tarihlerde 9 adet caminin varlığı tespit edilmiştir. Bu camilerin tamamı bölgeye has siyah bazalt taşından yığma sistemiyle yapılmıştır. Bu camilerin geleneksel dokudaki konumları tespit edilerek harita çakıştırma metodu ile hava fotoğraflarının üzerine işlenmiştir (Şekil 6.6). Bu camilerden Sulu ve Haliliye Camileri hariç diğer camiler kent merkezinde bulunan çarşıya uzak kalmaktadır. Sulu cami kent merkezinde yer alıp Cuma Camisi olarak bilinen kentin en

önemli camisi statüsündedir. Osmanlı şehirlerinde gelişim bir düzen dâhilinde olmayıp belli şartlar doğrultusunda organik sokak, çarşı ve cami çevresinde gelişmiştir. Siverek'te de çarşıya yakın olmayan camiler bulundukları mahallerin çekirdeğini oluşturmuştur. Özellikle erkeklerin 5 vakit namaz kılmak için camiyi kullanma istekleri yapılaşmanın cami merkezli olmasını doğal kılmıştır. Cami sadece ibadet yapma alanı dışında sosyal aktivitelerin gerçekleştiği mekânlar olmuştur. Sohbet ve önemli duyuruların yapıldığı cami ve cami avluları kentin önemli kamusal mekânlarını oluşturmaktadır.

Şekil 6. 9. 1953 yılına ait hava fotoğrafına işlenmiş geleneksel dokuda yer alan cami yapıları
(Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Kentin önemli bir diğer kamusal yapısı da hamamlardır. İslam da temizliğin şart koşulması ve akan suda yıkanmaya önem verilmesi nedeniyle hamamlar, camilerle beraber çarşı kompleksinin önemli bir parçası olmuştur. Osmanlı imparatorluğu kuruluş

tarihinden son dönemlerine kadar ulaştığı yerlere hamam yapıları yapmıştır. Kentlinin, ilçe ve köylerden gelen halkın yanı sıra dış şehirlerde gelen insanların kullandığı çarşı hamamları sosyal ilişkilerin kurulduğu önemli kamusal yapılardır.

Siverek'te özellikle kadınların evlenecek çocuklarına kız beğenmek, düğün öncesi ve belirli günlerde çeşitli eğlence ve aktiviteler için hamamları kullanmışlardır. Kentin fiziki yapısında önemli yere sahip olan kale eteği ve civarında üç adet hamam inşa edilmiştir. Hamamlar, günümüzde kapatılmış olan Esmer Çayının hemen kıyısında ve birbirlerine yakın bir şekilde konumlandırılmıştır. Su yapıları olan hamamların çayın kenarında olması su ihtiyaçlarını ve atık suların çözümünü çay ile karşılamış olma ihtimalleri yüksektir.

Siverek'te şeri'ye sicilleri ve salnamelerde 3 adet hamam (Abdal Ağa, Cıncıklı, Yeraltı Hamamı) olduğunu ve bu hamamların kentte yoğun olarak kullanıldığından bahsedilmektedir (Şekil 6.10). Siverek'te bulunan Yeraltı, Abdal Ağa ve Cıncıklı Hamamlarının kitabeleri bulunmadığı için hamamların yapılış tarihi ve kim tarafından yapıldıkları bilinmemektedir. Kentte bulunan tarihi hamamların plan organizasyonuna bakıldığı zaman hamamların Osmanlı dönemine ait olduğu söylenebilir. Kentte bulunan hamamlar kadınların ve erkeklerin farklı günlerde kullanımına hizmet vermiştir. Özellikle kadınlar için komşularla beraber gidilip sohbet ve eğlencenin gerçekleştiği önemli sosyo-kültürel mekânlar olmuştur. Bu üç hamamdan Yeraltı hamamı 2010 yılında mülk sahibi tarafından yıkılmıştır. Abdal Ağa Hamamı ise sıcaklık ve ılıklik bölümü yıkılmış günümüze sadece soğukluk bölümü kalmış atıl bir halde varlığını sürdürmektedir. Cıncıklı hamam ise 2007 yılında belediye tarafından alınarak 2012 yılında restore edilmiştir. Günümüzde ise sergi salonu ve fotoğraf derneği olarak hizmet vermektedir.

Yakın tarihe kadar aktif şekilde kullanılan hamamlar günümüzde yeterli önemi görmese de geçmiş zamanda kentin kalbi olan çarşı bölgesinin önemli kamusal yapılarıydı.

Şekil 6. 10. 1953 yılına ait hava fotoğrafına işlenmiş merkezde yer alan hamam yapıları (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Dini yapılar, ticari yapılar, çarşılar halkın karşılaştıkları bir araya geldikleri kamusal mekânlardır. 16. Yüzyılda kahvenin hayatımıza girmesiyle kahvehane yapıları sosyal- kültürel hayatta ve kentin mekânsal organizasyonunda yerini almıştır. Bu yapı ev, çarşı, cami dışında yepyeni bir toplumlaşma olanağı ortaya çıkarmıştır. Evin özel yaşam içermesi, caminin belli inanca sahip kişilerin ibadet amaçlı kullanması, çarşının alış-veriş için kullanılan açık mekânlar olması durumu kahvehanelerin dini gereklilikler dışında farklı kesimleri bir araya getirmesi farklı bir sosyalleşme anlayışı doğurmuştur (Öztürk, 2005, s. 101, 102). Kahvehaneler, herkesin rahatça girebildiği herhangi bir sınıf veya etnik kaygı yaşamadan var olabildiği kamusal alanlardır.

Diyarbakır salnamesinde yer alan emlak tahririne göre 1874 yılında Siverek'te 20 adet kahvehane bulunduğundan söz etmektedir. Ancak Şer'iye sicillerini inceleyen Akman, (2017) çarşı etrafında oluşmuş mahallelerde bu sayıdan daha fazla kahvehane

olabileceğini aktarmaktadır. Siverek’te bulunan başlıca önemli kahvehaneler Çobanoğlu, Meydan, Yeni Han Sokağı, Hacı Molanın Yüksek Kahvehanesi şeklinde sıralanmaktadır (Akman, 2017, s. 147-152). Bu kahvelerden Meydan Kahvehanesi dışında diğerlerinin yerleri bilinmemektedir. 1850-1900 yılları döneminde şehrin merkezindeki önemli odak noktalarından biri olmuştur. Sadece kahvehane değil etrafındaki yapılar ve bu yapıların çevrelediği alanın ortasında bulunan çeşme ile kent için önemi kamusal alan olmuştur. Bu alanda bulunan yapılar günümüze ulaşmasa da mekân ve mekânın kurgusu günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde merkezinde çeşme bulunan bu alanda 5 adet kahvehane eski kullanımına benzer işlevde halkın yoğun olarak kullandığı alanların başında gelmektedir (Görsel 6.3).

Görsel 6. 3. Çarşının kalbi niteliğinde olan meydan, çeşme ve Meydan Kahvehanesi (solda), Mekânsal olarak varlığını günümüze kadar sürdüren çeşme ve açık alan (sağda)

Kentte kahvehaneler dışında gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerde eğlence amaçlı kullanılan içkili mekânlar olarak bilinen meyhanelerin olduğu bilinmektedir. Akyazıcı, (2009) gündelik yaşamın içinde saymazsak kahvehanelerden önce önemli sosyalleşme mekânlarını bozahaneler ve meyhaneler olduğunu belirtmektedir. Kahvehaneler ve meyhanelerin kamusal alanın sekülerleşmesinde önemli araçlar olduğunu savunmaktadır (Akyazıcı, 2009, s. 19,20). Osmanlı kentlerinde bu mekânlar gayrimüslimlerin yaşadığı alanlarda veya kentin dışındaki alanlarda yer almıştır. Akman, (2017) kentte Kilise Mahallesi evlerin içinden geçen ve çoğunlukla Ermeni evlerinin bulunduğu Meyhaneci Sokağı olduğunu söylemektedir. Günümüzde mevcut olmasa da Meyhane sokağının varlığı ve bu sokakta yaşayanların tamamının gayrimüslim olması

kentte meyhanelerin olma ihtimalinin kuvvetle olduğunu ifade etmektedir (Akman, 2017, s. 151,152).

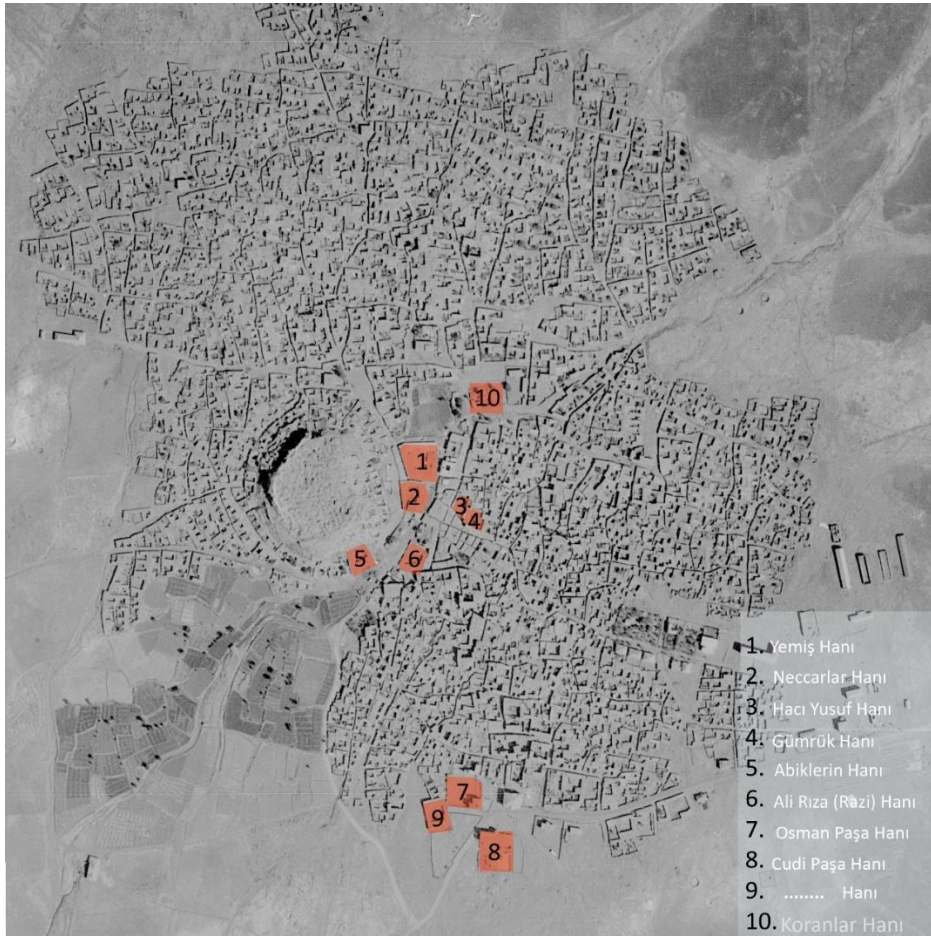
Kentin kamusal yapılar arasına alabileceğimiz bir diğer yapı türü de hanlardır. Hanlar, Osmanlıda kent merkezinin bedesten, arasta, çarşı gibi ticari hayatın önemli yapıları arasındadır. Han yapıları depolama, mal alım satımı, yolcu ve hayvanların barınması ve büro olarak çeşitli işlevlerde kullanılmaktadır. Osmanlı hanları genellikle iki katlı olup zemin kat ahır, depo, onarım atölyeleri olarak kullanılırken 1. Katlar ise barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmıştır (Karaca, 2014, s. 68).

Siverek ticari olarak önemi bir merkez olmasa da Erzurum-Halep yol güzergâhın da bulunan önem bir istasyon konumundadır. Bu özelliği ile kentte çok sayıda han yapısı inşa edilmiştir. Şer'îye sicillerinde 19, salnamelerde de 7 adet han olduğundan bahsedilmektedir. Kentte bulunan hanların büyük bir kısmı kent merkezinde bulunan çarşı içerisinde ve etrafında yapılmıştır. Hanların bir kısmı iş hanı olarak kullanılırken bazıları da sadece hayvanların bir süreliğine bırakılan mekânlar olarak kullanılmıştır. Bu amaçla kullanılan hanlara ahır olarak da bilinmektedir.

Siverek'te bulunan hanlardan bazıları Akman(2017)'nin incelediği Şer'îye sicillerinden ve toplumda hanlar hakkında bilgi sahibi olan kişilerin sözlü destekleri ile 10 adet hanın yerleri tahminler doğrultusunda 1953 yılına ait hava fotoğrafları üzerine işaretlenmiştir (Şekil 6.11).

Kentin önemli ticari yapıları arasında olan bu hanlardan 3, 4 ve 8 numaralı Hacı Yusuf Hanı, Gümrük Hanı, Cudi Paşa Hanı günümüze ulaşmıştır. Hanların çoğunun kitabeleri bulunmadığı için yapım yılları bilinmemektedir. Siverek'te bulunan diğer yapılara benzer olarak hanlar volkanik bazalt taşından yapılmıştır. Kentin merkezi konumundaki Gümrük hanı 2012 yılında restore edilmiştir. İki katlı olan han ticari faaliyetler ve barınma amaçlı kullanılmıştır. Çok sayıda revak bulunması, kesme taştan yapılması ve çapraz tonozla örtülü olması hanın dönemin prestijli yapılarından olduğunu göstermektedir. Hacı Yusuf Hanı, Gümrük Hanının hemen batısında yer almaktadır. Kent merkezinde bulunan han dikdörtgen plana sahip olup tek katlıdır. Tek katlı olması hanın sadece ticari faaliyetlerde kullanıldığını göstermektedir. Cudi Paşa Hanı iki katlı, kare plana sahip olup kentin güney ucuna yapılmıştır. Kentin dışına yapılmış olması ticari faaliyetlerden ziyade konaklama amaçlı kullanılmış bir han olduğu anlaşılmaktadır. Cudi paşa hanına benzer olarak hava fotoğrafından konumları itibariyle anlaşıldığı üzere kentin dış kısmında kalan 7, 8 numaralı hanlar ticari amaçtan farklı olarak kervanların geçiş

güzergâhında konaklama amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Ticari amaçlı faaliyetler ise kent merkezinde, çarşı içerisinde bulunan hanlarda yürütülmüştür. Diğer hanlardan farklı olarak Cudi Paşa Hanının üst katı beyaz kalker taşından alt katı ise volkanik bazalt taşından yapılmış olmasıdır. Genellikle Şanlıurfa Merkez ve Mardin de görülen beyaz taşın kullanıldığı nadir örneklerdendir. Günümüzde restore edilmiş olup restoran olarak kullanılmaktadır.

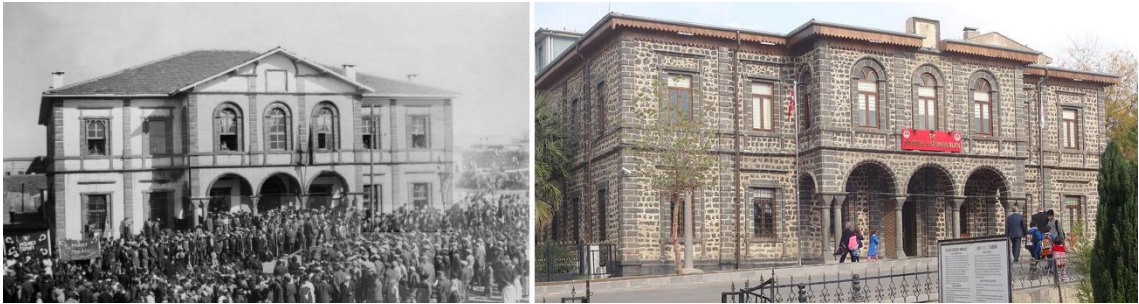
Şekil 6. 11. 1953 yılına ait hava fotoğrafına işlenmiş han yapıları (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Günümüze ulaşmayan hanlardan halk dilinde Koranlar Hanı olarak bilinen Kanlı Kuyu meydanında bulunan hanın, ücret karşılığı hayvanların bırakıldığı ahır niteliğinde bir han olduğu bilinmektedir. Yemiş Hanı günümüze ulaşmasa da bugün aynı yerde ve aynı işlevde yeni bir han inşa edildiği bilinmektedir. Yemiş Hanı geniş bir açık alana sahiptir, kentin gıda ihtiyacının büyük bir bölümü bu handan sağlanmıştır. Günümüzde bu han kurutulmuş ürünlerin satıldığı dükkânları barındırmaktadır. Abikler Hanı ve

Osman Paşa Hanı kalıntıları yakın zamana kadar gelmiştir. İki katlı ve revaklı olan Abikler Hanı Kalenin eteğine kotlara uyumlu bir şekilde inşa edilmiştir. Bu hanlar kentleşmenin etkisiyle değer kazanan alanların değerlendirilmesi amaçlı mülk sahipleri tarafından yıkılmıştır. Kentin diğer hanları hakkında yereli bilgiye ulaşılamamıştır.

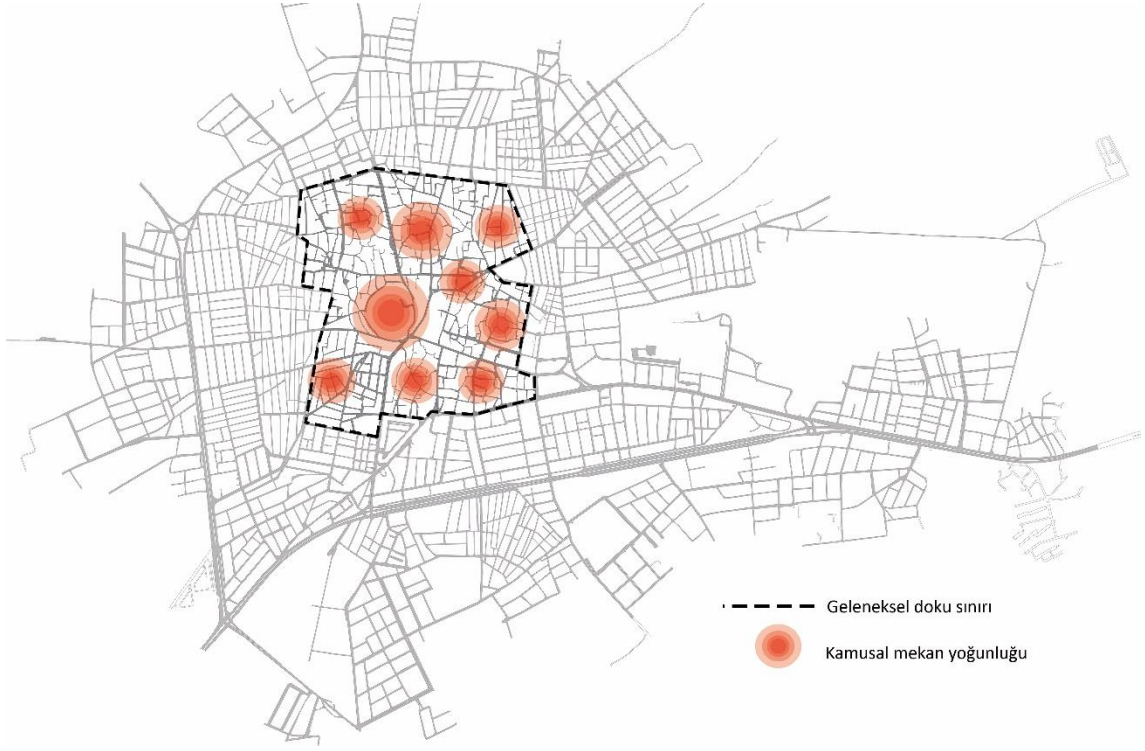
Bir dönem ticari hayata önemli ölçüde yön veren ve farklı insanları bir araya getirip iletişim kurma olanağı sağlayan kamusal alanlarından sayılan hanlar günümüzde büyük bir kısmı yok olmuş kalanlar ise sadece yapısal olarak korunmaktadır.

Kentin gelişimine etkide bulunan bir diğer yapı türü de kamu yapıları olmuştur. Tanzimat Reformlarından önce kamu işlerini evlerinde yürüten yetkililer reformlar ile yeni kamu ve yönetici yapılarına sahip oldular (Akman, 2017, s. 178). Kamu binalarının ve benzer işlevdeki yapıların belirli bir alanda inşa edilmesiyle kentin yönü değişmiştir. Gelişimin yönü değişse de kentin merkez konumundaki çarşı, konumunu ve işlevini korumuştur. İnşa edilen kamu yapılarından en önemlisi ise 1907 yılında yapılan Siverek Hükümet Konağıdır. Bu yapı günümüzde kaymakamlık olarak kullanılmaktadır (Görsel 6.4).

Görsel 6. 4. *Günümüzde kaymakamlık olarak kullanılan tarihi Siverek Hükümet Konağı*

Kent yapısını önemli ölçüde oluşturan kamusal yapılar ve mekânlar kent merkezinde yoğunluk göstermiştir. Kent ölçeğinde düşünüldüğü zaman kentin ticaretinin kalbi olan çarşı ve bileşenlerinin merkezde yer alması kent merkezinde yoğun kamusal yapı oluşturmıştır. Merkezden uzaklaştıkça konutların yoğunluk göstermesiyle kamusal mekân ve yapı oranlarında azalma yaşanmıştır. Merkezde kamusal yapılar yoğun bulunsa da kamusal yapılar belirli bir yerde toplanmamış ve kentin her bölgesine dağılmıştır. Yani merkez, tek bir yerde odaklanmamıştır (Şekil 6.12).

Şekil 6. 12. Kamusal yapı ve mekânların kentteki yoğunlukların gösteren şematik çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

6.3. Sokak- Konut İlişkisi ve Eşikler

Geleneksel konutlarda sokakları konutlar veya konut avlu duvarlarının belirlediği sınırlar oluşturur. Bu durum konutlar ve sokak arasında etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır. Sokak ve konut farklı noktalarda farklı etkileşimler içeresine girmiştir. Çünkü kamusal alandan özel alana geçişin sağlandığı noktaları içermesi bu durumu oluşturmuştur. Kamusal öze bağlayan noktaların farklı hiyerarşilere sahip olması farklı ilişkileri doğurmuştur. Kabaltılar, çıkmaz sokaklar, cumbalar, kapılar, damlar ve pencereler sokak ile konut arasında iletişimi sağlayan önemli noktalardır. Konut cepheleri kamusal alan etkileşimin kurulduğu alanlar olduğundan, bu cepheler aynı zamanda halkın yüzünü yansıtan öğeler olarak tanımlanabilir.

İslam kentlerinde tasarımın önemli kriterlerinden biri mahremiyetin sağlanmasıdır. Özel hayat ile toplumsal hayat arasında, özellikle kadınlar için görsel korumanın sağlanmasıdır. Bu durum konut tasarımında dış yaşam ile iletişimi kurarken kadının mahremiyetini dikkate almayı zorunlu kılmıştır. Böylece kamusal mekân olan sokak ve

özel mekân olan konut arasındaki ilişki sağlanırken iletişimin hangi noktalarda ve nasıl sağlanacağı önemli bir durum olmuştur. Bu durum kentin şekillenmesinde etkili olan mekânsal öğelerin biçimlenmesine yansımıştır.

Geleneksel konut dokularında mahremiyet olgusu ve düzensiz parselasyon ile meydana gelen çıkmaz sokaklar hem özel mekân olan konuta geçişte bir eşik hem de çıkmaz sokakta bulunan konutlar arası iletişimin kurulmasını sağlayan geçiş ve sosyalleşme mekânları olmuştur. Konutlar birbirleriyle ortak yapı ve avlu duvarı kullanarak bağlanırken, kişiler birbirlerine sokak ve çıkmaz sokaklarda kurulan ilişkiler ile bağlanmaktadır. Sokaklar, ara sokaklara ara sokaklara, ara sokaklarda çıkmaz sokaklara hiyerarşi içinde bağlanmaktadır. Nigar Düzü alanında yapılan çalışmalarda sokak-sokak, sokak-çıkma sokak, çıkmaz sokak- konut, sokak-konut ilişkileri ve konut planları ile eşikler gösterilmeye çalışılmıştır (Şekil 6.13).

Şekil 6.13'te görüldüğü gibi kapı önleri ve çıkmaz sokak girişleri önemli eşik noktalarını oluşturmaktadır. Çıkmaz sokak girişlerinde her ne kadar gözle görülür bir engel olmasa da kullanımı itibarıyla kamusal olan sokaktan ara kadame olan çıkmaz sokağı birbirine bağlayan eşik noktası görevini üstlenmiştir. Benzer olarak kapı önleri her ne kadar kamusal olan sokakta ve ya kamusal derecesi farklı olan çıkmaz sokakta bulunsun da hem bir basamak yükseltilerek hem de mülk sahibinin görsel kontrolü ile kamusal mekândan farklılaşan bir mekân haline almıştır. Bu durum kapı önüne kamusal mekândan öze geçiş sırasında bir eşik olma özelliği katmıştır. Rapoport (1969) konut ile sokağı bağlayan, aynı zamanda konutu sokaktan ayıran bir ara mekân olarak tanımlar. Bu mekân kültürüne göre farklılık gösterebilmektedir. Müslüman kentlerinde eşik²⁴ kapı önüyken batı kentlerin konut bahçesi olabilmektedir (Rapoport, 1969, s. 80).

²⁴ Eşik kavramı "3.4. Mekânlar arası geçişi tanımlayan 'eşik' kavramı" başlığında daha detaylı inceleyebilirsiniz.

Şekil 6. 13. Sokak konut ilişkileri (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

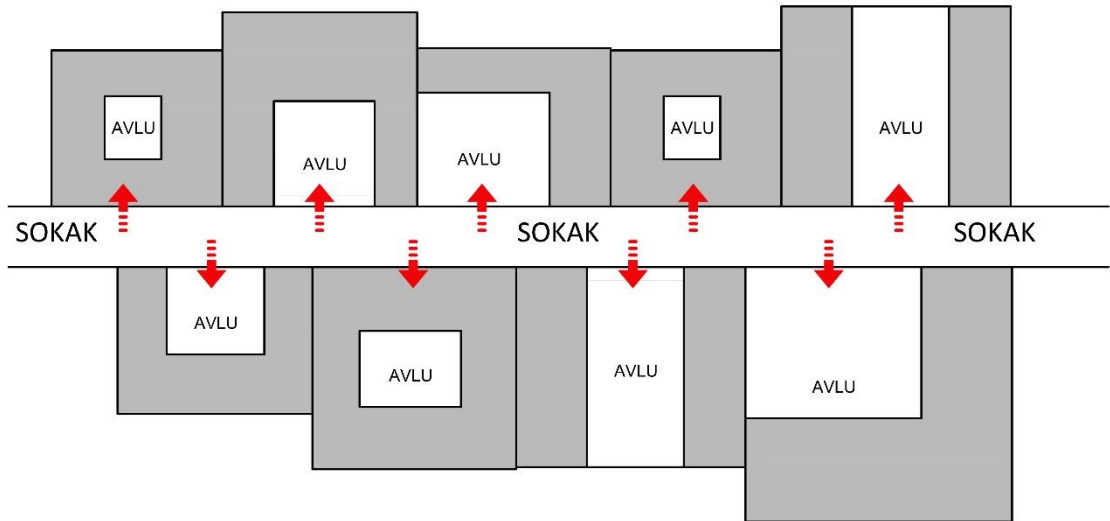
6.3.1. Kapılar

Siverek geleneksel konutlarında sokak ile kurulacak ilişki tasarımı büyük ölçüde etkili olmuştur. Sokak ile konut ilişkisinde kapılar, kamusal mekândan özele mekâna fiziksel olarak geçişi sağlayan elemanlardır. Pencerele sokak cephesine açılmadığı için kapılar sokak cephelerini süsleyen neredeyse tek mimari öğedir. Ahşap veya demir malzemenin kullanıldığı kapılar genellikle 170-200 cm yüksekliğinde olmaktadır. Kapıların büyük çoğunluğu iki kademededen oluşmaktadır. İnsanın geçebileceği ve daha büyük hayvan veya eşyaların geçmesini sağlayan açıklıklardır (Görsel 6.5).

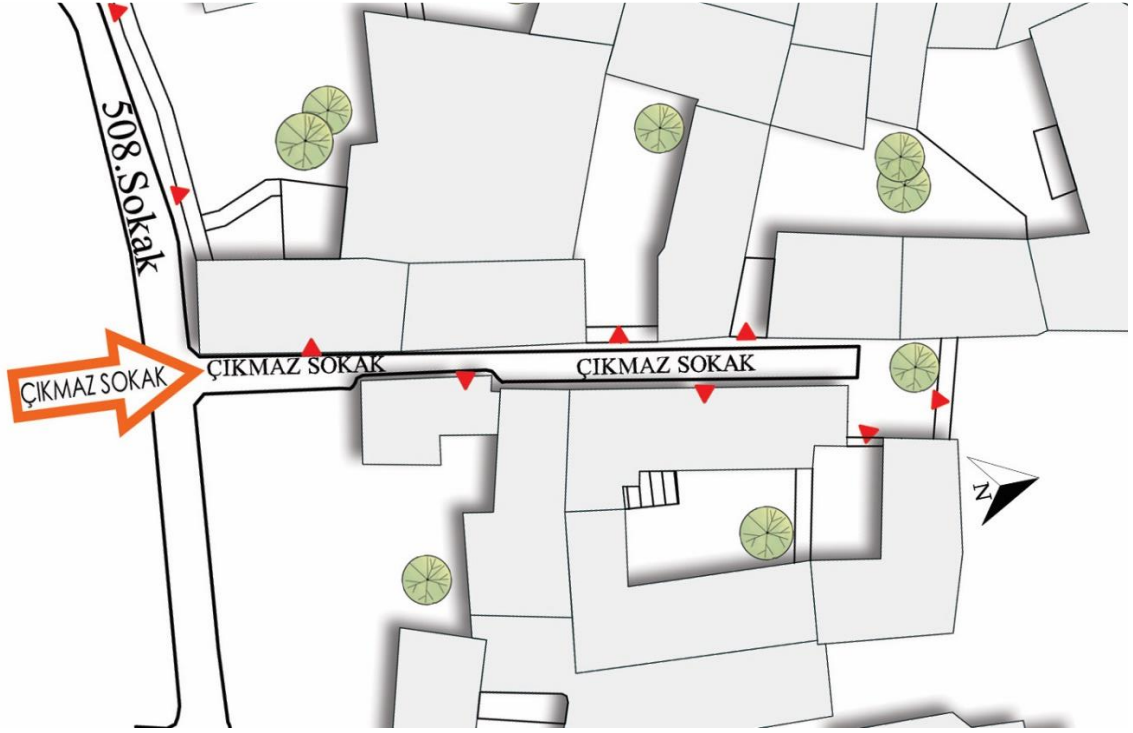
Geleneksel Siverek evlerinde sokağa açılan kapılar komşu konutlarının kapılarını görmeyecek şekilde şaşırtmalı olarak açılmıştır. Bu durum kapının açık bırakılması gerektiği durumlarda görsel ilişkinin kesilmesi amaçlanmıştır (Şekil 6.14), (Şekil 6.15).

Görsel 6. 5. Siverek geleneksel konutlarında sokak konut ilişkisini gösteren görseller

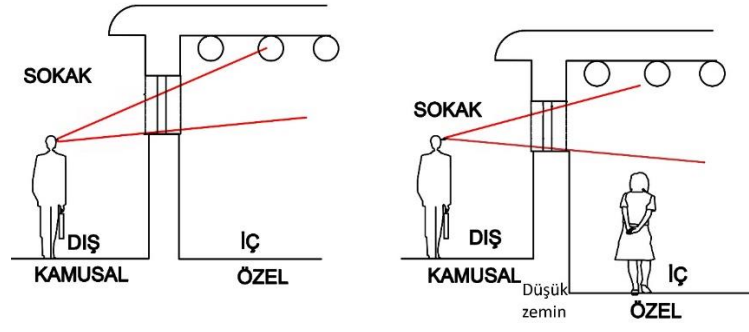

Şekil 6. 14. Siverek geleneksel konutlarında sokak kapı ilişkisini gösteren şematik çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

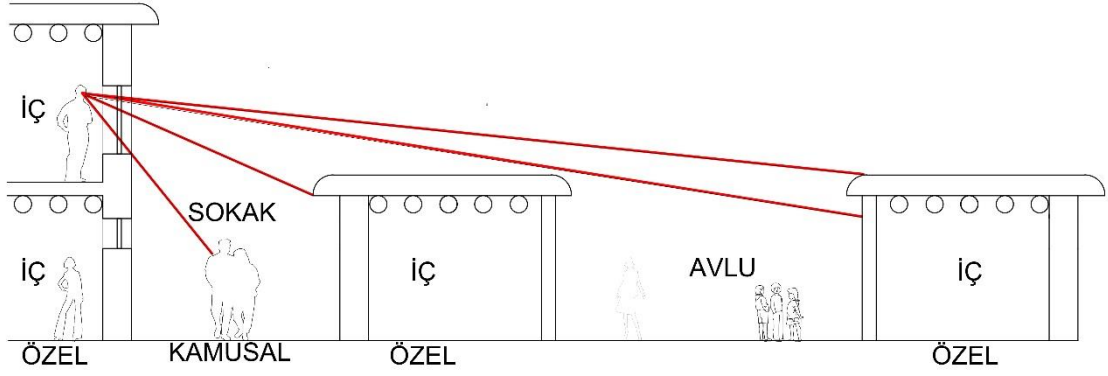

Şekil 6. 15. Siverek geleneksel konutlarında sokak giriş ilişkisini gösteren plan çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Siverek geleneksel konutlarında sokak ile konutun arasındaki mahremiyeti sağlamak için alınan bir başka önlemden sokak ile avlu arasında görsel bağı zayıflatmak için taşlık denilen giriş bölümünün 'L' şeklinde tasarlanmasıdır. Bu durumda kapı açıldığında avlu ile görsel bağlantı kesilmiş olmaktadır, kapı açık bırakıldığında dahi avlu için yeterli mahremiyet sağlanmaktadır (Şekil 6.16).

Şekil 6. 17. Siverek geleneksel konutlarında mahremiyeti korumak amaçlı açılan pencerelerin çalışma prensibi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

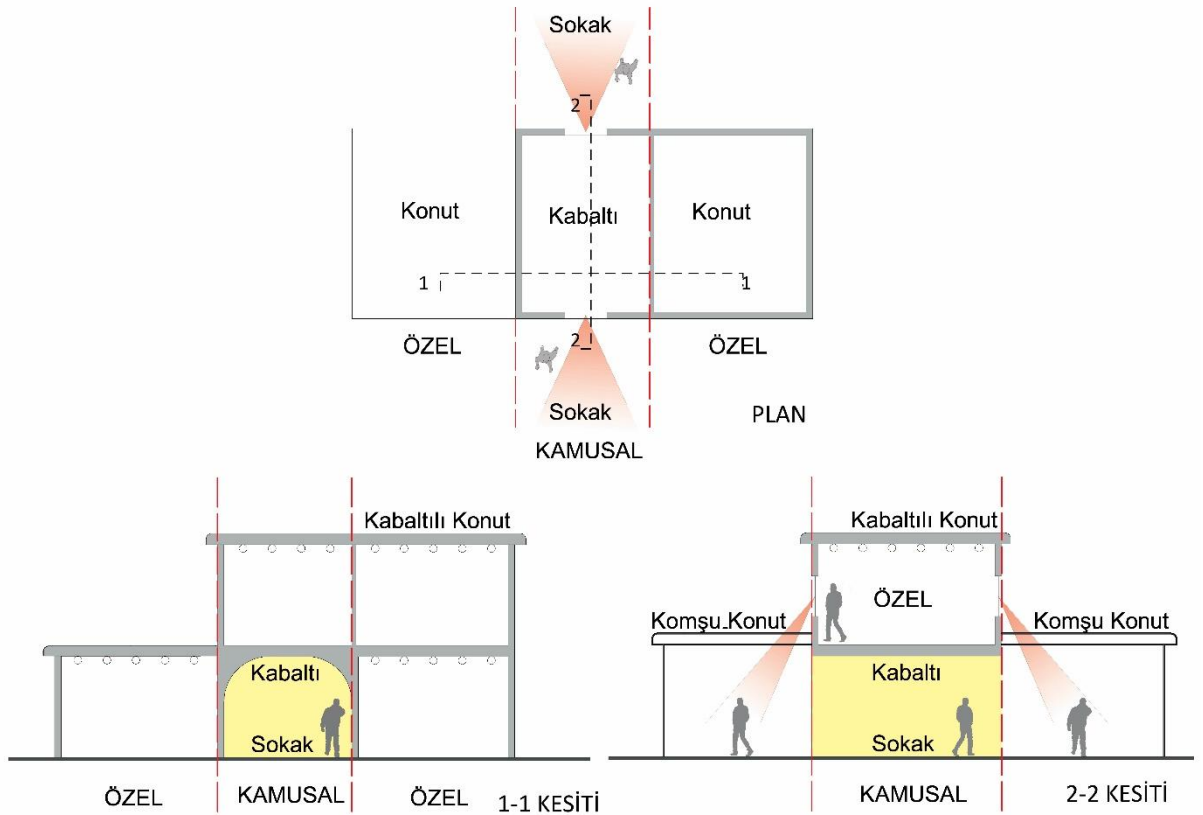
Şekil 6. 18. İki katlı geleneksel konutlarda pencere açma prensibi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Görsel 6. 6. İki katlı geleneksel konutlarda görsel ilişki (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

6.3.3.Kabaltılar (Kantarma)

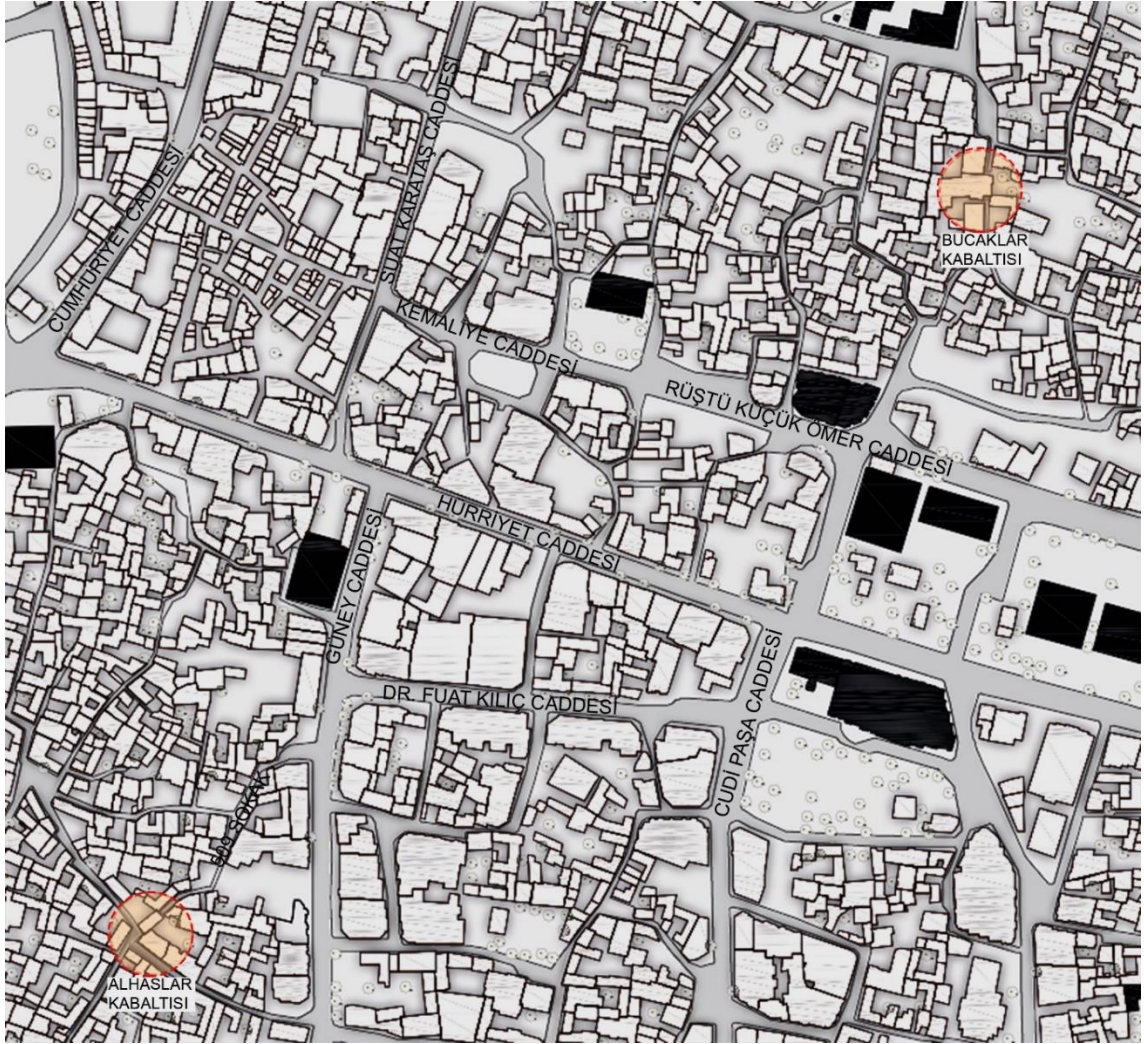
Kabaltı, alt kısmında sokağın devam ettiği üst kısmının konut olarak kullanıldığı geçiş alanına denmektedir. Kabaltı açıklığı genellikle düz veya çapraz tonozlarla sağlanır. Bazen ahşap dikmeler bazen de lento taşları ile sağlanmıştır (Közcü , 2016, s. 8). Geleneksel yerleşimlerde özel yaşam ve kamusal mekânlar arasında sürekli tampon bölgeler veya eşikler bulunmaktadır. Mahremiyet olgusunun getirdiği gizli olma anlayışı ile kamusal mekânlardan soyutlanılmış, doğrudan ilişki kurmaktan kaçınılmıştır. Bu bağlamda kabaltılar kamusal mekânlarla görsel ve işitsel ilişkinin kurulduğu farklı bir yapılaşma türüdür. Kabaltılar ile üst kısımda kişisel mahremiyeti sağlarken alt kısmı kamu kullanımına açık olan sokağın devamlılığı sağlanmıştır. Aynı zamanda sokak ile konut arasında karşılıklı fayda sağlayan bir ilişki kurulmasını sağlamıştır. Sokak üzerine yapılaşarak ek yapı elde edilirken, sokaktan geçenler için gölgelik alan sağlanmış olmaktadır. Siverek'in geleneksel konutlarında iç-dış ilişkisi genellikle avludan sağlanmıştır. Kabaltılar ise konutu sokağa bağlayan, sokak ile etkileşim kurmasını sağlayan önemli bir mimari öge olmuştur (Şekil 6.19).

Şekil 6. 19. Özel ve kamusal mekânların kesişim noktası olan kabaltıların çalışma prensibi (Düzenleyen Mazlum Kalak)

Çalışma alanımız olan Siverek ilçesinin bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Kilis, Adıyaman, Gaziantep ve Siirt'te çok sayıda kabaltı bulunmaktadır. Bu bölgede kabaltıların yoğun bir şekilde yapılmasında iklim önemli faktör olmuştur. İklimin sıcak olması gölgelik alanın ihtiyacını artırmaktadır buna çözüm olarak yöresel çözümler sonucu kabaltılar geliştirilmiştir. Kabaltılar genellikle hâkim rüzgâr yönüne tasarlanarak rüzgâr koridorları oluşturulmuştur. Sokak cephelerinde önemli hareket öğelerinden olan cumba²⁶ ve kabaltılar konut cephesine de hareket ve cephe zenginliği kazandırmıştır. Sokakla kurduğu ilişki açısından cumbalarla benzer özellik taşıyan kabaltılardan günümüzde, Alhaslar ve Bucaklar kabaltıları olmak üzere, iki tane bulunmaktadır. Günümüze ulaşılan kabaltılar dışında başka kabaltıların olup olmadığına dair yeterli bilgi bulunamamaktadır. Siverek yöresel mimarisinde kabaltılar 'kantarma' olarak bilinmektedir. Kabaltılar, farklı kültürlerde farklı adlandırılabilir. Mardin ve çevresinde 'abbara' olarak isimlendirilirken 'sabat' olarak da adlandırıldığı bilinmektedir. Alhaslar ve Bucaklar Kantarması günümüzde varlığını sürdüren kantarmalardır. Alhaslar Kantarması Cami-i Kebir Mahallesi, 9. Sokakta yer almaktadır. Kuzeydoğu güneybatı aksında yer alan Alhaslar kabaltısı yaklaşık olarak 10 m uzunluğunda olup 3 m genişliğindedir. Kabaltı konutlarında pencereler sokağı görececek şekilde açılmıştır. Bucaklar Kantarması ise Hasan Çelebi Mahallesi, 20. Sokakta yer almaktadır. Bu kabaltı kuzey-güney aksında olup yaklaşık olarak 11 m uzunluğunda 2.5 m genişliğindedir. Yola görsel iletişimi sağlayacak cephelerde birer pencere bulunmaktadır (Şekil 6.20). Kabaltılar geçiş alanı olmasının yanı sıra kabaltı evinin sahibi veya yakın komşularının taziye, düğün veya önemli toplantılarının konut dışına taşıdığı durumlarda kullanılan alanlar olmuştur. Bu durumlarda üstü kapalı mekân olan kabaltılarda kamusal ve özel kullanım çakışması yaşanmaktadır.

²⁶Cumba, zemin kat üzerindeki katlardan sofa veya odanın bina bedeninden sokağa doğru taşmış etrafı ve üstü örtülü üç tarafı pencere açıklığına sahip çıkıntı anlamına gelmektedir (Sözen & Tanyeli , 1986).

Şekil 6. 20. Bucaklar ve Alhaslar kantarmalarının kent içerisindeki konumları (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Kentte bulunan kabaltı evlerinin kentin ileri gelen ailelerinden olması kabaltılı evlerinin önemini göstermektedir. Çünkü içe dönük geleneksel Siverek konutlarında sokakla ilişki kurmak konuta ve konut sahiplerine ayrıcalık kazandırmıştır.

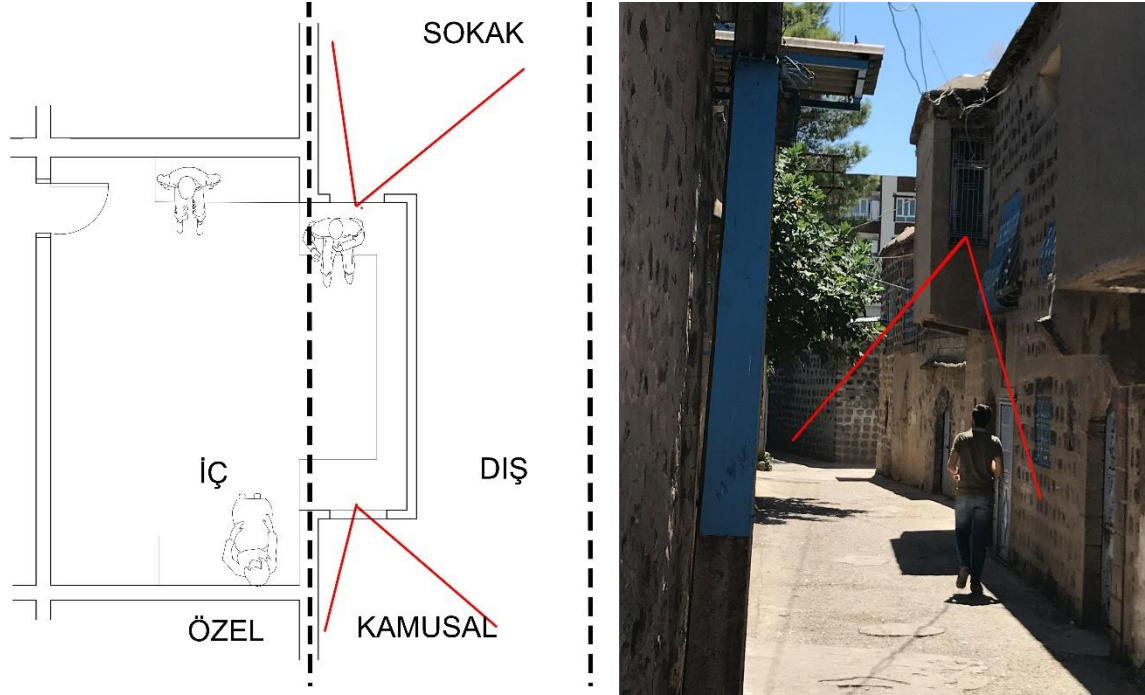
Görsel 6. 7. *Bucaklar Kantarması (solda), Alhaslar Kantarması (sağda)*

Sokağa farklı bir perspektif katan kabaltılar, Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından 2009 yılında koruma altına alınmıştır. Günümüzde bu kabaltılar aktif şekilde konut olarak kullanılmaktadır. Alhaslar kabaltısı özgün niteliğini korurken, Bucaklar kabaltısı üzerine kırmızı tuğla ile yapılan ekten dolayı görsel anlamda nitelik kaybı yaşamıştır (Görsel 6.7).

6.3.4. Cumbalar

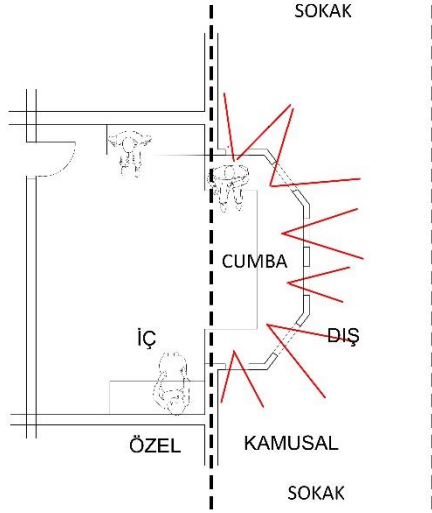
Üst başlıkta geniş şekilde incelediğimiz kabaltılara benzer şekilde komşu ve sokak ile önemli etkileşim elemanlarından biride cumbalardır. Kabaltı sokak üzerini örterek yarı açık gölgeli bir geçiş oluşturarak cumbadan farklılaşmaktadır. Zemin üstü katlardan sokağa çıkma yapan cumbalar özelin kamusal taşması veya kamusal uzaması şeklinde düşünülebilir. Hamam ve çeşme başları dışında kamusal alandan soyut olan kadınlar için cumbalar kamusal mekânlar ile görsel iletişimi sağlayan önemli mimari elemanlardır. Kabaltılara benzer olarak cumbalar hem odaya fazla ışık alımını hem sokak ile iletişimi sağladığı için evin en değerli odası konumundadır. Cumbalar konumlandırılırken başka konutların özel alanları dikkate alınır ve görsel ilişkinin sokakla kurulması hedeflenir. Cumba uzandığı sokağın karşısındaki evin mahremiyetine zarar vereceği durumlarda cumbanın sadece sokağa bakan yüzlerinde pencere açılır, karşı konuta bakan yüzünde

pencere açılmaz (Şekil 6.21). Mahremiyet sorunu oluşmayan sokaklarda cumbanın üç cephesinde de pencere açılarak daha ışıklı ve konforlu mekânlar sağlanır (Şekil 6.22).

Şekil 6. 21. Sokak, cumba, karşı komşu ilişkisini anlatan şematik çizim (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Siverek geleneksel konutları genellikle tek katlı olduğu için cumba kullanımı çok fazla olmamıştır. Eski fotoğraflar üzerinde yapılan incelemelerde Siverek'te çok az sayıda cumbalı konut varlığı tespit edilmiş bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan cumbalı evlerinin tamamına yakını Hasan çelebi mahallesinde yer almaktadır. Bunlardan Humanlar Evi ve Teziler Evi cumbalı evler kentte bulunan ve restore edilerek kullanılan önemli yapılarıdır. Bu yapılar dışında kalan cumbalı konutların çoğu kötü durumdadır.

Şekil 6. 22. Cumba sokak arasındaki ilişkiyi anlatan şematik çizim(solda), Siverek'te bulunan Humanlar ve Terziler Evi (sağda) (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Sokak-konut ilişkisi kamusal-özel ilişkisini ve toplumsal hayat ve özel hayat arasındaki ilişkiyi içermektedir. Siverek geleneksel yaşamında sokak, sosyal ilişkinin yaşandığı önemli bir konuma sahip olan mekandır. Kabaltılar, çıkmaz sokaklar, cumbalar, kapılar, damlar ve pencereler sokak ile konut arasında iletişimi sağlayan önemli noktalardır. Maalesef günümüzde geleneksel doku ve konutlar hızla yok olduğu için konut sokak ilişkisini sağlayan mimari elemanların çoğu yok olmuş veya işlevsel özelliklerini kaybetmişlerdir.

6.4. Özel Mekânların İncelenmesi

Bu bölümde özel mekânların temel elemanı olan konutlar ele alınacaktır. Geleneksel Siverek konutu hakkında veri toplamak için 55 konut incelenmiş, bunlardan çalışma alanı içerisinde bulunan 14 konutun çizim ve analizleri yapılmıştır (EK-2,3).

Herkesin kullanıma açık olan alanlardan kişinin kendine ait ve kendi mahremiyetini yeterince sağladığı özel alandır konut. Konutlar toplumların ve kişilerin kendilerini, kültürlerini, yaşam tarzlarını yansıtan ve ait olduğu grubun karakteri hakkında bilgi içeren mekânlardır. Rapoport farklı yayınlarında sıkça ele aldığı konutu, biçim ve organizasyonu ait olduğu kültürel çevreden büyük ölçüde etkilenen ve kişilerin yaşam şekillerine göre oluşturdukları mekânlar olarak tanımlar. Bu bakımdan Siverek geleneksel dokusu ve konutu Siverek'in yaşam tarzı, kültürü, iklimi, coğrafyası vb. ile şekillenen ve bunlar hakkında bilgi içeren mekânlardır.

Siverek yerleşiminde genelden özele giden bir hiyerarşi bulunmaktadır. Bu hiyerarşik düzen meydan, meydancık, sokak-çıkma sokak, avlu ve konut akışından oluşmaktadır. Bu hiyerarşik düzen konut içerisinde de devam etmektedir. Konutu oluşturan birimler arasında kullanıma ve mahremiyete bağlı belli bir hiyerarşik düzen oluşmuştur. Bu bağlamda Siverek geleneksel konutunu oluşturan birimler incelenirken bu birimler arasındaki ilişkiler de ele alınmıştır.

6.4.1. Geleneksel Siverek konutu ve bileşenleri (Avlu, eyvan, ahır, oda ,dam, hela)

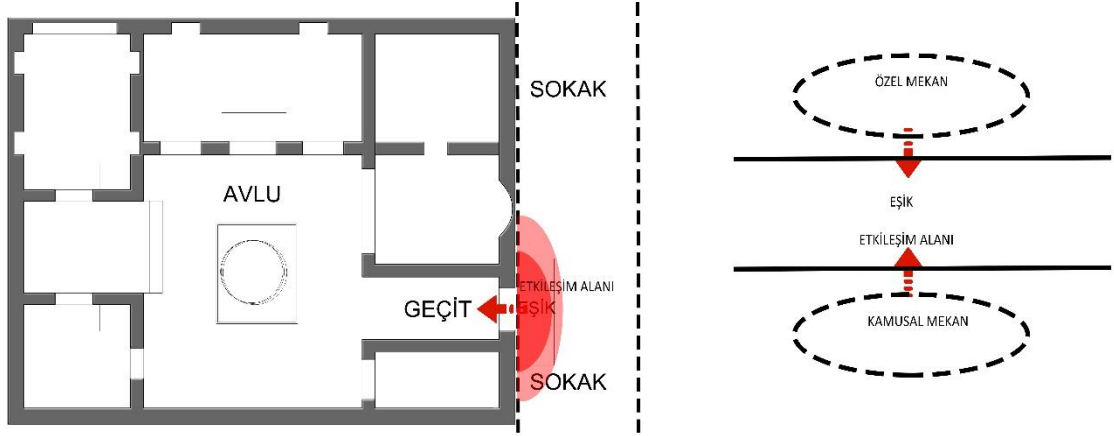
Siverek geleneksel konutu onu oluşturan birimlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu birimler avlu, eyvan, ahır, oda, dam, hela, ocak, mutfak mekânlarıdır. Bu birimlerin oluşumunda yaşamsal ihtiyaçlar dışında yaşam tarzı, kültür, iklim, coğrafya, aile yapısı, aile büyüklüğü, ekonomi, geçim kaynağı, statü vb. birçok birleşenin etkileşimiyle meydana gelmiştir. Ayrıca geleneksel Siverek mimarisine özgü kullanılan mimar terimler bulunmaktadır. Bu terimlerin anlaşılması amacıyla tanımlar tablosu oluşturulmuştur (EK-4).

6.4.1.1. Geçit-Aralık

Görsel 6. 8. Geleneksel Siverek konutlarında eşik örnekleri

Kapı eşiği ise dış ile iç ilişkinin yaşandığı alandır. Bu alanı Hillier (1984) ev sakinleri ile ortak yolu kullananlar arasında iletişim kurmaya potansiyel bir ara yüz olarak tanımlamaktadır. Girişi bir yabancıyı ziyaretçiye dönüştürmenin aracı olarak görmektedir (Hillier & Hanson, 1984). Bu alan iç-dış, kadın-erkek, kamusal-özel arasında geçiş yapmayı ve bu geçişi yumuşatan alan olarak düşünülebilir. Rapoport (1969) bu konuda her kültürde eşik kavramı ve eşiği oluşturan mesafelerin değiştiğine dikkat çekmektedir (Rapoport, 1969, s. 80).

Şekil 6. 23. Geleneksel Siverek konutlarında konut eşik ilişkisi şematik çizimi(Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Siverek geleneksel konutlarda kapı girişi kamusal olan sokak ile ilişkili olsa da bu alan yarı kamusal mekân oluşturur. Bir basamak kot ile genellikle yoldan farklılaştırılan bu alan görsel ilişkin sağlandığı ama kullanımı görsel kontrol altında olan mekânlardır (Şekil 6.23).

6.4.1.2. Avlu

Siverek geleneksel konutlarında geçitten giriş sağlandıktan sonra diğer birimlere geçmeden önce avlu karşılar. Avlu halk dilinde ‘havş’ olarak adlandırılmaktadır. Kentin inanışları ve gelenekleri konutun içe dönük gelişmesini sağlamıştır. Aile yaşantısının yansıması olan yapının dış görünüşü gösteriştan uzak sade şekilde tasarlanmıştır. Scully bu durumu batının gösterişli dış cephesini mülk sahibinin topluma mesaj verme amacına bağlarken, Doğu kültürünün gösteriştan uzak tavrını mahremiyet olgusuna bağlamaktadır (Scully, 1991). İçe dönük gelişim gösteren konutta avlu birçok faaliyetin gerçekleştiği yaşamın büyük ölçüde geçirildiği merkez olmuştur. Havuz, kuyu, bahçe öğelerinin yer aldığı avluda yıkama, dinlenme, pişirme vb. işlemler yapılmıştır. Sosyal faaliyetlerinde yer aldığı avlu bir bakıma konutun kamusal alanı olarak değerlendirilebilir. Bu alan çocuklara oyun alanı, evin tüm bireylerinin iletişim kurma alanı ve özellikle zamanını kapalı alanlarda geçiren kadınlar için açık bir dış mekân sağlamaktadır.

Görsel 6.9’ da görüldüğü gibi geleneksel Siverek konutlarında kültür ve iklimsel faktörün etkileriyle içe dönük gelişen avluda kişilerin yeşil ihtiyacını avluda bulunan küçük bahçeler ile karşılanmaktadır. Bu ağaçlar yaz mevsiminde avluda gölgelik alan sağlamaktadır. Avluda bulunan bir diğer eleman ise kuyulardır. Genellikle varlıklı kişilerin evlerinde bulunan kuyular konutun su ihtiyacını karşılamak amaçlı kullanılır.

Siverek konutlarının ayırt edici özelliklerinden olan curnlar bağcılığın yoğun olduğu yıllarda üzümün suyunu sıkamak için kullanılmıştır. Kurak geçen yaz aylarında avluyu serinletmek amacıyla süs havuzları ve zemin döşemesinde gözenekli bazalt taşları kullanılmıştır (Görsel 6.9).

Görsel 6. 9. Geleneksel Siverek konutlarında avlu örnekleri, avlunun şematik çizimi ve avlu elemanlarından 'curn' örnekleri (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

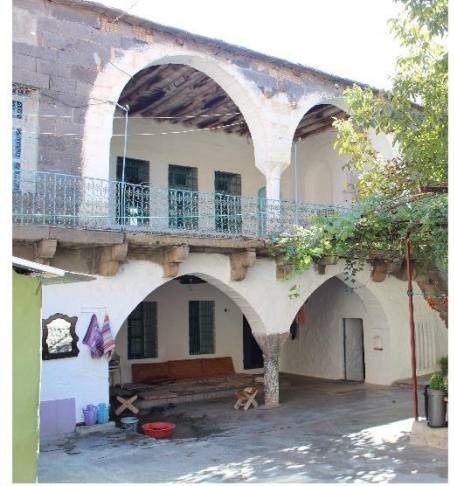
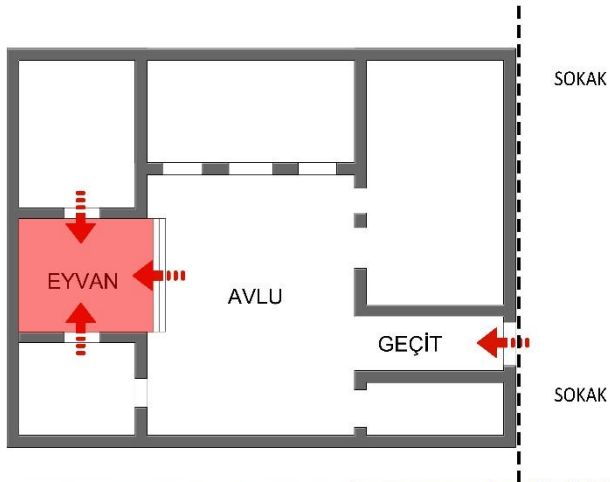
Günümüzde kentleşmenin etkisiyle tek katlı geleneksel konutların çevresinde inşa edilen yüksek katlı yapılardan dolayı kentin karakteristik özelliği olan avlu işlevini yitirmiş yeterli mahremiyeti sağlayamaz hale gelmiştir. Avluda bulunan curnlar bağcılığın bitmesiyle beraber yok olmaya başlamıştır. Her evin su ihtiyacı karşılanmasıyla kuyu bulunan evlerin çoğunda kuyular kapatılmıştır.

6.4.1.3. Eyvan

Köklü geçmişe sahip olan eyvan çözümlemesi geleneksel Siverek konut mimarisinde avlu gibi önemli bir yere sahiptir. Genellikle odalar arasında kalan üstü ve üç tarafı kapalı olan eyvan yaz aylarında yoğun olarak kullanılan, açık yüzeyinin avluya baktığı mekânlardır. Bu mekân kot olarak avludan yüksek ve kemerli olarak tasarlanmıştır. Eyvan, odalar arası geçişi sağlayan yarı açık alan olduğu gibi bazı konutlarda geçiş alanı olmaktan ziyade ortasında havuzun bulunduğu yaz aylarında oturulan zaman geçirilen mekânlar olmuştur. Eyvanların geneli zemin katta bulunsa da birinci katta bulunan eyvanlarda mevcuttur. Bu eyvanlara genellikle avludan bağlanan merdiven ile çıkılmaktadır. Bu merdivenin sahanlık kısmı ‘gezemek’ olarak adlandırılmaktadır.

Eyvanlar kapalı olan oda ile açık olan avlu arasında yer alan yarı açık bir mekândır. Eyvanlar kullanımına ve işlevine bağlı olarak konut içinde bir eşik olarak düşünülebilir. Eyvanlar avlulara göre daha özelleşmiş alanlardır. Avlu dışardan gelen kişileri karşılayan eyvana göre daha açık mekânlardır (Görsel 6.10).

Geleneksel Siverek evlerinin bütününde eyvan yoktur. Eyvan genellikle gelir düzeyi yüksek ailelerin konutlarında rastlandığını söylemek mümkündür. Konut içi hiyerarşide önemli yere sahip olan eyvanlar avluya göre daha özel mekânlardır. Günümüzde mevcut geleneksel konutlarda bulunan eyvanların işlevini büyük ölçüde koruduğunu söyleyebiliriz. Bazı geleneksel konutlarda yarı açık olan eyvanların açık yüzleri tuğla veya pvc malzeme ile kapatılarak işlev işlev kaybı yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Görsel 6. 10. Geleneksel Siverek konutlarında eyvan örnekleri ve Eyvanın şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

6.4.1.4. Oda

Geleneksel Siverek konutlarında odalar günün farklı saatlerinde farklı işlevler sağlayacak şekilde organize edilmiştir (oturma, dinlenme, yemek yeme, uyuma, misafir karşılama, yıkanma...). Bazı büyük konutlarda özellikle gelir seviyesi yüksek ailelerde bu fonksiyonlar ayrı mekânlarla sağlanmıştır. Bu evlerde iklimsel faktörlerden dolayı yaz

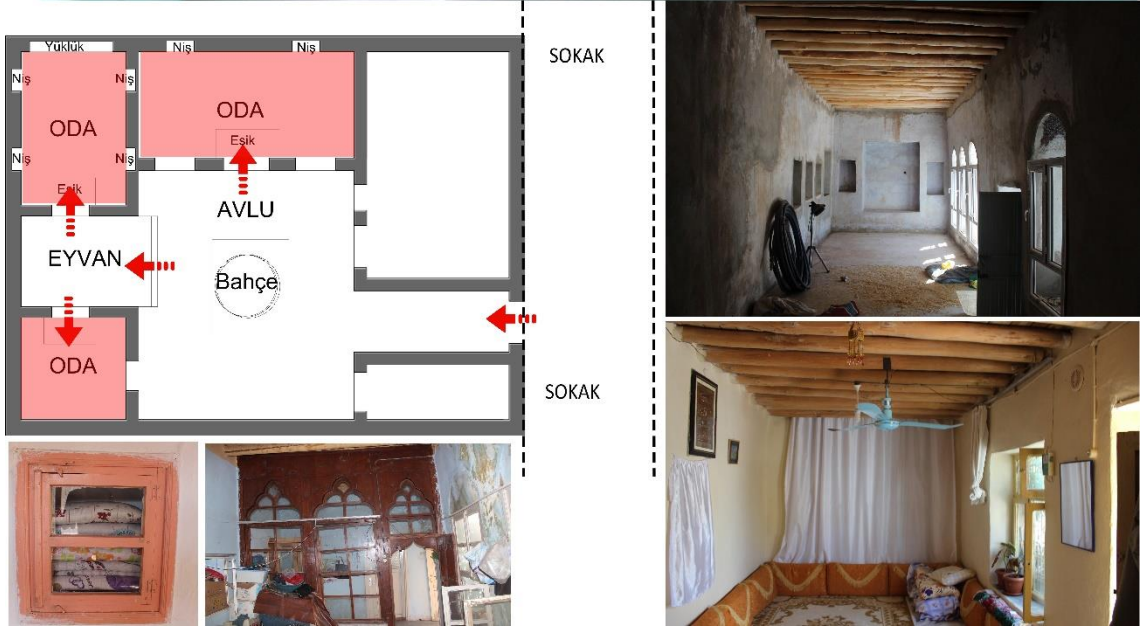
ve kış odaları meydana gelmiştir. Yaz odaları güneş ışınlarından korunmak amaçlı kuzeye bakmaktadır ve eyvan genellikle yaz odalarının bulunduğu yerde bulunmaktadır. Kış odalarında ise güneşten daha fazla faydalanmak için güneye bakmaktadır.

Avludan veya eyvandan geçişin sağlandığı odalarda yerde genellikle halı, kilim, keçe ve minder bulunur. Odanın girişinde bulunan ve kot olarak zemin döşemesinin aşağısında bulunan kapı eşiği ayakkabının çıkarıldığı alandır. Geleneksel Siverek konut duvarlarının kalın olmasından yararlanılarak duvarda yüklükler ve nişler oluşturulmuştur. Gece yatmak için yere serilen yorgan, döşek ve yastık gündüz yüklüklere konulmaktadır. Duvar içindeki küçük nişlere ise süs eşyaları ve daha küçük ev eşyaları konulmaktadır.

Konut-sokak ilişkisinde geniş şekilde ele aldığımız pencereler, eyvana veya avluya açılmaktadır. Sokak cephesine açılan pencereler ise kot olarak insan göz hizasının yukarısında açılmıştır. Bundan dolayı odaların ilişkisi dış dünyadan çok içi dünyada gerçekleşmektedir.

Mahremiyet faktöründen ötürü bazı evlerde odalar haremlik ve selamlık olarak ayrılabilir. Bu durumlarda evin önemli odası selamlık olmakta ve başoda olarak adlandırılmaktadır. Pulhan, geleneksel evlerde selamlığı erkeğin evin içerisinde resmi veya resmi olmayan toplantılar gerçekleştirebilmesinden dolayı ve haremde daha gizli ve kapalı tutulmasından kaynaklı selamlığı daha açık haremliği ise daha özel bir alan olarak değerlendirmektedir (Pulhan, 1997).

Kültüründe büyük etkisiyle şekillenen odalar mahremiyetin en önem verildiği mekânların başında gelmektedir. Özellikle yatma ve yıkanma işlevlerinin de gerçekleştiği odalar konutun en özel mekânı özelliği taşımaktadır. Odalar konut içerisinde hiyerarşik olarak en özel mekânlardır. Bu alanlar konut içerisinde herkesin kullanımına açık olan avludan ve avluya göre özelleşmiş olan eyvan göre daha özel alanlardır (Görsel 6.11).

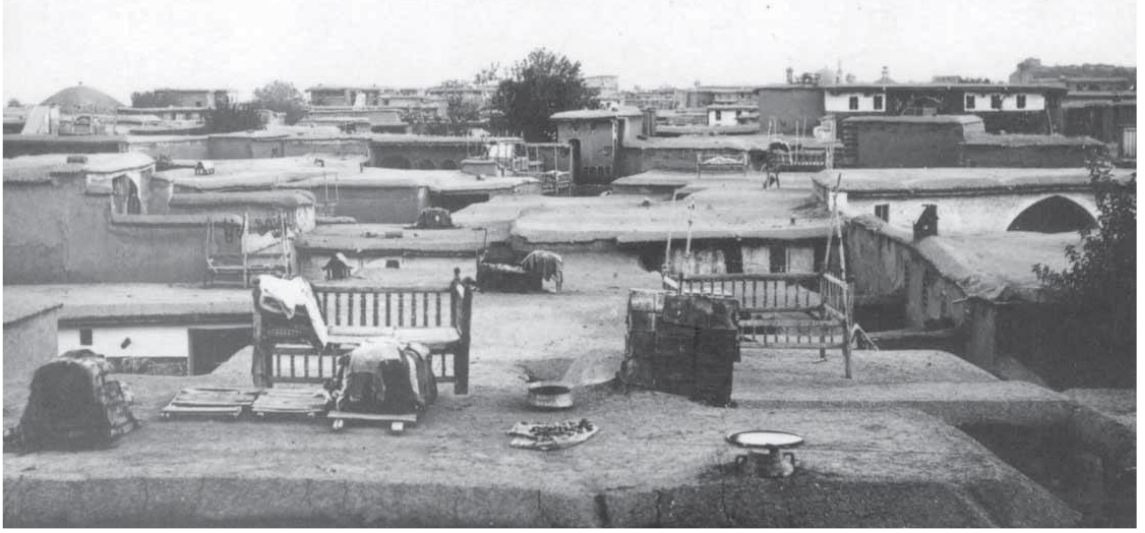

Görsel 6. 11. Geleneksel Siverek konutlarında oda örnekleri ve odanın şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

6.4.1.5. Dam

Geleneksel Siverek konutlarında dam günlük yaşamda büyük öneme sahiptir. Siverek konutlarının tamamına yakını düz toprak damlıdır. Toprak damlar, yuvarlak kesitli ahşap kiriş direkler ile oluşturulan zemin üzerine 30-50 cm toprak dökülüp sıkıştırılması ile elde edilir. Bu damlar sıcak geçen yaz aylarında avlunun serinliği yetmediği durumlarda tercih edilir. Damda uyumak için halk dilinde ‘taht’ olarak adlandırılan ahşap yatma alanları kurulurdu. Damın gündüz saatlerinde sürekli ışık

almasından dolayı günümüzde bile kışlık gıdaların kurutulmasında kullanılmaktadır (Görsel 6.12).

Görsel 6. 12. Geleneksel toprak damlı evlerde damda geçen yaşamı anlatan görsel
(Dalkılıç & Bekleyen, 2011, s. 430)

Siverek konutlarında damlar genellikle birbirlerine yakın düzeyde ve komşu dama bitişik olduğu için bir damdan diğer dama geçişte hiçbir engel bulunmamaktadır (Görsel 6.13). Damlar özel mekan olan konuta dahildir. Damlara komşu kullanıcı tarafından görsel ilişki sağlanabildiği için tam olarak özel mekân olarak nitelendirilmemektedir. Komşu dama yaklaşıldıkça diğer komşunun avlusu ile görsel ilişki sağlanacağı için damlar arasında engel olmasa da komşular birbirlerinden izinsiz damları kullanmamaktadırlar. Bu durum geleneksel toprak damların avlu kadar özelleşemediğini göstermektedir.

Günümüzde ise toprak damlar, geleneksel konut alanlarında yapılan yüksek katlı yapılardan dolayı yatmak amaçlı kullanılmamaktadır. Sadece kışlık gıdaların kurutulduğu mahremiyetten uzak alanlara dönüşmüştür.

Görsel 6. 13. *Birbirlerine bitişik olan geleneksel toprak damlı Siverek konutları*

6.4.1.6. Servis Mekânları

Geleneksel Siverek evlerinde mutfakta ocak, baca ve duvar nişleri dışında mimari eleman ve süs yoktur. Mutfığa erişim avludan sağlanır ve mutfığın cephesi avlu ile ilişkilidir. Yaz aylarında doğrama, temizleme ve pişirme işlemleri gerçekleşirken kış aylarının soğuk geçmesinden kaynaklı doğrama, ayıklama işlemleri odalarda pişirme işlemi mutfakta yapılmaktadır. Bazı konutlarda gıdanın saklandığı kiler bölümü mutfığa yakın veya mutfığın içinde olmaktadır. Ocaklar ise mutfakta yer aldığı gibi bazı konutlarda evin geçit bölümünde yer alabilmektedir. Gelir düzeyi yüksek ailelerde ise yemeğin pişirildiği ve servise hazırlanan alanlar iki farklı mekân olarak çözümlenmiştir (Görsel 6.14).

Görsel 6. 14. Geleneksel Siverek konutlarında mutfak örnekleri ve mutfakın şematik çizimi (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

Günümüzde geleneksel Siverek konutlarında doğal gazın kullanımının artması sonucu ocaklar büyük ölçüde kapatılmış, mutfak mekânları büyütülmüş ve buzdolabı, fırın gazlı ocak benzeri mutfak malzemelerinin kullanılabileceği mekânlara dönüştürülmüştür.

Geleneksel Siverek evlerinde ayrı bir mekân olarak yıkanma yeri tasarlanmamıştır. Yıkanma daha çok günün uygun saatlerinde odalarda gerçekleşmiştir. Gelir düzeyi yüksek ailelerde ayrı bir hamam alanı görmek mümkündür. Yıkanma ihtiyacı ise kentte bulunan üç hamam (Abdal Ağa, Yer Altı ve Cıncıklı Hamam) tarafından karşılanırdı.

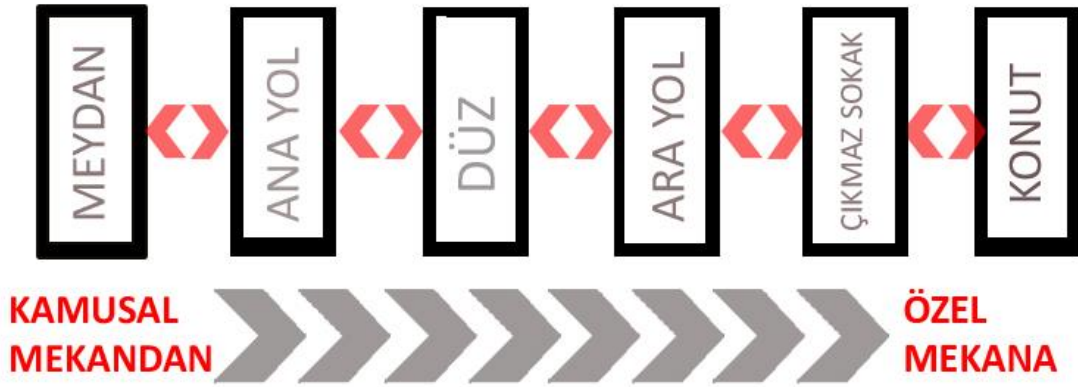
Günümüzde yıkanma ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı odalar bölünmüş veya avluya ek yapılar yapılarak çözülmeye çalışılmıştır.

Geleneksel Siverek konutlarında hela sokağa en yakın yerde olacak şekilde konumlandırılmıştır. Bunun nedeni kanalizasyon boyunu kısa tutarak olası sızıntıları engellemektir. Helalar genellikle konuta giriş yapılan geçitlerde yer almaktadır. İslam dini göz önünde bulundurularak helalar kiblenin bulunduğu güney yönüne yönlendirilmemeye çalışılmıştır.

Geleneksel Siverek konutlarında ulaşım binek hayvanları ile sağlandığı ve bazı aileler geçimini hayvancılıkla karşıladığı için konutların içinde ahır mekanları da yer almıştır. Ahır yapıları girişe yakın olabileceği gibi bazı konutlarda odaların içinden geçilerek ulaşılan konutun arka kısmında konumlanan türleri de olmuştur.

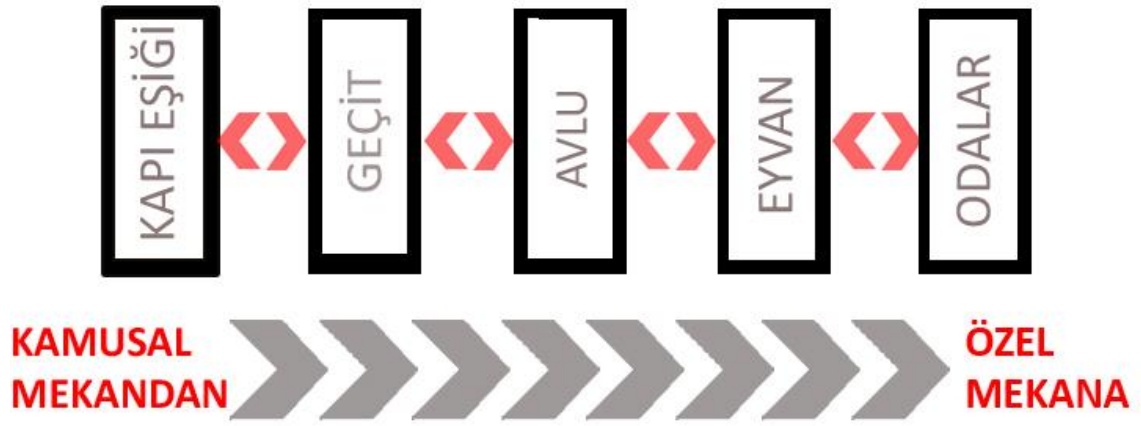
7. DEĞERLENDİRME

Geleneksel Siverek dokusu ve konutlarının şekillenmesinde tarihsel, kültürel (Siverek halkının yaşam tarzı, gelenek-göreneği, aile yapısı, geçim kaynağı, ekonomik geliri, dünya görüşü), coğrafi ve iklimsel faktörlerin önemli ölçüde etkisi olmuştur. Siverek konutları genel olarak değerlendirildiğinde avlulu düzende gelişen dokusuyla tek bir parçadan oluşan boşluklu bir kütleye benzemektedir. Bir bütün gibi gözüken ve büyüyen kentin bu yapısı, kenti oluşturan meydanlar, kamusal yapılar, yollar ve konutlardan oluşan mekânlar ile onları hiyerarşik bir düzen içerisinde birbirine bağlayan geçişler ve mekânsal öğelerden oluşmuştur. Bu geçişler sırasında, geçişler arası bağlantıyı sağlayan eşikler meydana gelmiştir. Kentsel ölçekte yaşanan ilişkilerin benzeri konut özelinde de gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Kapı girişinden açık mekân olan avluya, avludan yarı açık mekân olan eyvana ve eyvandan kapalı mekân olan odaya geçiş ilişkileri, konutu oluşturan mekânsal öğeler arasındaki hiyerarşik düzeninin göstergesidir.

Şekil 7. 1. Geleneksel dokuda kamusal-özel hiyerarşisinin şematik anlatımı

Şekil 7.1’de görülen kamusal mekândan özel mekâna geçiş sağlanırken kenti oluşturan birçok mekânsal ögenin kullanımını gerekli kılmaktadır. Bu alanlar sadece geçiş mekânları olmayıp, aynı zamanda etkilenişimde bulunan alanlar olmaktadır (Şekil 7.1). Şekil 7.2’de ise özel mekân olan konutun içerisindeki mekânlar arası ilişkiler gösterilmiştir. Özel mekân olarak ele aldığımız konutta aile bireylerinin toplu olarak bulunduğu mekânlar ve kişisel olarak kullandıkları mekânlar arasında işlevsel bir hiyerarşik düzen bulunmaktadır. Davranış ve mekân ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda mahremiyetin önemi ve konutun dışarıya karşı olduğu kadar konut içi hiyerarşik düzene de etkidiği anlaşılmaktadır (Şekil 7.2).

Şekil 7.2. Geleneksel konut içerisindeki hiyerarşik ilişkinin şematik çizimi

Geleneksel kent dokusu ve geleneksel Siverek evleri birbirlerine kenti oluşturan mekânsal öğelerin hiyerarşik düzeni içerisinde bağlanmaktadır. Kentsel ölçekteki ve konut ölçeğindeki hiyerarşik düzen benzerlik göstermesinin yanı sıra birbirleriyle ilişki içerisinde olan kavramlardır. Şekil 3’te görüldüğü gibi meydandan konut içerisindeki odalara varıncaya kadar mekânsal öğeler arasında kesintisiz bir kademelenme gerçekleşmektedir. Kamusal mekânı özel mekâna bağlayan, kente önemli karakteristik özellik kazandıran mekânsal öğeler bu kademelenmede önemli rol oynamaktadır.

Şekil 7.3. Meydandan odaya varıncaya kadar gerçekleşen kademelenmeler (Düzenleyen: Mazlum Kalak)

İnsan, kültür, çevre, algılanan çevre, davranış biçimleri, coğrafya, iklim ile şekillenen ve kentin biçimlenmesine özgünlük kazandıran mekânsal öğeler Tablo 7.1’ de özetlenmiştir. Kenti şekillendiren öğelerin incelenmesi, kentin kamusal-özel mekân bağlamında incelenmesini sağlamıştır. Siverek’in geleneksel kent dokusunu 1950 yılına kadar tamamen koruduğu tespit edilmiştir. Bu yıllarda diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, Siverek yerleşiminin, çarşı bölgesi ve konut bölgesinin iki ana unsur olarak birbirinden ayrıştığı görülmektedir. Kamusal yapı ve mekânların yoğun olarak çarşı bölgesinde yoğunlaştığı ancak konut bölgeleri olan mahallelerde de kamusal mekânların

yer aldığı küçük merkezler tespit edilmiştir. Bu küçük merkezlerin odağında mahalle camisi ve bakkal, çeşme vb. ortak kullanılan alanların varlığı gözlemlenmiştir.

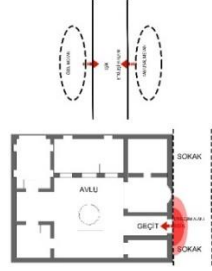
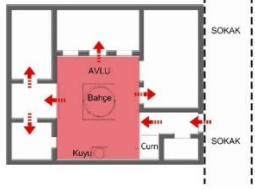
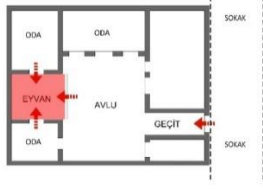
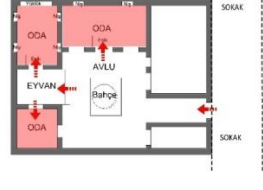
Siverek kentinin önemli ayırt edici özellikleri arasında bulunan çıkmaz sokaklar, kamusal-özel mekân hiyerarşisinin sağlanmasında geleneksel doku içerisindeki bağlayıcı mekânlar olmuştur. Dışa kapalı olarak gelişen konut, ailenin mahremiyetini karşılarken, çıkmaz sokaklarda sokak sakinlerine yeterli mahremiyet alanı sağlamıştır. Çalışma sahası olarak seçilen Nigar Düzü alanında yapılan incelemelerde çıkmaz sokaklarda yaşayan mahalle sakinlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin diğer mahalle sakinlerinden daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni, çıkmaz sokakta yaşayanların çıkmaz sokağı kendi konutlarının bir bölümü olarak tanımlaması ve çıkmaz sokak sakinlerini de kendilerine aile yakınlığında bireyler olarak görmeleridir. Bundan dolayı çıkmaz sokakların girişlerinde ayırıcı bir duvarın bulunmamasına rağmen bu sokaklar herkesin rahatça kullanımına açık olan mekânlar olmamıştır. Mahremiyet faktörünün önemli etken olduğu geleneksel Siverek konutlarında dış yaşam ile ilişki kontrollü bir şekilde yapılmıştır. Geleneksel konutlarda sokağa açılan kapılar karşı komşunun kapısını görmeyecek şekilde konumlandırılmış, dışarıya açılan konut pencereleri insan göz seviyesinin üzerinde açılarak konut içi ile görsel ilişki engellenmiştir. Zemin üstü katlardan sokağa çıkma yapan cumba ve kabaltılar özeli kamusala taşmıştır. Dış yaşama karşı izole edilmiş kadın için cumba ve kabaltılar, kamusal mekânlarla iletişim kurmayı sağlayan güçlü mimari öğeler olmuştur.

Kente karakter kazandıran mekânsal öğeler 1950'li yıllara kadar özgünlüğünü korumuş 1950'li yıllardan sonra meydana gelen hızlı imar faaliyetleri, özellikle Siverek'te etkisi yoğun hissedilen kırsalından kente göç süreci kent yapısının değişimine yol açmıştır. Özgünlüğünü ve niteliğini koruyan mekânsal öğeler günümüzde tehdit altında ve yok olma sürecindedir. Sosyo-kültürel faktörler, coğrafya ve iklimin etkisiyle oluşmuş geleneksel kent dokusu, yerini kent kültürünü yansıtmayan standart yapılaşmaya bırakmıştır. Geleneksel doku içerisinde açılan geniş yollar kültür ve iklim sonucu meydana gelmiş eğrisel, düzensiz dar sokakların yok olmasına sebep olmaktadır. Geleneksel doku içerisinde yüksek yapı yapma izni verilmesiyle Siverek için büyük öneme sahip olan mekânsal öğeler büyük oranda işlev kaybı yaşamaktadır. Özellikle kentin karakterini oluşturan ve mahremiyetin önemli ölçüde etkilediği avlu ve dam mahremiyeti korumada yetersiz kalmaktadır. Yeni imar planlarında yer alan parselasyonlarda çıkmaz sokaklara yer verilmemesi yok olma sürecini hızlandırmaktadır.

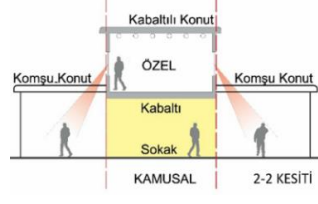
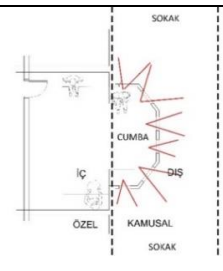
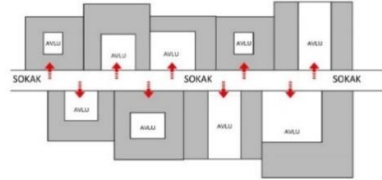
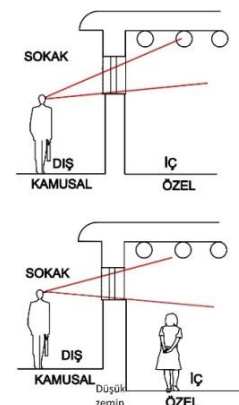
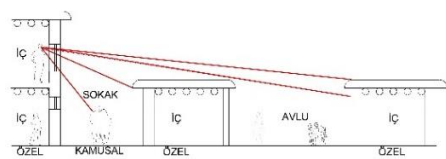
Tablo 7. 1. Geleneksel Siverek Yerleşimini Biçimlendiren Mekânsal Ögeler

Kamusal Mekân		Mekânsal Ögeler	Tanımlar	Çizimler
		Meydanlar	Yolların kesişimi ile organik formda gelişmiş cami, bakkal, kahvehane ve çeşme gibi toplu kullanılan mekânların yer aldığı alanlardır.	
		Düzler	Siverek'te Mahalle arasında bulunan yolların kesişimi ile oluşan ve genellikle ortak kullanılan mekânların bulunduğu alanlara düzlük denmektedir. Tam bir meydan özelliği taşımasa da düzlükler küçük pazarların kurulduğu, mahalle düğünlerinin yapıldığı kamusal alanlardır.	
		Sokaklar	Kente özgün karakter kazandıran dar ve organik formda gelişmiş farklı hiyerarşilere sahip mekânlardır.	
		Çıkamaz Sokaklar	Sokak sakinlerinin görsel kontrolleri ile görünmez sınır oluşturan, diğer sokaklardan farklı kamusal özellik gösteren karma karakterli mekânlardır.	

Tablo 7.1. (Devam) Geleneksel Siverek Yerleşimini Biçimlendiren Mekânsal Öğeler

Özel Mekân	Geçit-Aralık	Kamusaldan mahremiyete geçişteki eşik mekânı	
	Avlu	Ailenin sosyalleştiği açık mekân	
	Eyvan	Odalar arası geçişi sağlayan avlulara göre daha özelleşmiş yarı açık alanlardır.	
	Oda	Kültüründe büyük etkisiyle şekillenen yatma ve yıkanma işlevlerinin de gerçekleştiği mahremiyetin en önem verildiği mekânlardır.	
	Mutfak	Mekân organizasyonu kullanıcısı olan kadınlar tarafından yapılan, yemeğin hazırlanıp pişirildiği mekânlardır.	
	Dam	Topraktan yapılmış yapışık nizamda gelişmiş farklı işlevlerde kullanılan düz mekânlardır.	

Tablo 7.1. (Devam) Geleneksel Siverek Yerleşimini Biçimlendiren Mekânsal Öğeler

Mekan Oluşumunda Etkili Olan Mimari Elemanlar	Kabaltı (Kantarma)	Kabaltılar ile üst kısımda kişisel mahremiyeti sağlarken alt kısmı kamu kullanımına açık olan sokağın devamlılığı sağlandığı karma karaktere sahip mekânlardır.	
	Cumba	Zemin üstü katlardan sokağa çıkma yapan cumbalar özelin kamusala taşıdığı veya kamusala uzandığı ve kadınlar için kamusal mekânlar ile görsel iletişimi sağlayan önemli mimari elemanlardır.	
	Kapı	Sokak ile konut ilişkisinde kapılar, kamusal mekândan özele mekâna fiziksel olarak geçişi sağlayan elemanlardır. Geleneksel Siverek evlerinde sokağa açılan kapılar komşu konutlarının kapılarını görmeyecek şekilde şaşırtmalı olarak açılmıştır.	
	Pencere	İçe dönük Siverek konutlarında dış cepheye pencere genellikle açılmamıştır. Sokak cephesine pencere açılacaksa da göz seviyesinin üzerinde açılmıştır. Göz seviyelerinde açılan pencerelerde ise konut döşemesi alçak tutularak konut içi ile görsel ilişki engellenmiştir	
	Pencere (2)	Siverek'te çoğunluğu tek katlı olan konutlar dışında iki katlı olan konutlarda ise pencereler göz seviyesinde açılmıştır. Bu pencereler sokağa bakmakta olup komşu mahremiyetine zarar vermeyecek şekilde konumlandırılmıştır.	

8. SONUÇ

Siverek geleneksel kent dokusunu biçimlendiren mekânsal ögelerin varlığı ve özgünlüğü günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat yapılan yanlış müdahaleler ile mekânsal ögeler arasında bulunan hiyerarşik düzenin her geçen gün yok olduğu ve kültürel değerler içeren bu ögelerin geleceğe aktarılmasında aksaklıklar meydana geldiği görülmektedir. Bu aksaklıklar kültürün aktarılmasında süreksizlik yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu durumu nedeni zamanında alınmamış koruma önlemlerinden kaynaklı sorunlar ve pratikte çözümler üretilmemesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde geleneksel kentsel doku içerisinde bir takım koruma çalışmaları yapılmaktadır. Fakat bu alanda yapılan çalışmalarda koruma, anıtsal yapılar ve çevreleri veya bireysel yapı ölçeğinde kalmaktadır. Bu durum yeni yapılar arasında sıkışmış olan geleneksel doku üzerinde bulunan tehlikeye yeterli bir çözüm oluşturmamaktadır. Çözüme yönelik yapılması gerekenler ise ilk olarak çalışmada önemini vurguladığımız geleneksel dokuyu oluşturan mekânsal ögelerin ve bu ögeler arasında bulunan hiyerarşinin korunmasının daha geniş bir alanda ve doku ölçeğinde ele alınması gerekliliğidir

Bir diğer ana sorun; günümüz kent ölçeği göz önünde bulundurulduğunda geleneksel kent dokusunun, yeni oluşturulan doku tarafından yutulduğu gerçeğidir. Bu durum 1950'li yıllardan itibaren başlamıştır ve günümüzde de hala devam etmektedir. Bu durum yere özgü gelişen yöresel mimarinin yerine hızla inşa edilen ve bulunduğu yere özgü hiçbir referans vermeyen yapıların geleneksel dokuda da baskı oluşturmalarına sebep olmaktadır. Öte yandan geleneksel mekânsal ögeleri biçimlendiren davranışsal, kültürel, sosyal, ekonomik, coğrafi ve iklimsel etkenler günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda yeni yapılacak yapılarda geleneksel Siverek konutunun mekânsal özelliklerinin tasarım sürecine dahil edilmesi uygun bir yaklaşım olacaktır.

Geleneksel dokuyu biçimlendiren mekânsal ögelerin yeni yapılacak tasarımlarda birebir karşılığı beklenmemektedir. Mekansal ögeleri oluşturan etkenler ve değerleri göz önünde bulundurularak yeni tasarımlara entegre edilmesi gerekmektedir. Uygulanabilirliğinin sağlanabilmesi için yeni imar planlarında yer alması gerekmektedir. Bu bağlamda;

- Geleneksel dokuda var olan ve her mahallenin kendi içerisinde sosyalleşmesini sağlayan düzlerin içerdiği anlam göz önünde bulundurularak,

- Geleneksel dokuya yakın yerlerde yapılan yapılarda kat yüksekliği göz önüne alınarak,
- Cadde ve sokakların sadece geçiş alanı değil geleneksel dokuda olduğu gibi konut sınırlarının oluşturduğu aynı zamanda sosyal yaşamında sürdürüldüğü alanlar olarak ele alınarak,
- Kamusal mekândan özel mekâna keskin geçişi engelleyen çıkmaz sokak ve kabaltı gibi hiyerarşide ara mekân oluşturan mimari öğelerin mekânsal karşılığı tasarıma dahil edilerek,
- Geleneksel dokulularda sokak konut ilişkisini kuran ve mahremiyet göz önünde bulundurularak tasarlanan kapı ve pencerelere gösterilen hassasiyetin bir benzeri yeni tasarımlara yansıtılarak,
- Geleneksel konutta ailenin sosyalleşmesini sağlayan ve konut içi hiyerarşiyi de sağlayan açık mekân olan avlu ve yarı açık mekân olan eyvanların işlevini sağlayacak mekânlar yeni tasarımlarda göz önünde bulundurularak,

hem mevcut geleneksel dokunun ve dokuyu oluşturan mimari öğelerin korunması, hem de kent karakterini yansıtan mimari değerlerin yeni tasarımlara yansıtılarak geleceğe aktarımı sağlanmış olacaktır.

Bu çalışma özetle, Siverek geleneksel kent dokusunun kamusal-özel alanlar bağlamında biçimlenen özgün mekânsal öğelere sahip olduğunu göstermiştir. Bu öğelerin mimari, tarihi, kültürel anlamda kıymetli olduklarını ortaya koymuş ve korunarak geleceğe aktarılmasını önermiştir.

Mimarlık tarihi açısından değerli olan bu mekânsal öğeler korunmalı; bugünün ve geleceğin mimarlığı için referans alınmalıdır. Çağın gereklilikleri ve koşulları dikkate alınarak, özgün dokuya ve mekânsal öğelere atıfta bulunularak tasarımlar yapılmalıdır. Nitekim bu değerlere sahip çıkarak sürdürülebilirliğinin sağlanması, mimari mirasın ve özgün değerlerin korunmasında olumlu katkılar yapacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, A. (2014). Ayrışma-Ayrıştırma Temelli Mekânsal Pratiklerinin Toplumsal Pratiklerle İlişkisi Üzerine Bir Çalışma. *İdeal Kent–Kent Araştırmaları Dergisi*, 13, 70-87.
- Akın, G. (2017). *İnsan Çevre Etkileşimi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Akın, N. (1995). Ev. 11, 507-512. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akman , E. (2018). 19.Yüzyıl Siverek’inde Şehir, Ticaret, Mekân. *Mukaddime*, 9(1), 23-44.
- Akman, E. (2017). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek(Şehir, Mekân ve İnsan)*. Doktora Tezi. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Akpirinç, H. H. (2012). *Siverek İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü (Yüksek Lisans Tezi)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Aktüre , S. (1997). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. İstanbul: Numune Matbaacılık.
- Akyazıcı, S. (2009). Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri. A. Yaşar içinde, *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (s. 17-37). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Altan, İ. (1993). Mimarlıkta Mekan Kavramı. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 19, 75-88.
- Altman, I. (1975). *The Environment and Social Behaviour*. Monterey , California: Brooks/Cole.
- Altman, I., & Chemers, M. (1984). *Culture and Environment*. Newyork: Cambridge University Press.
- Arcan, E. F., & Evci, F. (1999). *Mimari Tasarıma Yaklaşım*. İstanbul: Tasarım Yayın Grubu.
- Aru, K. (1998). *Türk Kenti, Türk Kent Dokularının İncelenmesine ve Bugünkü Kosullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Arastırması*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Atik, D. (2011). *Geleneksel Konut Alanlarındaki Fiziksel Ve Sosyo-Kültürel Değişimlerin Saptanmasına Yönelik Bir Model Önerisi: Edirne Kenti Örneği*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Aydemir, Ş. (2004). Kentsel Arazi Kullanım Modelleri Ve Fizksel Gelişme Formlar. Ş. Aydemir, S. Aydemir, D. Şen Beyazlı, Ö. Nermin, A. M. Öksüz, S. Cenap, . . . Y.

- Aydın Türk içinde, *Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı* (s. 119-140). Trabzon: Akademi Kitabevi.
- Balamir, M. (1994). *Kent Mekanları Sanatı, Kent Planlama, Politika, Sanat*. (İ. Tekeli, Dü.) Ankaa: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Batuk, M. (1946). *Siverek Monografyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi .
- Bilsel , C. (2000). On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Liman Kenti İzmir’de Kùltürler, Mekan Üretim Biçimleri ve Kent Mekanının Dönüşümü. *Osmanlı’nın 7 Yüzyılı Uluslarüstü Bir Miras, Uluslararası Sempozyum* (s. 213-220). İstanbul: Yem Yayınları.
- Boettger, T. (2014). *Threshold Spaces: Transitions in Architecture. Analysis and Design Tools*. Birkhäuser.
- Brill, M. (1989). Transformation, Nostalgia, and Illusion in Public Life and Public Space. I. Altman, & E. Zube içinde, *Public Life and Public Space* (s. 7-28). Nev York and London: Plenum Press.
- Çakın, Ş. (1998). *Mimari Tasarım, İnsan ve Çevre*. İstanbul: Özal Matbası.
- Çakmak, Ş. (2008). *Şehrin Biçimlenişinde Ve Kimlik Kazanmasında Belirleyici Rolü Olan Artifaktlar: Eskişehir Kenti Üzerinden Bir İnceleme*. Yüksel Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Çelik, B. (2008). *Arkeolojide Urfa*. İstanbul: Şanlıurfa Valiliği İl Kùltür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Çevik, S. (1991). *Mekan-Kimlik-Kimliklendirme Trabzon Sokakları Örneği*. Doktora Tezi. Trabzon: KaradenizTeknik Üniversitesi.
- Çubuk, M. (1989). Kamu Mekanları ve Kentsel Tasarım. *Kamu Mekanları Tasarımı ve Kent Mobilyaları Sempozyumu*, (s. 15-17). İstanbul.
- Dalkılıç , N., & Bekleyen, A. (2011). Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri. İ. Yıldız içinde, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi* (s. 417-462). Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği.
- Dönmezler, S. (1982). *Sosyoloji*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Drummond, L. B. (2000). Street Scenes: Practices of Public and Private Space in Urban Vietnam. *Urban Studies*, 37(12), 2377– 2391.
- Dülgeroğlu-Yüksel, Y. (1995). *Konut Mekanı Kavramının Tipolojik Temelleri*. İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi.

- Ebenstein, W. (2001). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*. (İ. Özel, Çev.) İstanbul: Şule yayınları.
- Ens Project Development. (2016). *Siverek 1/5000 Ölçekli Revizyon+İlave Nazım İmar Planı*. İstanbul: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi.
- Erdoğan, E. (1996). *Anadolu Avlularının Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Erdönmez , M., & Akı, A. (2005). Açık Kamusal Kent Mekanlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri. *Megaron*, 1(1), 67-87.
- Erdönmez, M. (2005). . *Açık Kamusal Kent Mekanlarının Toplumsal İlişkileri Yapılandırmadaki Rolü, Büyükdere - Levent - Maslak Aksı*. Doktora tez.İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Eyüce , A. (2005). *Geleneksel Yapılar Ve Mekanlar*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Georgiou, M. (2006). *Architectural Privacy*. London: Bartlett School of Graduate Studies, University College London.
- Gold, J. R. (1982). Territoriality and human spatial behaviour. *Progress in Human Geography*, 44-67.
- Gökgür, P. (2006). Kamusal Alanın Temel Nitelikleri. *Mimar-ist*, 4, 62-66.
- Gökgür, P. (2008). *Kentsel Mekanda Kamusal Alanın Yeri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Göregenli, M. (2010). *Çevre Psikolojisi İnsan-Mekan İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gülçin Bozkurt, S., & Altınçekiç, H. (2013). Anadolu’da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry*, 63(1), 69-91.
- Gür, Ş. (1993). *Konut Sorunu Ders Notları*. Trabzon.
- Gür, Ş. Ö. (2000). *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü*. İstanbul: YEM Yayın.
- Gürallar, N. (2009). Kamusal Alan. *Mimarlık*, 52-55.
- Gürbüz Yoldaş, N. (2007). *Anadolu Geleneksel Konut Dokusundaki Çıkamaz Sokak İşlevinin Günümüzdeki Durumunun İrdelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Güvenç, B. (2016). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Habermas, J. (1997). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (T. Bora, & M. Sancar , Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Halaç, H., Kalak, M., & Yıldırım, Ö. C. (2018). Siverek Tarihi Hamam Yapılarının Kullanım Durumları. *Injosos Al-farabi International Journal On Social Sciences*, 1(1), 54-74.
- Hall, E. T. (1966). *The hidden dimension*. New York: Garden City.
- Hasol, D. (2017). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayın.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University.
- İmamoğlu, O. (1992). Piskolojik Açidan İnsan-Çevre İlişkileri. R. Keleş içinde, *İnsan, Çevre, Toplum* (s. 191-209). Ankara: İmge Kitapevi.
- İncedayı, D. (2006). Kavram Olarak Kamusal Alan. *Mimar-ist*, 4, 57-58.
- İnceoğlu, N., İnceoğlu, M., Şener, H., & Yıldızcı, A. (1989). Kamusal Mekanları Tasarım ilkelerinin Örneklerle İrdelenmesi. *Kamu Mekanları Tasarımı ve Kent Mobilyaları Sempozyumu* (s. 29-30). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Kaçel, E. (1998). *İngiltere'de konut standartlarının değişen bağlamı: Tudor Walters raporundan 2000 Homes projesine*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Kankal, A. (2001). XIX. Yüzyılın Sonlarında Siverek'te Sosyal ve İktisadi Hayat. *Tarihte Siverek Sempozyumu* (s. 39-64). Siverek: Siverek Kaymakamlığı.
- Karaca, N. (2014). Osmanlı Dönemi Diyarbakır Hanları Üzerine Bir İnceleme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 67-89.
- Karakurt, E. (2006). Kentsel mekânı düzenleme önerileri: Modern kent planlama anlayışı ve postmodern kent planlama anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(26), 1-25.
- Karaman, A. (1991). Kamu Mekanı Tasarımında Örneklerle Anlam ve Ölçek Sorunu. M. Çubuk içinde, *Kamu Mekanları Tasarımı ve Kent Mobilyaları Sempozyumu* (s. 31-47). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.
- Karaman, A. (1991). Karaman, A. (1991). Toplu Konut Alanlarının Tasarımında Sosyo-Kültürel Veriler: Bazı İlke ve Ölçütlerin İrdelenmesi. *Yapı Dergisi*(118), 35-41.
- Karasaözen, S. R. (1993). *Kültürel Değişim Süreci İçerisinde Türk Konutlarının Mahremiyet Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kärholm, M. (2007). A Conceptual Discussion of Territoriality, Materiality, and the Everyday Life of Public Space. *Space and Culture*, 4(10), 437-453.

- Kazmaoğlu, M., & Tanyeli, U. (1979). Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar. *Yapı*, 29-41.
- Keleş, R. (1980). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, G., Therese Claes, M., & Christiansen, B. (2017). *Culturel Influences on Architecture*. Amerika: IGI Global.
- Közcü, H. (2016). *Urfa Mimarisinde Kabaltılar*. (N. Karadağ, Dü.) Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi.
- Krier, R. (1979). *Urban Space*. London: Academy Editions.
- Kuban, D. (1968). Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri. *Vakıflar Dergisi*, 53-73.
- Kuban, D. (1970). *100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Kuban, D. (2010). *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi* (2. b.). (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marques, H. (2009). Local development at a human scale. *Magazine of the Universidad Bolivariana*(22), 137-158.
- Mızrak, R., Öcal, M., & Güler, S. (2002). *Urfanın Etrafı...* Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları.
- Naumann, R. (1998). *Eski Anadolu Mimarlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öksüz, A. M. (2004). Kentsel Dış Mekanlar(Kentsel Mekan). Ş. Aydemir, S. Aydemir, D. Şen Beyazlı, Ökten Nermin, A. Öksüz, Sancar Cenap, . . . Y. Aydın Türk içinde, *Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı* (s. 373-406). Trabzon: Akademi Kitabevi.
- Özağaçhanlı, Z. (2010). *Siverek İlçesinin Tarihi, Sosyo Kültürel Yapısı*. Niğde: Yüksek Lisans Tezi : Niğde Üniversitesi.
- Özgültekin, R., Akman, E., Demirbağ, H., & Sun, K. (2003). *Tarihi ve Kültürüyle SİVEREK*. Ankara: Siverek Kaymakamlığı Yayınları.
- Öztürk, S. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanın Dinamikleri. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 21, 95-124.
- Paksoy, Y. D. (1969). Konttopolis - Sevaverak - Siverek. *Türkiye Turizm Dergisi*(4), 46-47.

- Perinçek, S. (2013). *Kamusal Alan – Kamuya Açık Özel Mekan İlişkisinde Geçiş Bölgeleri*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Peters, P., & Henn, U. (1988). *Sıra Konutlar, e+p Konut*. (S. Akın, Çev.) Ankara: Yaprak Kitabevi.
- Pulhan, H. (1997). *Influence of the Cultural Factors on Spatial Organization of the Traditional Turkish House of Lefkoşa*. Gazimağusa.
- Raffestin, C. (2012). Space, territory, and territoriality. *Environment and Planning D: Society and Space*(30), 121-141.
- Rapoport, A. (1969). *House Form And Culture*. New Jersey: Prentice Hall.
- Rapoport, A. (1977). *Human Aspects of Urban Form*. Oxford: Pergamon Press.
- Rapoport, A. (2003). *Kültür Mimarlık Tasarım*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Salazar, J., & Gausa, M. (1999). *Single-Family Housing The Private Domain*. Basel-Boston-Berlin: Birkhauser Publishers.
- Scully, V. (1991). *Architecture: the natural and the manmade*. St. Martin's Press.
- Scupin, R. (2016). *Cultural Anthropology A Global Perspective*. Pearson Education.
- Sennett, R. (2002). *Kamusal insanın Çöküşü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sharr, A. (Dü.). (2012). *Reading Architecture And Culture: Researching buildings, spaces, and documents*. Kanada: Routledge.
- Sınmaz, S., & Ahsen Özdemir, H. (2016). Türkiye Şehir Planlama Pratiğinin Kentsel Morfoloji ve Tipoloji Üzerindeki Etkileri, Siverek Kenti İçin Bir Değerlendirme. *İdeal Kent*(18), 8-33.
- Siverek Belediyesi. (2018). *Arşiv*. Şanlıurfa.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (1986). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü: Resim-heykel-mimarlık, geleneksel Türk sanatları, uygulamalı sanatlar ve genel sanat kavramları* (71 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sözer, A. (1984). Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Bir Bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*(2), 15-19.
- Speller, G., & Twigger-Ross, C. (2009). Cultural And Social Disconnection In The Context Of A Changed Physical Environment. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 4(91), 355-369.

- Stavrides, S. (2014). Open Space Appropriations and the Potentielities of a "City of Threshold". P. Barron, & M. Mariani içinde, *Terrain Vague: Interstices at the Edge of the Pale* (s. 48-62). New York: Routledge.
- Stewig, R. (1966). *İstanbul'da Çıkılmaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi*. (R. Turfan, & M. Yazman, Çev.) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı : 54.
- Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi . (2018). *Arşiv*. Şanlıurfa.
- Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi. (2017). *Siverek Açıklama Raporu*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi.
- Tanyeli , U., & Taptık, A. (2010). *Türkiye'nin Görsellik Tarihine Giriş*. İstanbul: Akın Nalça Kitapçılık.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15.yy)*. İstanbul: Doktora Tezi: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Trancik, R. (1986). *Finding Lost Space*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Turgut, H. (1990). *Kültür-Davranış-Mekan Etkileşiminin Saptanmasında Kullanılabilecek Bir Yötem*. Doktora Tezi.İstanbul: İstanbul Teknik Ünivesitesi.
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu. (1992). *İnsan ve Çevre*. Ankara: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayını.
- Uluğ, S. (1992). Çevre Kirlenmesinin Boyutları. R. Keleş içinde, *İnsan Çevre Toplum* (s. 17-24). Ankara: İmge Kitapevi.
- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. (R. Öğdül, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uygur, N. (1996). Kentler, Köyler. *Cogito*(8), 131-152.
- Üstün, B. (2014). Barınma-Konut Kavramı ve Konut Türleri. B. Üstün, E. Gökaltun, B. Akçoral, & E. Gökaltun (Dü.) içinde, *Bina ve Yapım Bilgisi* (s. 28-45). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Vardar , A. (1990). Meydansız Kentler. *Şehir Plancıları Odası Yayını*, 3(4), 30-42.
- Weber, M. (2000). *Modern Kentin Oluşumu*. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Westin, A. F. (1970). *Priucy and Freedom*. New York: Atheneum.
- Yıldırım Erniş, İ. (2012). *Fiziksel Elemanların Yüzer Yapılarda Mekân Algısına Olan Etkileri: Çevre Ve İnsan Davranışı İlişkisi Bağlamında İrdelenmesi*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Yıldırım, K., & Başkaya , A. (2006). Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeye Sahip Kullanıcıların Konut Ana Yaşama Mekanını Değerlendirmesi. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 21(2), 285-291.

Yörükhan, T. (2012). *Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Görüş Açısıyla Şehir, Konut ve Mahremiyet*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Zeyrek, T. H. (2005). *The Development of Porticoed Courtyards In the Anatolian House Architecture* . İstanbul: Ege Yayınlar .

Zorlu, T., & Keskin, K. (2017). Kültür-Konut Etkileşiminde Mahremiyet Olgusu: Geleneksel Urfa-Akçaabat/Ortamahalle Evleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Online Journal of Art and Design*, 5(2), 72-89.

İnternet Kaynakçası

http-1: <http://www.mimarlikdergisi.com> (Erişim Tarihi: 04.03.2018)

http-2: <http://www.foresightinhindsight.com> (Erişim Tarihi: 02.04.2018)

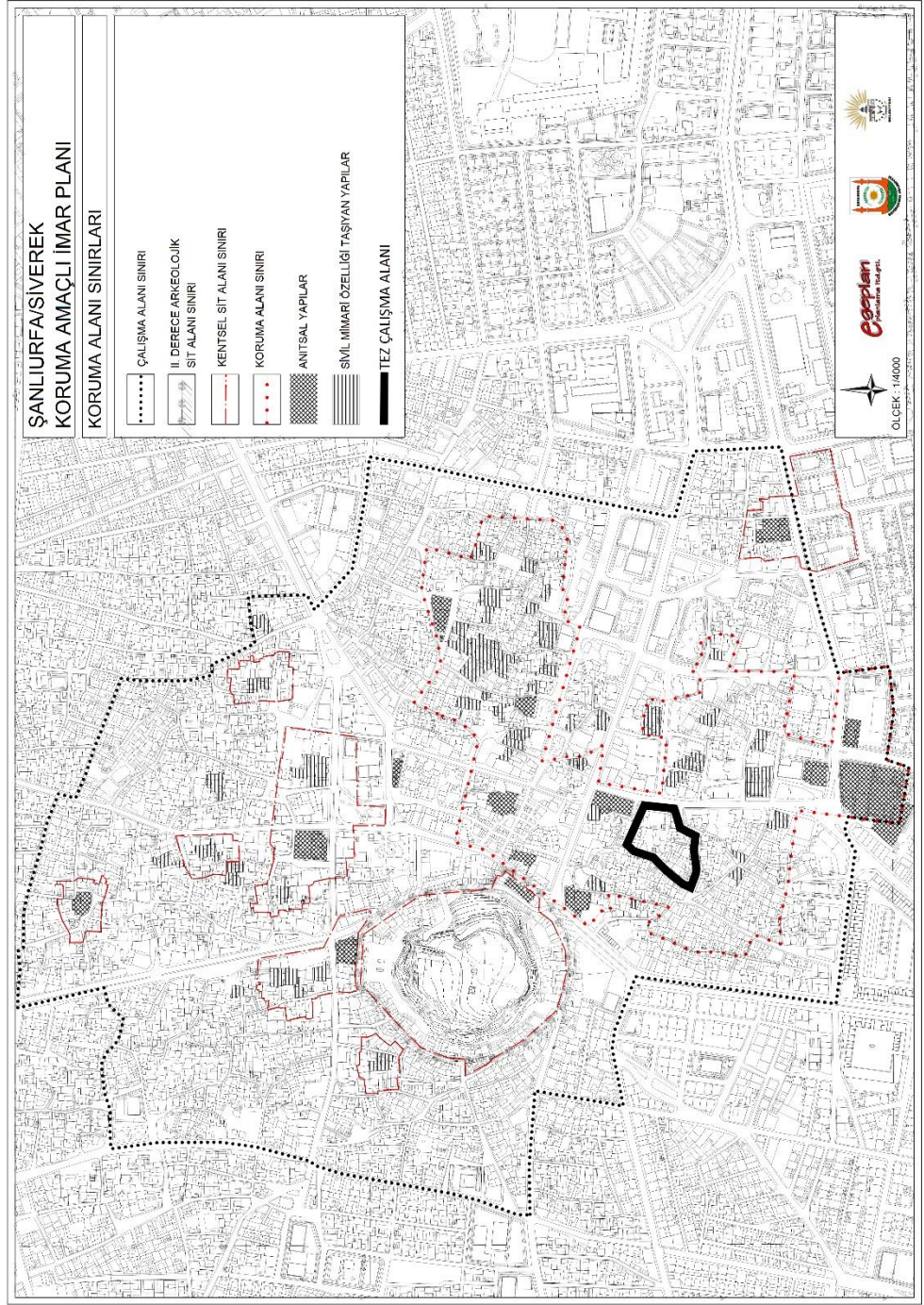
http-3: <https://pixers.com.tr/posterler/barcelona-siyah-beyaz-sehir-plani-sokak-dokusu-40129745> (Erişim Tarihi: 14.03.2018)

hptt-4: <https://mapszoom.com/tr/gps-coordinates.php?town=Siverek>), (Erişim Tarihi 22.06.2018)

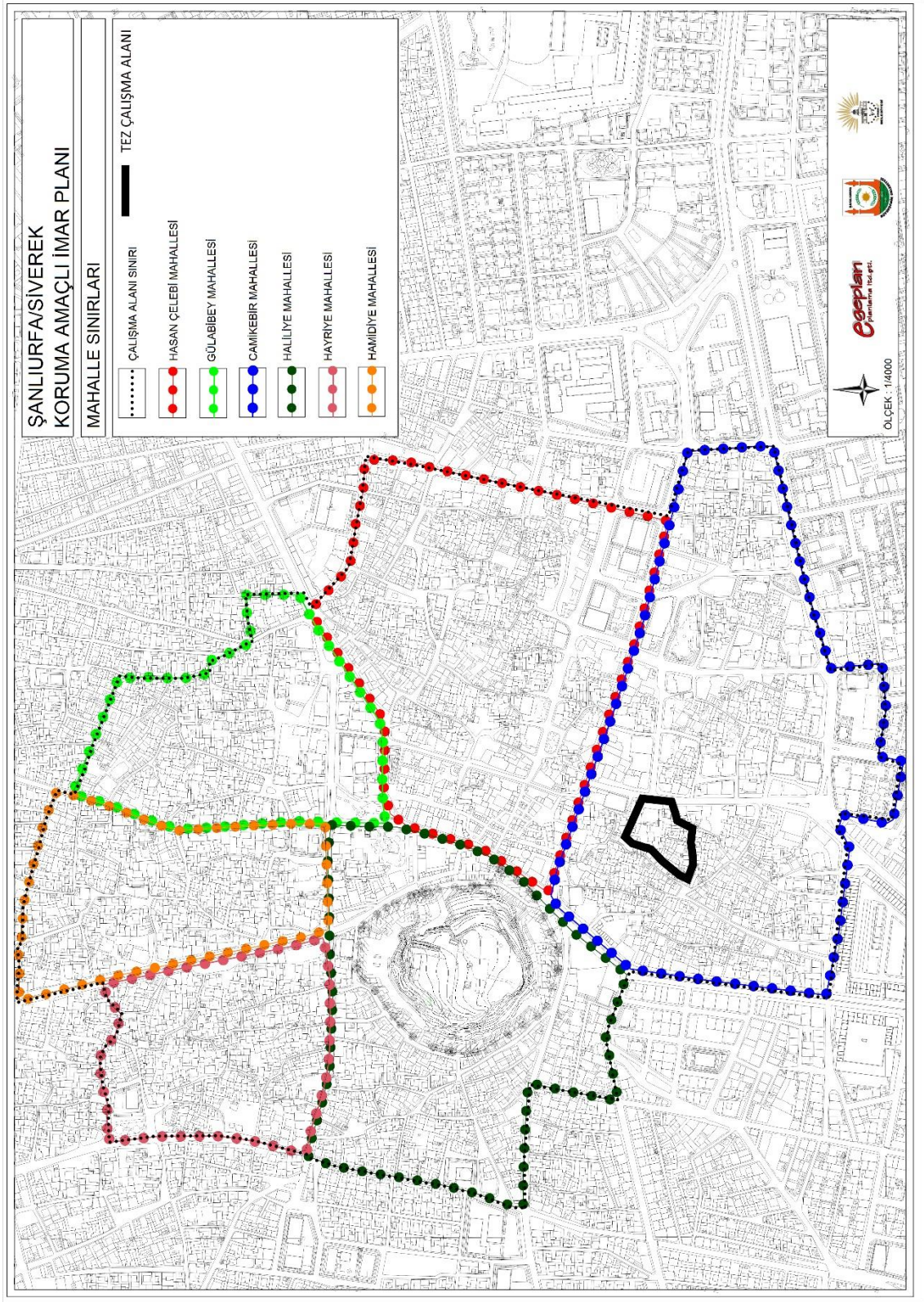
EKLER

EK-1 Ş.B.Ş.B. Tarafından Hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı Çalışmaları

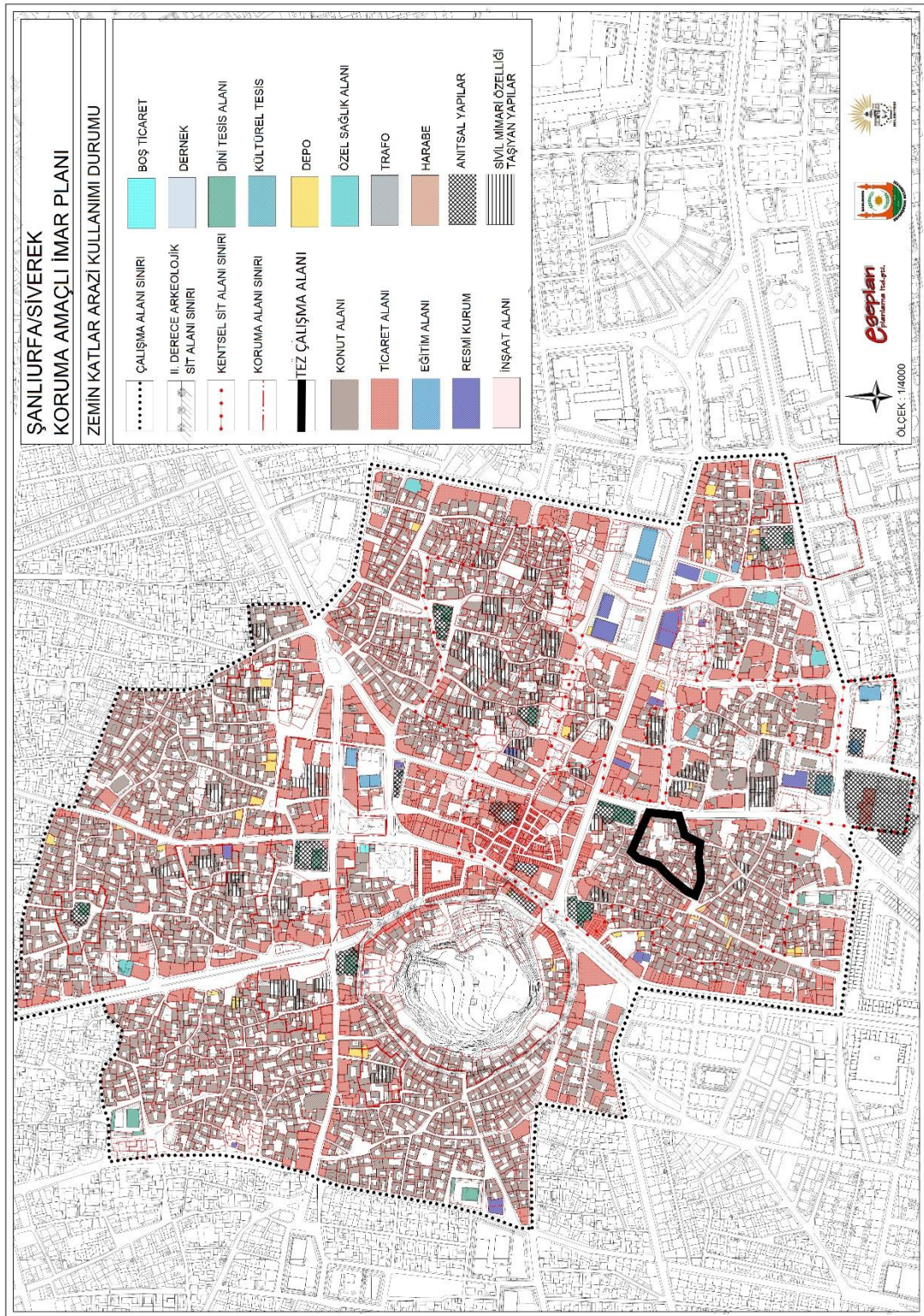
EK-1.1. Koruma Alanı Sınırları

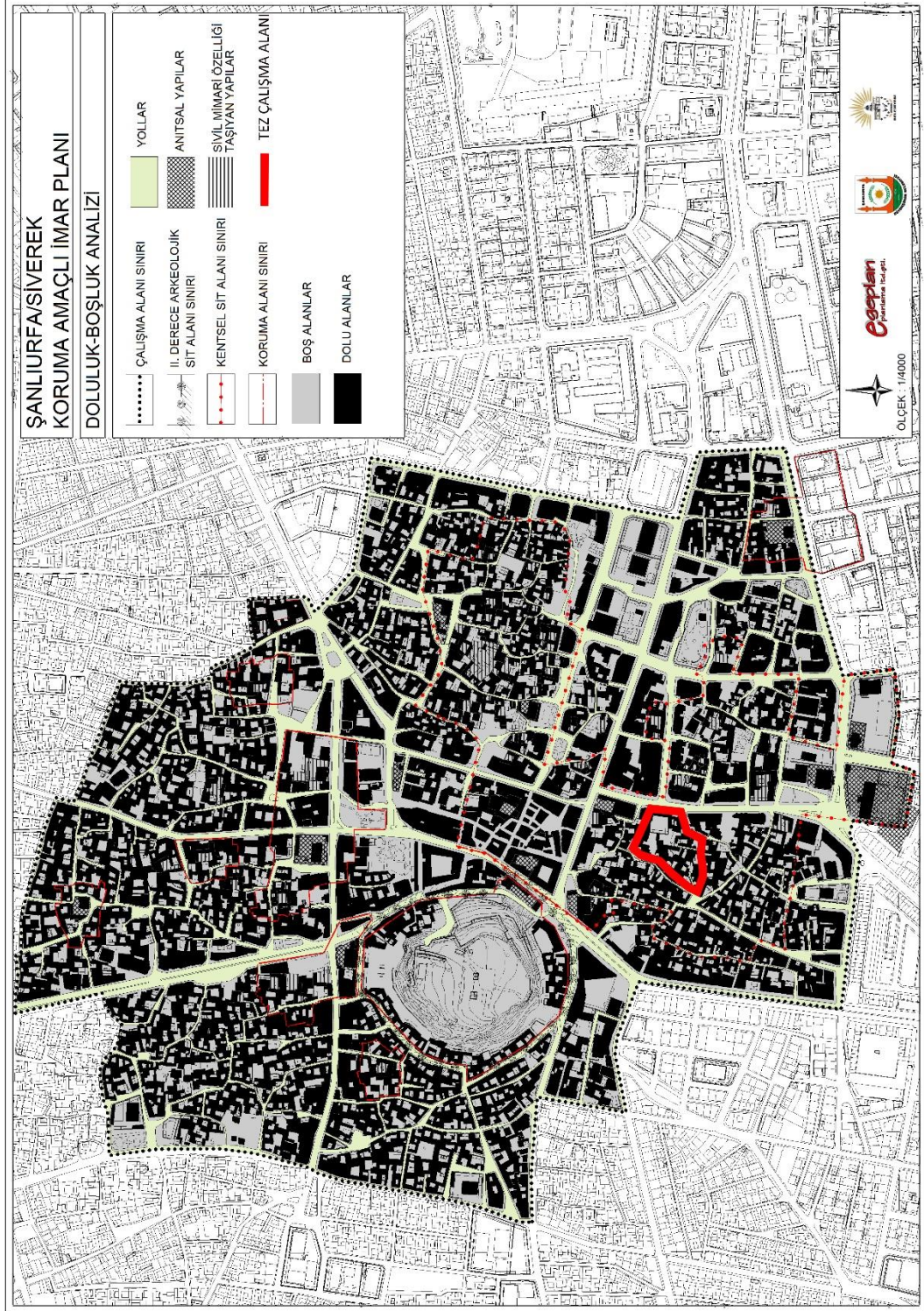
EK-1.2. Mahalle Sınırları

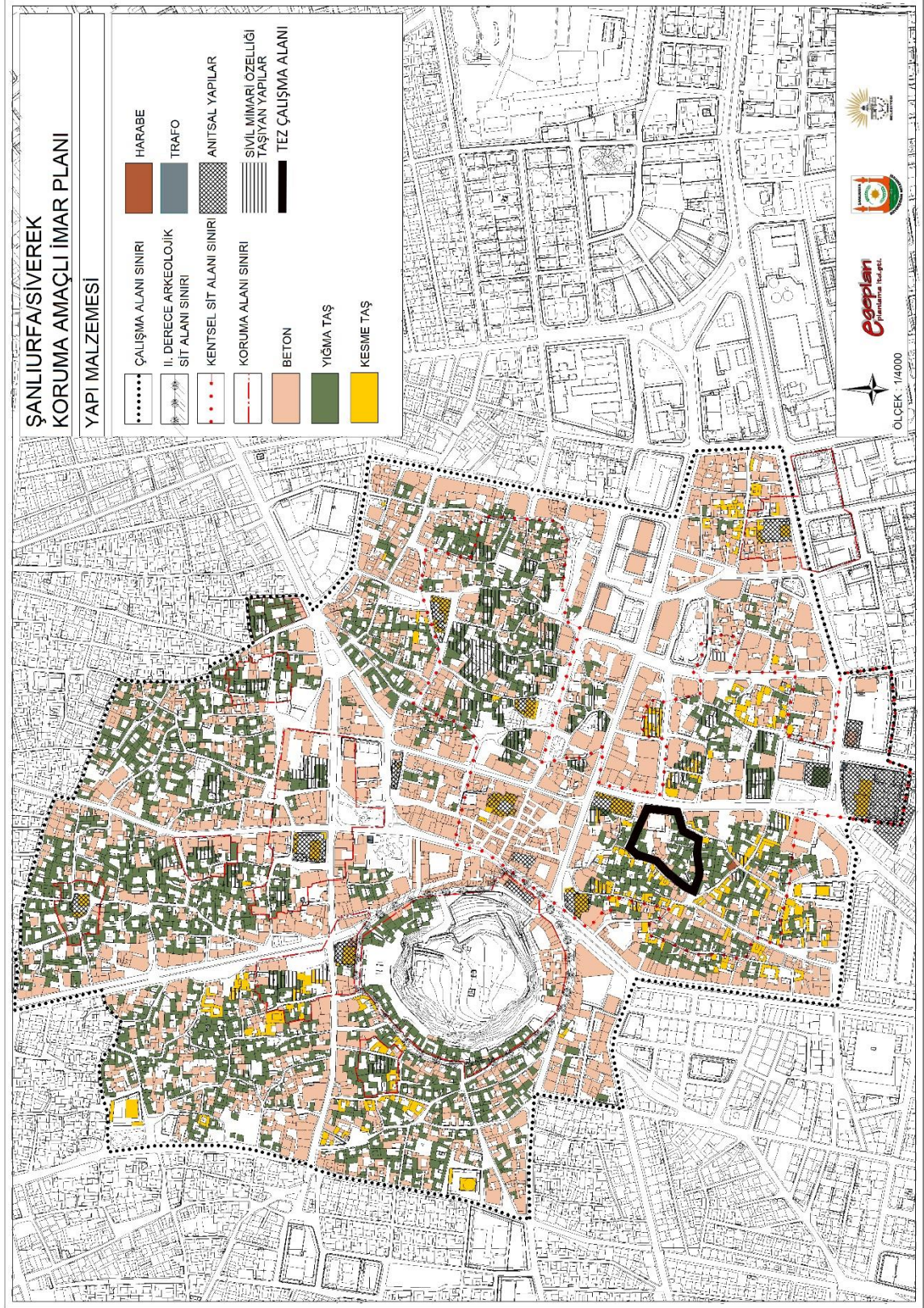
EK-1.3. Zemin Kat Arazi Kullanım Durumu

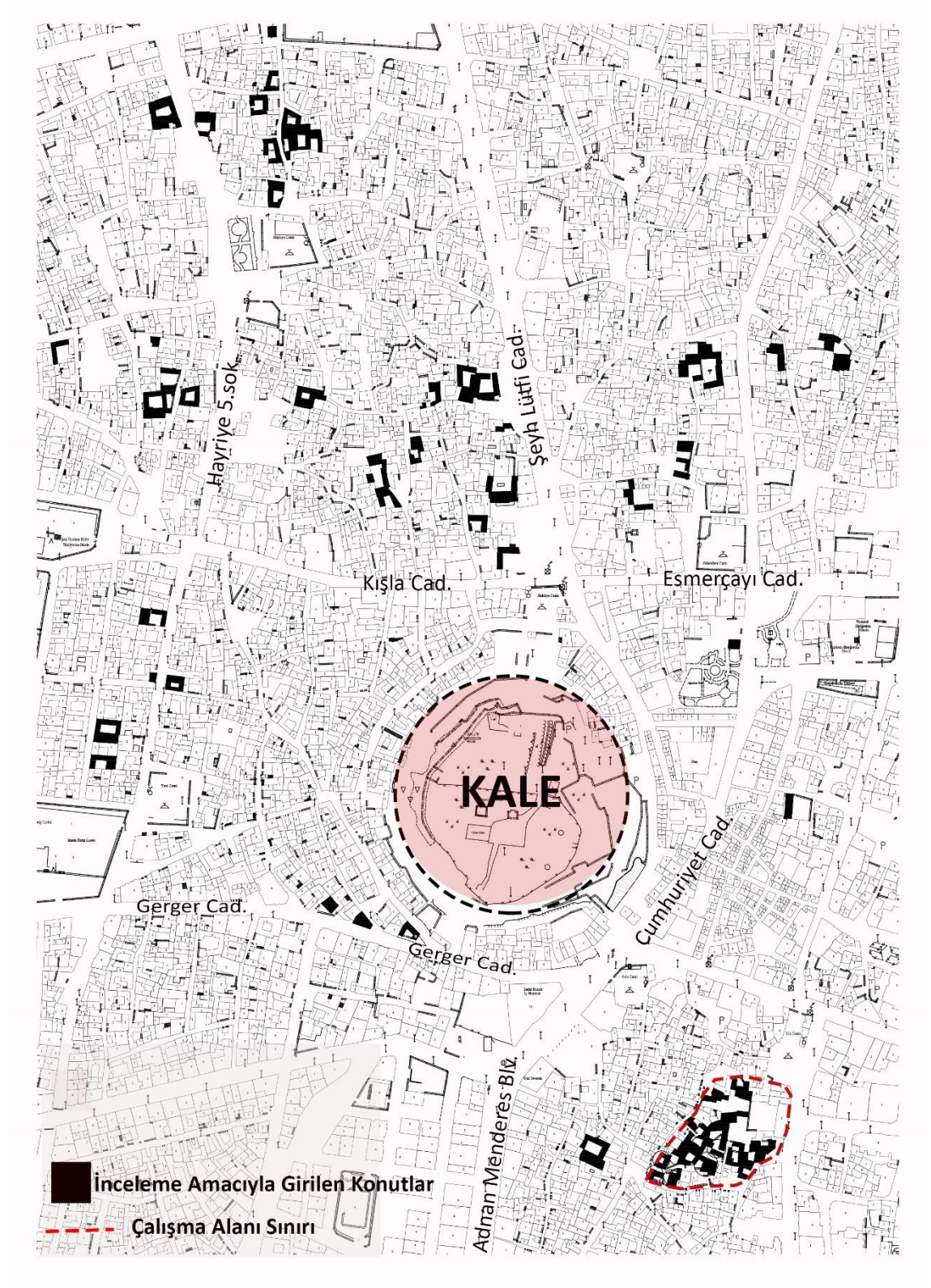
EK-1.4. Doluluk-Boşluk Analizi

EK-1.5. Yapı Malzemesi Analizi

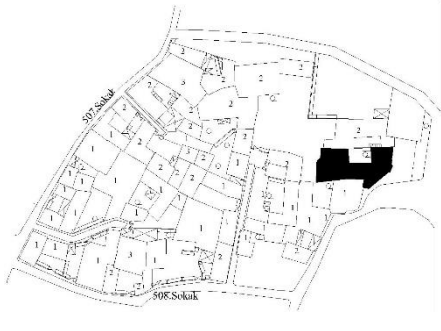

EK-2. İnceleme Amacıyla Girilen Geleneksel Konutlar

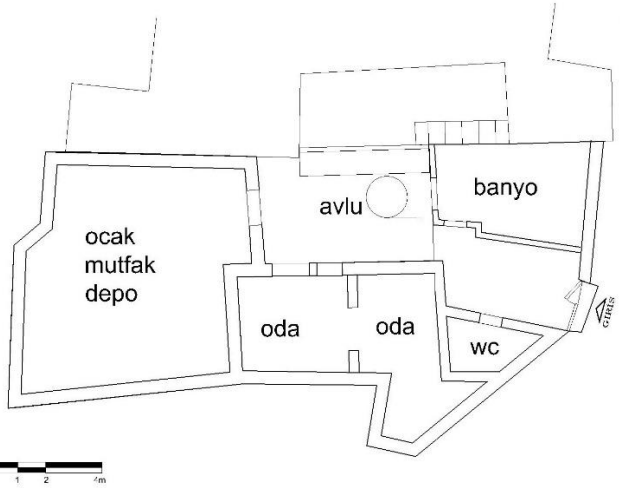

EK-3. İncelenen Geleneksel Siverek Konutlarının Envanter Fişleri

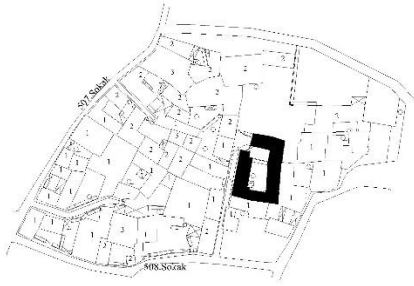
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		1
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	

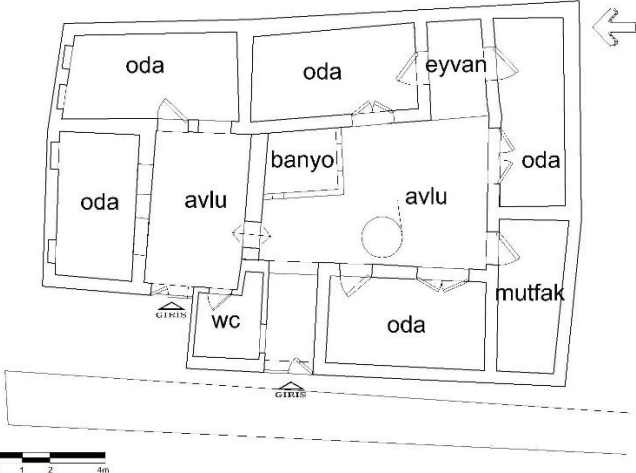

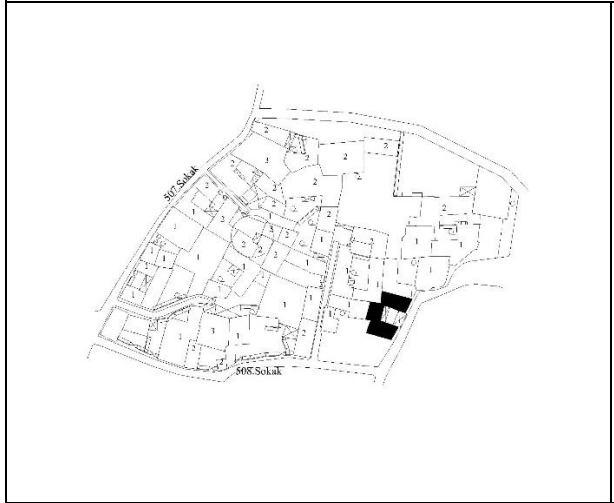
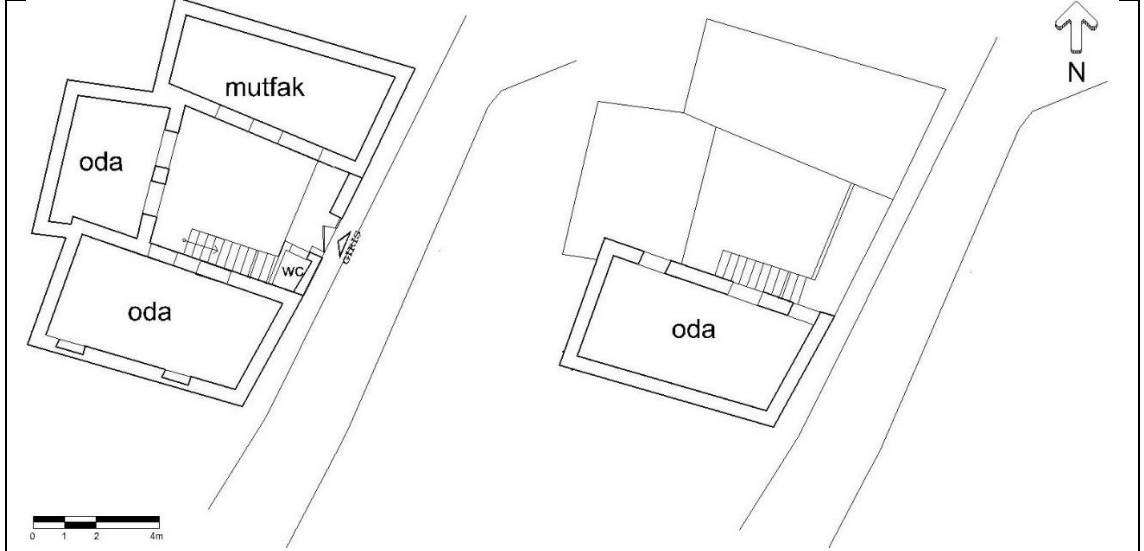
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		1
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	

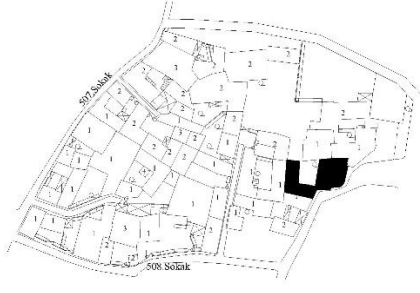
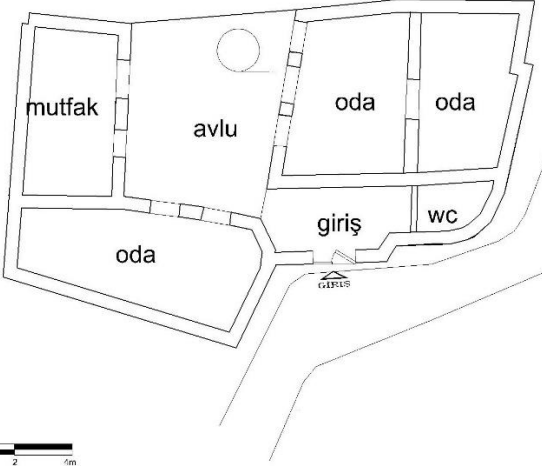

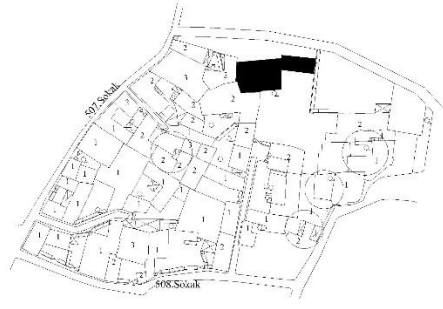
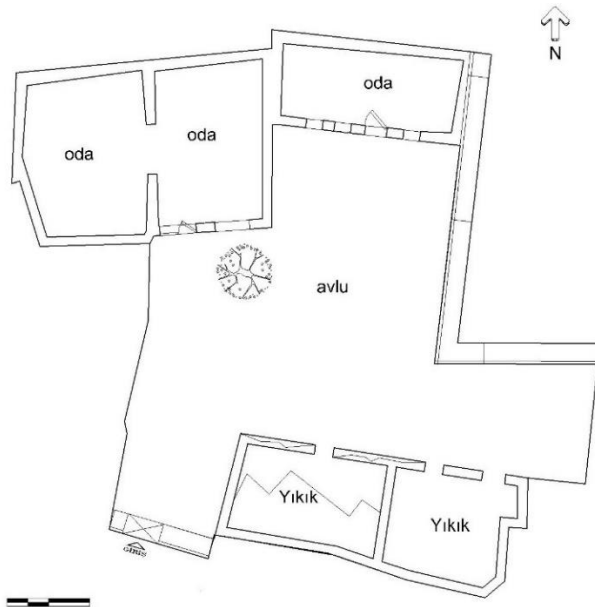

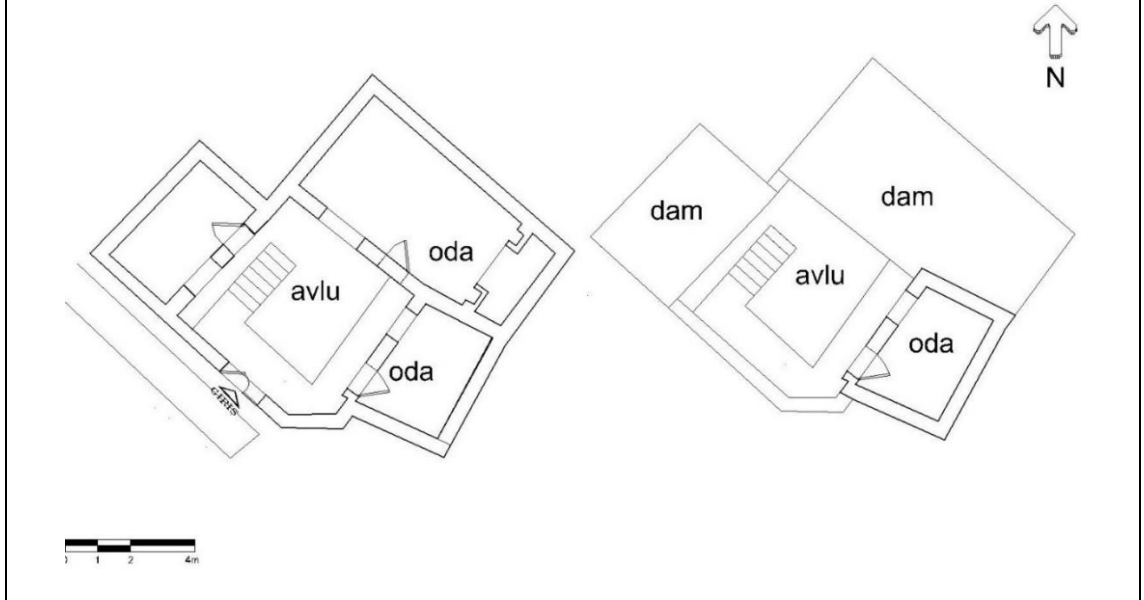
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		2
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	

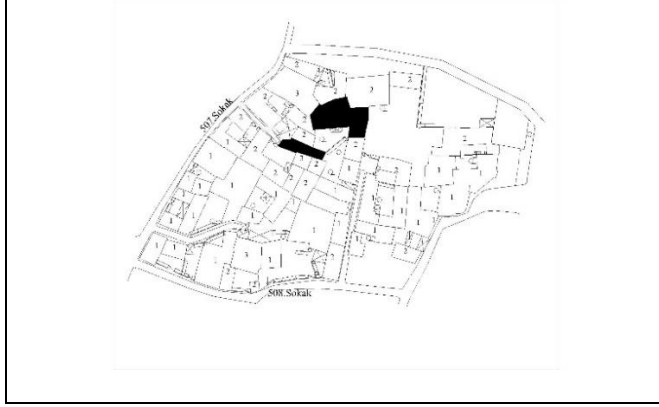
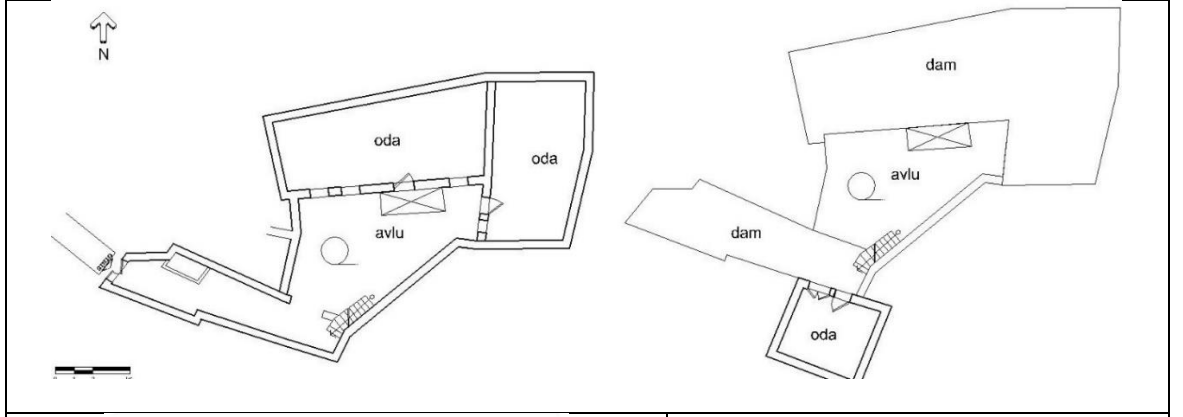
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		1
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
		X		
				
				

İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		1
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
				X
				
				

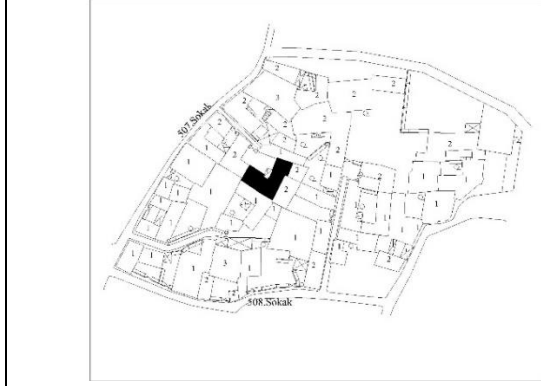
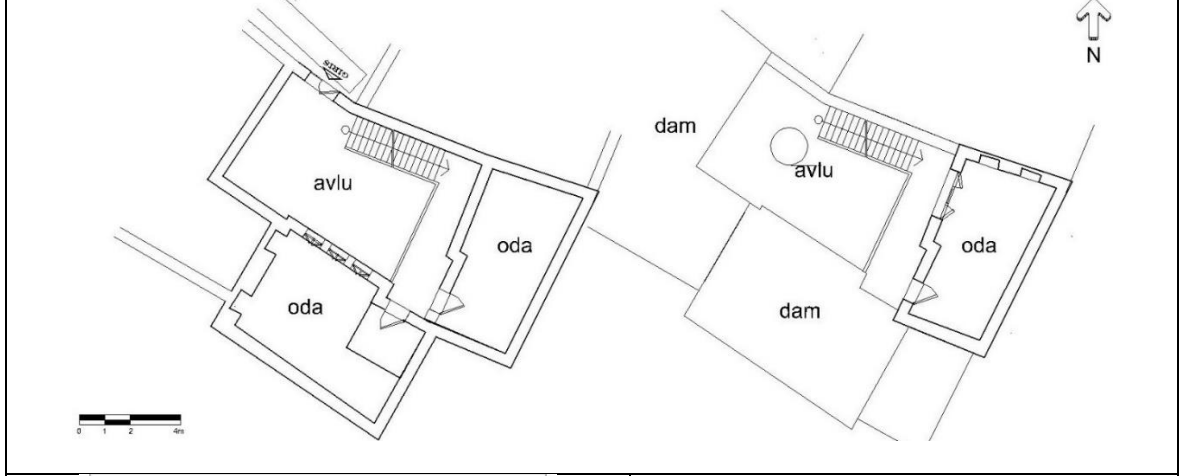
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ	Yığma kâgir, Betonarme	
İLÇESİ	Siverek	MALZEME	Bazalt taşı	
PARSEL NO		KAT ADEDİ	2	
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	

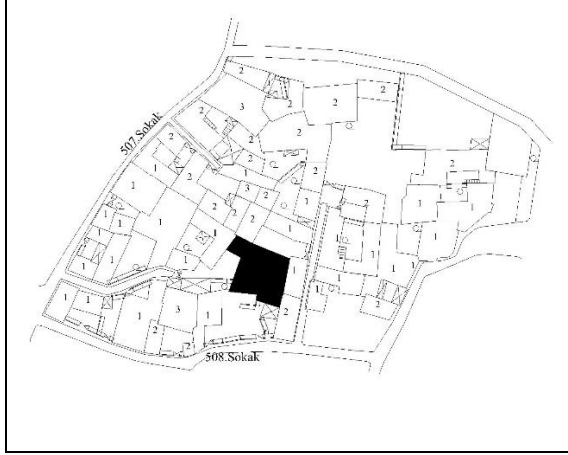
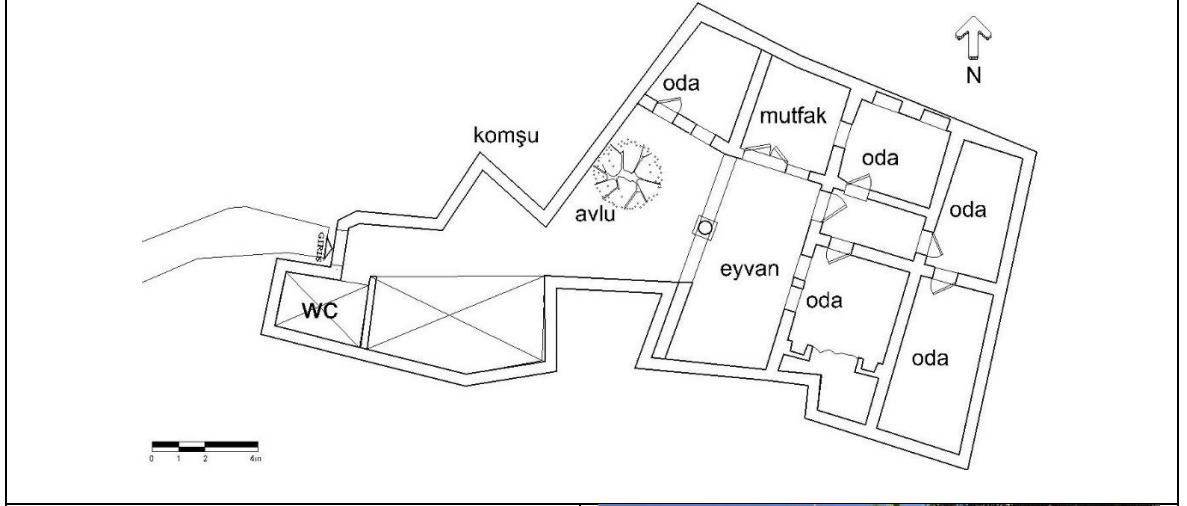
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		2
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	

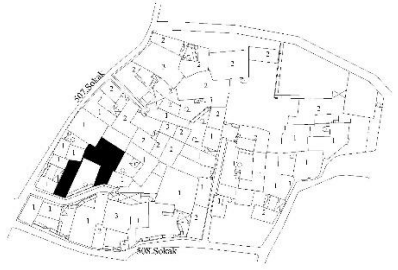
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir, betonaarme
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		2
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
		X		

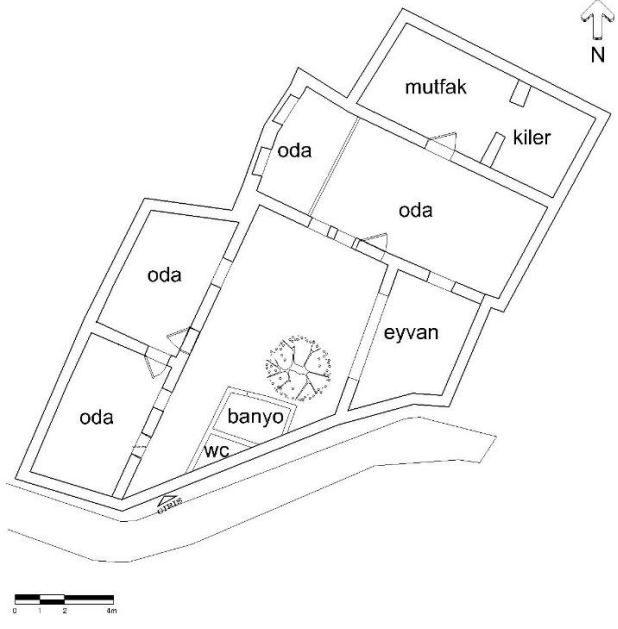
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir, betonaarme
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		2
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	

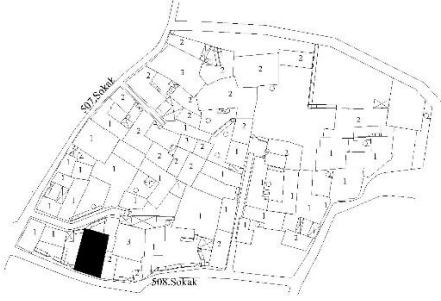
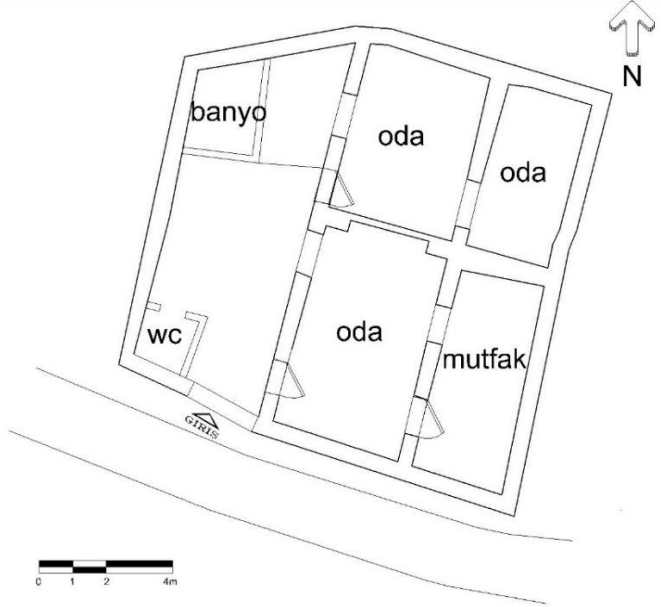

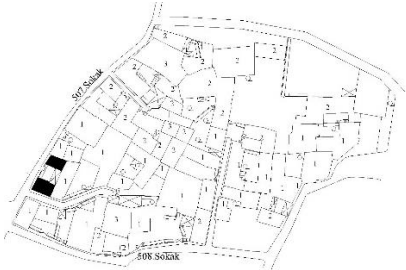
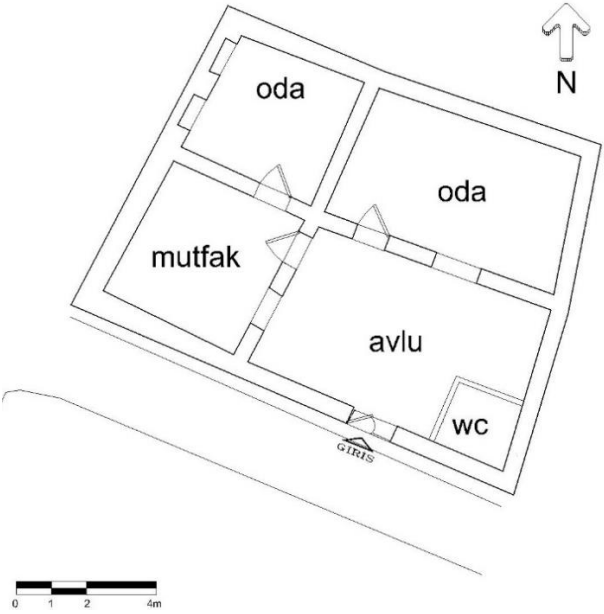
İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		1
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ

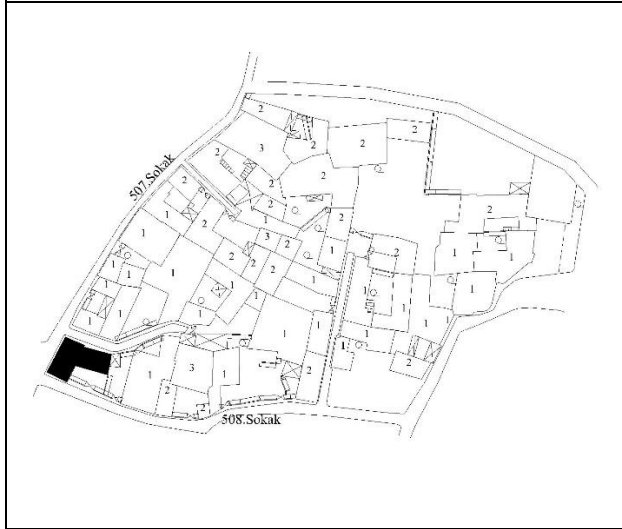
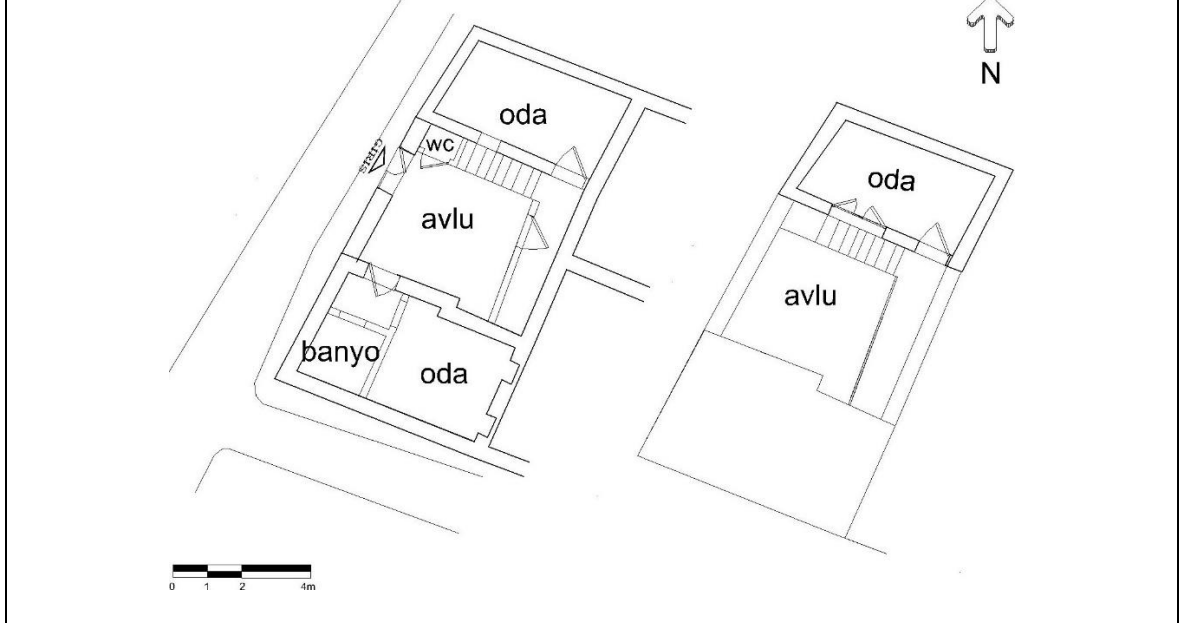

İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		1
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	
				
				

İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ		Yığma kâgir
İLÇESİ	Siverek	MALZEME		Bazalt taşı
PARSEL NO		KAT ADEDİ		1
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
			X	
				
				

İLİ	Şanlıurfa	YAPIM SİSTEMİ	Yığma kâgir, betonaarme	
İLÇESİ	Siverek	MALZEME	Bazalt taşı	
PARSEL NO		KAT ADEDİ	2	
ÖZGÜN DURUMU	Konut	FİZİKSEL DURUM		
GÜNÜMÜZDEKİ KULLANIMI	Konut	İYİ	ORTA	KÖTÜ
		X		

EK-4. Geleneksel Siverek Mimarisinde Halk Dilinde Kullanılan Mimari Terimler

Geleneksel Siverek Mimarisinde Halk Dilinde Kullanılan Mimari Terimler	
Terimler	Açıklamalar
Düz	Siverek'te Mahalle arasında bulunan yolların kesişimi ile oluşan ve genellikle ortak kullanılan mekânların bulunduğu alanlara düzlük denmektedir. Tam bir meydan özelliği taşımasa da düzlükler küçük pazarların kurulduğu, mahalle düğünlerinin yapıldığı, mahalle ile ilgili sorunların görüşüldüğü kamusal alanlardır.
Küçe	Siverek'te sokaklar halk dilinde 'küçe' olarak adlandırılmaktadır.
Küçe Çıkma	Siverek'te çıkmaz sokaklar halk dilinde 'küçe' olarak adlandırılmaktadır.
Kantarma	Siverek'te alt kısmında sokağın devam ettiği üst kısmının konut olarak kullanıldığı kabaltı olarak bilinen geçiş alanına denmektedir. Aynı zamanda Kentte kemerler ile sağlanan geçişlerde kantarma denmektedir.
Havş	İçe dönük gelişim gösteren konutta birçok faaliyetin gerçekleştiği yaşamın büyük ölçüde geçirildiği avlu mekânına söylenmektedir.
Curn	Geleneksel Siverek evlerinin avlulularında bulunan ve üzüm suyunu çıkarmak amaçlı monoblok bazalt taştan yapılmış havuzlara denmektedir.
Taht	Yaz gecelerine damda uyumak için yerden 50 cm yüksek ve genellikle ahşaptan yapılan uyuma alanlarına denmektedir.
Maskan	Yazlık ve kışlık ürünlerin muhafaza edildiği kiler alanına denmektedir.